

FILOSOFISKA FAKULTETEN
INSTITUTIONEN FÖR SKANDINAVISKA SPRÅK
OCH LITTERATUR

David Stanetti

Översättning av kulturspecifika uttryck om vardagsliv

Magisterarbete

Handledare:
dr. sc. Goranka Antunović
dr. sc. Bodil Zalesky

Zagreb, september 2015

1. Inledning.....	2
2. Översättningsproblem i översättning av kulturspecifika uttryck om vardagsliv.....	4
3. Källtexter och översättningar från svenska till kroatiska.....	13
3.1. Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer.....	13
3.1.1. Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer.....	13
3.1.2. Jedinstveni nalazi u Motali: Raste slagalica kamenog doba.....	21
3.2. Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum.....	29
3.2.1. Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum.....	29
3.2.2. Opći uvjeti kupnje i isporuke u maloprodaji kuhinja i kupaonica.....	33
3.3. Hanteringen av odöda.....	39
3.3.1. Hanteringen av odöda.....	39
3.3.2. Rukovanje nemrtvima.....	59
4. Källtexter och översättningar från kroatiska till svenska.....	77
4.1. Sloboština Barbie.....	77
4.1.1. Sloboština Barbie.....	77
4.1.2. Sloboština Barbie.....	92
4.2. Pravo tržišnog natjecanja.....	102
4.2.1. Pravo tržišnog natjecanja.....	102
4.2.2. Konkurrensrätt.....	109
4.3. Glazba i ironični seksizam.....	114
4.3.1. Glazba i ironični seksizam.....	114
4.3.2. Musik och ironisk sexism.....	118
5. Källor.....	122

1. Inledning

I den här uppsatsen ska jag behandla översättningar av sex texter och översättningsproblem jag kom på medan jag översatte dem, och som har med uttryck vi använder i vardagligt tal att göra. Uppsatsen är uppdelad i fyra stycken. Det första är den här inledningen som beskriver och förklarar allt som finns härinne, sedan kommer det teoretiska stycket som handlar om översättningsproblem jag stötte på i texterna. De sista två styckena består av källtexter och översatta texter – ett stycke gäller texter översatta från svenska till kroatiska och det andra gäller texter översatta från kroatiska till svenska.

Som det står i rubriken ska teoristycket handla om kulturspecifika uttryck som används i vardagskommunikation och översättningsproblem som dyker upp när man översätter sådana ord, fraser eller meningar från ett språk till ett annat, nämligen från svenska till kroatiska och omvänt. Naturligtvis ska jag använda exempel ur texterna som jag har översatt och diskutera dem på olika sätt. Vart exempel ska diskuteras för sig och det ska beskrivas först och främst vad det består i och varför det blir ett översättningsproblem. Sedan ska jag diskutera problemens möjliga tillfredsställande översättningslösningar och vilka strategier och processer jag tänkte använda och till slut vilka jag använde. Jag ska också förklara mina översättningsval och beslut.

De tredje och fjärde styckena består av sex källtexter och sex översättningar, tre i varje riktning. De tre texterna jag har översatt från svenska till kroatiska är en artikel under rubriken *Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer*, ett avtal under rubriken *Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum* och ett avsnitt ur romanen *Hanteringen av odöda*. De andra tre texter jag har översatt från kroatiska till svenska är ett avsnitt ur romanen *Sloboština Barbie*, ett avsnitt ur boken *Pravo tržišnog natjecanja (Konkurrensrätt)* och en artikel under rubriken *Glazba i ironični seksizam (Musik och ironisk sexism)*.

Artikeln *Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer* kommer ur en populärvetenskaplig tidskrift som heter *Förskning och framsteg*. Som rubriken meddelar klart handlar artikeln om hur viktiga arkeologiska fynd i Motala i Sverige är och hur de ger en bredare bild om människor, deras samhälle, deras vardagsliv och världen under stenåldern. Den andra texten *Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum* är ett kort överenskommelse mellan

Konsumentverket (KO) och Trä- och Möbelindustriförbundet (TMF).

Överenskommelsen förklarar regler om köpvillkor och köpavtal mellan säljaren och konsumenten vilka gäller risker, reklamation, leverans, fel osv. av kök och badrums varor och möbel. Det är en helt annan typ av text än de andra två i den här gruppen. *Hanteringen av odöda* är en svensk nutids roman skriven av författaren John Ajvide Lindqvist. Handlingen äger rum i Stockholm under sommaren år 2002 och omfattar en större grupp centralgestalter och hur de griper sig an när ett oförklarligt fenomen börjar återvända de avlidna, som är centralgestalternas familjemedlemmar, tillbaka till livet. Men i början av romanen, i delen som jag har översatt, möter vi bara en hemlös man och en ung familj.

I det fjärde stycket finns det tre texter översatta till svenska. Det första är *Sloboština Barbie*, en roman skriven av Maša Kolanović. Romanen handlar om uppväxt under tidiga 90-talet i Zagreb i Kroatien när det rådde krig. Författaren redogör sina barndoms år i en form av memoarer och berättelser där hon ger en större inblick i 90-talets situation ur hennes vuxna synvinkel. Jag översatte det första stycket under rubriken *Ratni nesesser (Krigsnecessär)* och en del av det följande stycke som heter *Zadnji Twin Peaks (Det sista Twin Peaks)*. Ur boken *Pravo tržišnog natjecanja (Konkurrensrätt)*, av författare Vlatka Butorac Malnar, Jasminka Pecotić Kaufman och Siniša Petrović, valde jag ett avsnitt om horisontella samarbetsavtal. Texten handlar om juridiska definitioner och situationer som gäller horisontella samarbetsavtal på marknaden och omfattar begrepp som *karteller, prissamarbete, marknadsuppdelning, uppgiftsutbyte* osv. Den sista texten står under rubriken *Glazba i ironični seksizam (Musik och ironisk sexism)*. Den är från en ny webbsida muf.com.hr som sysslar med feminism och (feministisk kritik av) populärkultur. Lana Pukanić skriver om sexistiska beteendemönster på konserter och på nätet, bland publiken som består i största delen av unga män. Deras sexistiska häcklor och kommentarer anses som humor och skämt, men författaren förklarar varför det inte är det.

2. Översättningsproblem i översättning av kulturspecifika uttryck om vardagsliv

Naturligtvis har inte alla sex texter den typ av översättningsproblem som står i masteruppsatsens rubrik och som jag ska diskutera i det här stycket. Var och en av texterna skiljer sig i sitt kulturspecifika innehåll och har sitt eget ordförråd och samtidigt syftar de alla till olika publikker. Några använder ett mer formellt språk, en sakstil; det gäller särskilt de två texter, en på svenska och en på kroatiska, som är båda på något sätt juridiska, eftersom det första är ett avtal under rubriken *Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum* och den andra ett utdrag ur en handbok om konkurrensrätt. Språket i dessa två texter är naturligtvis proppfullt med kulturspecifika termer kopplade till juridiska system i både svenska och kroatiska, men detta språk är långt från vardagligt. Och när man översätter sådana texter fokuserar man på annorlunda mål – översättningen måste vara mer precis, och det finns mindre uttrycksfrihet. I de två texterna försökte jag att översättningarna blir nästan ord-för-ord i deras form, att texterna blir exakta. Att meddela informationer som står i texter kom först och främst. Andra texter är inte så formella i språkbruket. De har många fasta fraser och upprepade konstruktioner även om de rör sig om allvarliga idéer eller använder vetenskapliga termer, som t.ex. i artikeln *Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer* där det finns en hel massa av arkeologiska termer, men eftersom artikeln kommer ur en populärvetenskaplig tidning är språket lättillgängligt.

I den ovannämnda arkeologiska artikeln *Unika fynd i Motala* finns det bara ett översättningsproblem som jag vill behandla här. Men det är också kanske viktigt att notera att det finns andra likartade problem i denna text som går djupt in i det kulturspecifika. Författaren skriver: "Tre kilometer österut fanns en annan vik, i en av Östersjöns föregångare, Yoldiahavet." Det sista ordet *Yoldiahavet* blev, oväntat kanske, ett stort problem. Den termen som vanligen kopplas till geologi, arkeologi eller geografi på ett vetenskapligt sätt och som sysslar med jordshistorien är kulturspecifik till det skandinaviska eller baltiska området. För att översätta termen till kroatiska fann jag inget motsvarande ord. En liknande kroatisk term i samma område är *Panonsko more*, ett hav som torrlades för flera miljoner år sedan. Det var dock lätt att hitta termen *det pannoniska havet* på svenska. Jag kan hävda att det rör sig om hur välutvecklade vissa vetenskapsgrenar är och i vilken kultur. Med tanken på

Yoldiahavet kan man säga att källkulturens termer är naturligtvis välutvecklade här, men målkulturens inte så, eftersom det handlar om ett område som är avlägsen och främmande till målkulturen. Jag översatte *Yoldiahavet* med *Joldijsko more*. Jag anpassade också dess stavning till kroatiska. Eftersom det finns en förklaring om betydelsen i själva meningen behövde jag inte lägga till något.

Många exempel här ska visa hur viktigt det är att känna källkulturen väldigt bra. Översättaren måste förstå och behärska den och ha dugligheten att kunna lösa problem. Artikeln säger: "Allt är centrerat till Motala ström, det är kommunikationsleden, dåtidens E4, säger Fredrik Molin." Översättningsproblemet här är *dåtidens E4*. Vad är E4? Vad betyder E4 inom den svenska kulturen? Det var två frågor att svara för att lyckas lösa problemet. Det är en väg som heter Europaväg 4 och börjar i Finland i norr och slutar i Helsingborg i söder, den leder längs hela Sverige och mestadels längs kusten. Och, som Molin säger, är den en kommunikationsled. Eftersom den kör längs kusten ett motsvarande ord kan kanske vara *magistrala* på kroatiska. Man säger vanligen bara *magistrala*, men den leden heter *Državna cesta D8* eller *Jadranska magistrala*, och det är en väg som sträcker sig längs den adriatiska kusten i Kroatien. Men där finns en bättre lösning och den är kulturspecifik kroatisk. Under senaste årtionden las stor vikt vid att bygga en motorväg mellan nord och syd, att anknyta huvudstaden Zagreb med Split och andra städer på vägen. Så har ordet motorväg, *autocesta* eller *autoput*, en stor kulturbetingade betydelse i kroatiska idag och jag valde översätta E4 med detta ord för att betona hur viktigt det var: "Sve je usmjereno prema rijeci Motali, komunikacijskoj kucavici, autoputu prošlosti, kaže Fredrik Molin." Å andra sidan var det inte viktigt att överföra till kroatiska just allt som E4 betyder på svenska eftersom det inte var betydelsefullt för den här meningen, inte heller hela texten. Om artikeln handlade om trafik och vägar, då skulle den information vara viktig.

Vi kan säga att man har en bredare frihet att uttrycka källtexten i målspråket i litterär översättning. Individuella problem kan lösas på många olika sätt, även kringgås eller undvikas om de spelar en mindre och oviktig roll i helhetsbilden. Å andra sidan måste översättaren passa på textens helhetsbild och dess olika drag. Skönlitteratur kan ofta bli fullpackade med kulturspecifika uttrycken. Det gäller John Ajvide Lindqvists *Hantering av odöda*. Romanens handling sker i Stockholm,

sommar 2002 och i den finns det många textuella markörer vilka syftar på det kulturella. Jag ska behandla några översättningsproblem ur *Hanteringen av odöda*.

”Henning såg framför sig en liten gråhårig kvinna som krånglade ut rullatorn från en paradvåning,” skriver Lindqvist. Och *paradvåning* blir ett problem därför att ingen ekvivalent finns på kroatiska. Eftersom jag kan engelska väldigt bra försöker jag ofta lösa problem som jag inte kan lösa direkt med att använda engelska som ett förmedlande språk. Det var lätt att hitta en beskrivningsbetydelse på svenska och några engelska ekvivalenter, men det hjälpte inte med den kroatiska översättningen. Jag bestämde mig på ett deskriptivt grepp på *paradvåningen*. Den korta artikeln på Wikipedia¹ säger att en paradvåning är ”en stor lägenhet, ursprungligen på ett eller flera hela våningsplan i en byggnad” och att den ”har nästan alltid högt i tak (>3 meter)” samt att ”numera hör man dock ofta ’paradvåning’ som synonymt med större lägenhet (3-8 rum + kök och badrum) i gammalt ’fint’ hus i centralt beläget bostadsområde.” Efter denna beskrivning hade jag en bild av lägenheter i gamla byggnader i centrala Zagreb i mitt huvud och jag försökte skapa en likadan bild på kroatiska – jag ville överföra att våningen är jättestor och gammal på ett historiskt eller omodernt sätt. Jag översatte *paradvåning* med *ogroman starinski stan*.

Lindqvist skriver i en lätt och informell stil som kan vara hård att överföra till kroatiska (och det samma kan hända omvänt, som jag ska diskutera ett par stycken längre ner, när jag tar upp artikeln *Musik och ironisk sexism*), det gäller framför allt hans dialoger där allt är nästan minimalistisk och ganska vardagligt med korta meningar, fraser och pauser som antecknas med skiljetecken som tankstreck och uteslutningstecken.

Dörren till Magnus rum öppnades och Magnus kom ut med ett Pokémonkort i handen. Inifrån rummet hördes ljudet av Grodan Bolls upphetsade stämma: ”Näää, hörru!”

Magnus höll fram kortet.

”Pappa, är Dark Golduck ett öga eller ett vatten?”

”Vatten. Gubben, vi får ta det där –”

”Men han har ju ögonattack.”

---

¹ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Paradv%C3%A5ning>

Här har vi några kulturspecifika exempel, fastän man kan hävda att Pokémon kanske inte är specifika utan universella, globala. Men även Pokémon anpassades till den svenska kulturen och språket och man måste göra det samma till kroatiska. Det största problemet med Pokémon här är *ett öga eller ett vatten* där man måste hitta en förklaring. Vatten och öga är symboler på Pokémonkortet. Vatten Pokémon låter rimligt, och ett öga betyder att Dark Golduck har också psykiska förmågor. Eftersom Magnus är ett barn förenklade jag vad han säger och eftersom allt sker i en dialog förklarade jag inget. Å andra sidan, något kulturspecifikt svenskt – Grodan Boll – försvann ur min översättning. Han var bakgrundsljud i scenen och i översättningen blev han bara en groda i en tecknad film utan hans kulturspecifika identitet.

Lindqvist grundar också sitt verk i det vardagliga. När han skrev en rubrik ur en tidning "Svensk vodka säljs med porr", trodde jag inte alls att jag kunde hitta den på nätet². Artikeln, publicerad just på den dagen romanhandlingen sker (13 augusti 2002), ger en bredare kontext, förklarar och hjälper att översätta en annars ganska ytligt föreställd situation. Stor eller bred kompetens i källkultur och tillgång till den likaså gör det möjligt för översättaren att läsa översättningssituationen rätt.

Källtextens fras "[...] någon lagom känd person, typ Staffan Heimersson," visar en annan typ av kulturspecifika uttryck. En lokalt känd person som man kan använda i tal för att referera sig till något. Ett namn som säkert bär med sig några kulturella betydelser, men det är igen inte så viktigt till den bredare kontexten i den här punkten i romanen. Jag behövde en förklaring bara vem han är. Jag valde att förklara med *kolumnist* framför *journalist*, eftersom Aftonbladet nämner honom som kolumnisten och Aftonbladet var den tidning som gestalten i romanen läste och ur vilken han plockade artikeln *Svensk vodka säljs med porr*. Vi kan också peka på *lagom* som ett kulturspecifikt uttryck och därför att gestalten är komiker trodde jag att hans tankar om Staffan Heimersson var lite ironiska när han försökte beskriva honom som *lagom känd*. Därför valde jag att översätta *lagom* med *osrednje*, ett ord som har lite negativa bibetydelser i kroatiska.

Det finns vidare en grupp termer som jag vill diskutera, nämligen namn för tv-sändningar, varor eller bolag. Texten nämner *Bolibompa*, *Rapport*, *Alvedon* och

---

² <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article10297506.ab>

Vattenfall. Bolibompa är ett barnprogram på teve, och jag behövde inte namnet i översättningen, eftersom det var bara ett skäl för paus från deras Monopolparti. På kroatiska tog de paus bara "zbog emisije za djecu" (för ett barnprogram), vilket är en kort neutral förklaring i form av en generalisering. Rapport motsvarar det kroatiska nyhetsprogrammet Dnevnik, men igen spelade det ingen roll här. I meningen "[...] han drog ut [kontakten] medan hallåan annonserade Rapport" fokuserade jag på all annan information – nämligen på *hallåan* i stället av *Rapport* som gjorde meningen för tung med oklar information. Jag översatte den med en generalisering av Rapport till bara *kvällsprogram*: "[...] dok je voditeljica najavljivala večernji program." Alvedon är en medicin med ingen formell motsvarighet på kroatiska. Som ett varumärke stavas det med ett stort bokstav, men har ingen betydelse inom det kroatiska kulturområdet. Jag måste hitta antingen på ett kroatiskt medicinmärke som passar bra i stället av Alvedon eller använda något neutralt. Jag bestämde mig för en neutral lösning – aspirin. Aspirin är en eponym och verkar bäst som något kulturspecifikt och inte för otydligt. Där *Alvedon* fungerar kanske bäst i svenska, eller Lindqvist valde bara att vara faktiskt exakt och pedantisk, ger *aspirin* oss allt vi behöver för att förstå texten på kroatiska utan ytterligare komplikationer. Det sista ordet i den här gruppen är Vattenfall – ett svenskt statsägt energiföretag. Eftersom det används som ett skämt här måste man vara försiktig att lösa översättningsproblemet på ett sätt som tillfredsställer ordets alla betydelseaspekter. Jag tvekade mellan två tillgångar. En av dem var att bara klargöra vad Vattenfall betyder den första gången namnet dök upp: "Zahvaljujemo se našem generalnom sponzoru, državnoj tvrtki za elektroenergetiku Vattenfall i... vidimo se idući put." Den här metoden bevarar det ursprungliga namnet. Och den andra metoden var att anpassa allt till skämtet, så att det ska först och främst fungera bra som skämt. Motsvarigheten till Sveriges Vattenfall är Kroatiens *HEP* eller *Hrvatska elektroprivreda*. Om vi anpassar det kroatiska namnet till kontexten kan vi översätta med något som *Švedska elektroprivreda* – en blandning som tar det kroatiska namnet och omvandlar det till något svenskt, bara med att ersätta ordet *hrvatska* (*kroatiska*) med *švedska* (*svenska*). Denna kombination har mer än tillräckliga kulturspecifika markörer i namnet för att alla textens mottagare skulle förstå ganska klart vad det syftar på. Men jag valde det första metoden. Även om den är lite klumpig, ville jag i det här fallet behålla den kulturspecifika referensen till Vattenfall. Med en förklaring som kom när Vattenfall först nämndes, skulle jag

kunna fortsätta använda bara ordet *Vattenfall* om det skulle dyka upp igen (och just det händer en gång till bara ett par rader ner).

Ibland är det viktigt att lyckas behålla textens stil. Artikeln *Musik och ironisk sexism* har tre olika stilar: ett stycke på början som är översatt från en intervju på engelska, ett exempel av ett citerade stycke ur en annan artikel och författarens egna tankar skrivna i en lätt, informell stil. Som jag noterade tidigare är det svårt att överföra stilskillnader mellan två språk, särskilt när en enkelhet på svenska ständigt kompliceras på kroatiska. Omvänt var det ännu värre och det gällde särskilt det mellersta exemplet i artikeln, det citerade stycket som illustrerade den sexistiska praktiken i skrift. Det stycket präglas av onödiga, poetiska uttryckssätt, invecklade fraser och meningar, men författaren bara uttrycker sig på det sättet. Och jag ville översätta det nästan ord för ord, överföra exemplen och alla bildliga men säkert konstiga kollokationer (både på svenska och på kroatiska som t.ex. *söt konsert*) så precis, direkt och exakt som möjligt.

Jag vet att det kanske inte har något konkret med kulturspecifika uttryck om vardagsliv att göra, men hela artikeln blir något kulturspecifikt med tanke på hur man uttrycker sig om kön och genus inom två språk och kulturer vardagligen. T.ex. det är lätt för mig att säga eller skriva *glazbenice*, men när jag skriver *kvinnliga musiker* verkar det som om jag särskilt betonar deras genus och just det är det kulturspecifika inom mig.

Det vardagliga och kulturspecifika i artikeln har mest att göra med svordomar eller vardaglig slang. Jag blev trogen till originalen i de få uttryck som fanns. Verbet *äta* är i fokus i meningen "Manmachine pojeo molly." Det kan bli något man vanligen säger på kroatiska, men eftersom det här är en kommentar på nätet saknar vi kanske *za doručak (till frukost)* för en bildlig beskrivning hur mycket bättre Manmachines konsert var än Mollys. Jag vet att utan kontexten översättningen "Manmachine åt upp Molly" kan vara förvirrande, men dessa meningar kommer ur kommentarer på nätet och jag förändrade dem redan med stora bokstäver och skiljetecken. Svordomar är alla skällsord till kvinnor och de måste anpassas på något sätt.

Hela romanen *Sloboština Barbie* är ett kulturspecifikt uttryck för Kroatien under 90-talet. Kolanović skriver också ganska informellt. Av en slump förstår jag allt hon skriver om eftersom vi båda växte upp i Zagreb och delar en generations förbindelse.

Det första och kanske det största översättningsproblem i alla sex texter hade jag med *gumi-gumi*. Det är en barnlek som flickor mestadels leker. Jag hittade *gumi-gumis* namn på alla språk inklusive norska, men kunde inte hitta det på svenska. Det var också det enda problemet jag tvingades lösa med e-mail. Jag bad en väninna som studerade i Sverige fråga någon svensk kollega. Det visar hur viktiga kulturella kompetenser på båda språk är och i det här fallet kompetenser i målkulturen, samt att översättaren har tillgång till ett nätverk av personer från olika bakgrunder, yrken och kulturer som kan hjälpa hen om det behövs. Andra personer frågade jag bara för att kolla om jag var rätt eller fel efter jag redan översatte texter eller meningar. "Na kanalizacijskom šahtu, na kojem su se igrate cure [...]" skapade också mer problem än jag trodde. En manlucka är en plats som funkar som en bas där barn leker, på locket. Även om det står i originalet att det är en avloppsmanlucka, undvek jag den detaljen – platsen var viktigare än det den egentligen är för.

Sky (One) och *Fun Factory* är två namn som alla som växte upp under tidiga 90-talet i Zagreb och hade satellit-tv känner igen. Men det är intressant hur jag har lust att förklara och beskriva den svenska kulturen i mina översättningar till kroatiska. Omvänt vet jag redan allt och tycker att saker är självklara, så jag lämnar uttryck och namn som de är. Andra översättare kan kanske också ha den benägenheten som jag har. Det är viktigt att vara medveten om det och att försöka utjämna översättningsprocesser i båda riktningar. Ett exempel kan vara Staffan Heimersson, som jag redan behandlade ovan, och Neda Ukraden, som nämns i *Sloboština Barbie*. Vem Heimersson är förklarade jag i min översättning, men Neda Ukraden förblev bara Neda Ukraden. Det berodde också kanske på att Heimersson spelar någon liten roll där han nämns och Neda Ukraden är bara någon slags av 'kändissnobberi'. Men nu, när jag blivit medveten om det, kan jag rätta min lösning och förklara Neda Ukraden som en sångerska. På samma sätt reagerar jag när Kolanović skriver om män som ropar "Potatis!". Jag vet inte om sådana potatis- eller grönsaksförsäljare, som kör runt i lastbilar och ropar, finns i Sverige. Först brydde jag mig inte mycket om det och jag nästan lämnade allt som det var på kroatiska, men senare, som i fallet med Neda Ukraden, försökte jag göra en liten förklaring med ordet *potatisförsäljare* i stället av bara den personliga pronomen *de* (män eller farbror som ropar). Bandnamnet Prljavo Kazalište förblev naturligtvis på kroatiska och deras

låttitel också, men jag översatte versen så gott som jag kunde för att behålla rytmen och nästan samma antal av stavelser.

Ordlek kan vara lustig att översätta, men kunskap och kompetens att lyckas måste vara stora. *Seksi-špeksi* kan stoppas i denna ordlekkategori. Jag kan inte förklara med säkerhet vad *seksi-špeksi* betyder. Ordagrann översättning ger oss någonting improviserad som *sexig-fläskig* eller, mer lekfullt med alliteration fortfarande här *sexig-späck(s)ig*. Men jag känner mig inte tillräckligt självsäker när jag översätter till svenska för att försöka eller även lyckas med ordlek. Därför förenklade jag allt från "[...] mama i baka su znale itekako seksi-špeksi šivati kad je trebalo obući Barbi" till "[...] kunde mamma och mormor verkligen sy sexiga kläder när Barbie behövde det."

Det sista exemplet jag ska behandla är själva namnet Barbie. Om vi går tillbaka till det sista citerade exemplet ser vi att det står Barbi utan e på kroatiska, men i översättningen på svenska blir det Barbie. Det finns inget specifikt skäl varför jag gjorde det utom överensstämmelsen inom hela texten. Men när det gällde flertalet ville jag inte använda *barbiedocka*, *barbiedockor* som vanligen i svenska, utan jag försökte göra en replik av Kolanovićs Barbi utan e på kroatiska och använde någon slags (engelska) lånordsplural – svenska ändelser anpassade till ett främmande ord/stam som sker t.ex. i *baby*, *babyn* eller *bäbis*, *bäbisar* – och jag översatte med pluralen *Barbisar*. Överensstämmelsen i översättningen var mitt enda mål, eftersom boken heter *Sloboština Barbie* med e. Kolanović skriver mestadels Barbi utan e, men det finns fall där det står även Barbie med e. Jag tror att det var bara fel och hände automatisk medan hon skrev, därför valde jag ett sådant överensstämmande system jag beskrev ovan.

Jag kan slutligen påpeka igen att dessa talrika ovannämnda översättningsproblem kräver att översättaren har breda kompetenser i både käll- och målkultur, oavsett i vilken riktning översättningen mellan två språk sker. När det gäller översättning av kulturspecifika uttryck om vardagsliv måste man anpassa sina översättningsprocesser och strategier till varje fall och visa en stor förståelse av varje situation som dyker upp. Likartade översättningsproblem kräver olika lösningar, och översättaren måste alltid vara medveten om sina lösningar och deras möjliga

begränsningar. Hen måste också vara villig att jämnt och ständigt förhandla mellan de två språk och kulturer.

3. Källtexter och översättningar från svenska till kroatiska

3.1. Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer³

3.1.1. Unika fynd i Motala: Stenålderspusslet växer

Samlar- och jägarsamhället var betydligt mer mångfasetterat än forskarna trott. Bilden av äldre stenålderns människor blir alltmer sammansatt tack vare nya unika fynd.

Motala – en småstad vid Vätterns strand. Namnet kanske väcker associationer till Göta kanal och Baltzar von Platen. Gustav Vasa anlade en kungsgård här, men stadsrättigheterna kom först 1881 och historiskt sett framstår Motala lätt som en lillebror till de uppburna medeltidssystrarna Skänninge och Vadstena.

Men den bilden är felaktig. Motala – ”mötesplatsen vid helgedomen” – är ett ställe med anor. Äldre än någon kunnat tro.

Göran Gruber glömmer inte den där dagen. Inte Fredrik Molin heller. Sommaren 1999 när förundersökningen efter medeltida lämningar plötsligt förvandlades till jakten på spår efter jägare och samlare från äldre stenåldern. Det var människor som kom hack i häl på hjordar av visent och ren – djur som sökte sig norrut när inlandsisen drog sig tillbaka, på flykt undan de framväxande skogar som de inte trivdes i.

– Jag minns ett upphetsat samtal från Göran. Vi förstod snabbt att det var något vi var ganska obekanta med. En plats som denna hade vi aldrig sett i Östergötland, berättar Fredrik Molin.

– Det sprutade fram stenåldersfynd, förklarar Göran Gruber.

De båda projektledarna vid Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet, UV Öst, fick rita om alla sina planer och ta en ny diskussion med länsstyrelsen. Men eftersom det rörde sig om en exploateringsgrävning inför en ny järnvägsbro över strömmen, kunde de inte välja vilka ytor som skulle grävas ut.

---

³ <http://fof.se/tidning/2014/1/artikel/unika-fynd-i-motala-stenalderspusslet-vaxer>

Lyckligtvis betydde inte det att platsen var fyndfattig.

Under två perioder, år 2000–2003 och 2009–2013, har hela 7 000 kvadratmeter undersökts. Mångfalden och kvaliteten på fynden hade överraskat även luttrade stenåldersarkeologer. Redan tidigt under utgrävningen, som avslutades i somras, stod det klart att platsen var unik, inte bara för Östergötland. Något liknande hade tidigare bara hittats i Sydsandinavien, på platser som skånska Tågerup och Skateholm.

Spår av en bosättning har hittats i Motala, med mycket träkol i marken, med trä och sten som har bearbetats och som visar att det har funnits människor på platsen för över 11 000 år sedan. Tusen år efter att inlandsisen dragit sig tillbaka från detta område.

Då var Vättern en havsvik och dåtidens människor kunde sannolikt se isberg flyta förbi. Tre kilometer österut fanns en annan vik, i en av Östersjöns föregångare, Yoldiahavet. Den som ville norrut var tvungen att passera en smal landmidja just här. En strategiskt mycket viktig plats.

Men det verkligt intressanta börjar hända senare, för cirka 8 000 år sedan, när landet hade stigit så att en ström bildats mellan Fornvättern och havsviken i öster. Denna ström sänker sjön och formar den plats som flera tusen år senare får namnet Motala. Här skulle det ske saker som placerade Motala på den arkeologiska kartan.

Säsongen 2010 gjordes ett sensationellt fynd i en före detta sjö intill strömmen. Arkeologerna började gräva fram tätt packade stenar som lagts ner på sjöbotten. De visade sig täcka en kvadrat på cirka 14 x 14 meter. Stenarna var rätt stora, 50–60 centimeter i diameter. Mellan dem fanns ett plockepinn av slänor och pinnar av olika grovlek och längd.

Där fanns också människoben, en del fastkilade mellan stenar. Mest var det skallar.

– Ingen av skallarna låg helt täckt av någon sten, de har lagts dit efteråt. Det är svårt att veta deras ursprungliga läge, men två skallar hittades intill varandra, panna mot panna, säger Fredrik Hallgren, grävledare från Stiftelsen Kulturmiljövård, som har grävt norr om Motala ström i den så kallade Kanaljorden.

– Och så var det två skallar som monterats på pålar.

Totalt hittades ben från tio vuxna individer och ett spädbarn. Det är enstaka lårben, överarmsben och revben. Resten är skallar eller skallfragment, ”en kulturellt betingad selektion”, som Fredrik Hallgren uttrycker det – han syftar på att några för oss okända föreställningar i människornas kultur gjorde det viktigt att avskilja huvudena. En del bär spår av våld som läkt, andra eventuellt av indirekt dödande våld. Omständigheterna kring död och gravläggning är långt ifrån enhetliga.

En del skallar har skrapmärken från hantering efter döden, dock inte skalpering. I en finns hjärnsubstans bevarad som en fettklump, som visar på gravläggning tätt inpå döden. Inuti en annan skalle, från en kvinna, hittades ett tinningsben från en annan kvinna.

– Det ligger nära till hands att tro att de var släkt. Men det är en spekulation, och vi undersöker nu deras dna, som är nästan 8 000 år gammalt. Äldre material från svenskt område har aldrig testats tidigare, säger Fredrik Hallgren.

Analysen görs i samarbete med forskare på Stockholms universitet och Johannes Krause, som är professor i paleogenetik vid Eberhard Karls Universität i Tubingen, Tyskland, och som har kartlagt dna från neandertalarna.

De spektakulära skallarna på pålar saknar motstycke i Skandinavien. Ritualer med skallar har tidigare bara hittats i en tysk grotta, enligt Fredrik Hallgren. Om det rör sig om en okänd gravsed eller ar troféer av fiender som dödats i strid, vill han inte uttala sig om innan dna-tester visar på eventuella släktskap mellan de gravlagda.

Förutom manniskobenen finns, bland mycket annat, delar av redskap, stenflisor, hallonkarnor, djurben – och massor av tickor. De ligger intill skallarna och alla ar av arten platticka.

– Svamparna har en speciell egenskap som har utnyttjats ända in i vår tid: de är ljusa på undersidan. Ristar man där så mörknar färgen och det blir en beständig förändring. Tänk om de vi hittat har använts för att skapa bilder! De ska undersökas i ultraviolett ljus, förklarar Fredrik Hallgren.

Tanken svindlar – bär tickorna vittnesbörd om personernas namn eller till och med utseende?

Vad som försiggått på platsen är i dag svårt att förstå, stenåldersmänniskornas föreställningar om livet och döden förblir dunkla. Men att alla som levde under samma period skulle bete sig på samma sätt framstår som alltmer befängt. Nu söker arkeologerna efter de enskilda människornas historia, även utifrån de ynka skullbenen.

Fyndet i sig är mer än nog för att en arkeolog ska få gåshud. Men det finns fler omständigheter som bidrar till mysteriet. Kultplatsen tycks ha använts under mycket kort tid, det visar de samstämmiga dateringarna av människoben, djurben och föremål. Arkeobotaniker och kvartärgeologer ger samma besked.

Ett trettiotal tester har gjorts och alla utom ett ger dateringen 5 800–5 700 f.Kr. En ovanligt fin precisering i arkeologiska sammanhang.

Fredrik Hallgren spekulerar:

– Kanske är det begravningar under en generation, kanske speglar fynden rent av ett enskilt tillfälle!

Tanken öppnar svindlande perspektiv om eventuella släktskap och inblickar i enskilda individers liv och historia. Isotopanalyser av ben och tänder, som skvallrar om kost och geografi (se F&F 7/12, "Jarlen jagas med dna-teknik"), tyder på ett ursprung från dagens Sörmland någonstans.

Än mer intressant blir tanken när man kan konstatera att platsen inte användes mer förrän långt senare. Inga spår har hittats av bosättningar efter gravläggningarna. Platsen överges, den lilla sjön grundas upp av landhöjningen och blir våtmark, omgiven av en skymmande trädrida.

Sjön med de spetsade skullarna förblir kanske bara ett minne, en berättelse som förs vidare från generation till generation. En vördad helgedom.

Inte långt efter att platsen övergavs slog sig människor ner på andra sidan strömmen, ett par hundra meter bort och med utsikt över den laddade kultplatsen.

Den äldsta bosättningen på Strandvägen, som grävplatsen på södra sidan av strömmen kallas, har daterats till samma tid som kultplatsen.

– Det är samma struktur av boende och matlagingsplatser på båda sidor. Allt är centrerat till Motala ström, det är kommunikationsleden, dåtidens E4, säger Fredrik Molin.

Forsen mellan de båda platserna var den första i vattenvägen mellan Vättern och havet i öster. En viktig resurs för fisket, men huruvida någon klan eller folkgrupp kontrollerat den strategiska platsen kan arkeologerna inte säga.

En lycklig omständighet är att strömmen förblivit i stort sett oförändrad sedan den bildades. Det har gjort bevarandeförhållandena mycket goda. Här vid strandkanten hävde hantverkarna ner sitt skräp, som täckts av gytta. Massor av fynd har gjorts i strandkanten och 10–15 meter ut i vattnet. Här har hittats ljuster, sänken till nät och spår av fasta anläggningar som mjärdar.

Människor tycks ha levt här under minst 1 800 år, fram till cirka 4 000 f.Kr. Det finns lämningar efter 5–6 stolpbyggda hus och ett antal hyddor eller vindskydd för hantverk. Men kronologin är inte säkerställd och det är svårt att veta hur många som bott här samtidigt.

– Allt kan ha börjat med den här rituella händelsen, fast det är spekulation. Men den rituella miljön på andra sidan är en del i det här, säger Fredrik Molin.

Platsen tycks ha varit varaktigt bebodd, det visar bland annat gravfynden. De som begravts i den sandiga moränen har bevarats dåligt. Men det finns också fynd med ett helt annat gravskick.

En bit nedströms från forsen, alldeles intill boplatsen, bildades ett bakvatten som var mycket viktigt för fisket. Detta vatten kan ha varit ett skäl till att människor valde just denna plats att bo på. Där gravlades också en del av de döda.

– De har byggt en lång stenpackning vid strandkanten av rensad sten från boplatsen. Det förekommer människoben; de är koncentrerade till vissa ställen. De har också lagt ner benpärlor och ornamenterade prestigeföremål, säger Fredrik Molin.

Detta gravskick är alltså inte helt olikt det på kultplatsen, med vatten som gemensam nämnare. Kanske symboliserade strandkanten också gränsen mellan liv och död.

Begravningarna på land visar upp en stor variation, en provkarta över alla vanliga positioner under äldre stenålder: de döda är placerade liggande på rygg, sittande och i hockerställning, det vill säga hopkurade, såväl sittande som liggande på sidan. Dessutom fann arkeologerna gropar med människoben, men där är det mer osäkert om det rör sig om begravingar.

Fynden bekräftar bilden av att det saknades ett enhetligt gravskick under äldre stenåldern; mänskliga kvarlevor hanterades individuellt. Men det gör inte just den epoken unik, det gäller till exempel även yngre bronsålder och äldre järnålder.

Mycket speciellt är det avancerade ben- och hornhantverk som har förekommit i stor skala. Stora mängder avfall från detta hantverk har hittats, vilket är mycket ovanligt. Dessutom en halv miljon avslag – stenbitar som blir över vid tillverkning av pilspetsar. Allt sammantaget pekar det på att platsen har utgjort en centralplats: ett strategiskt läge med permanenta bostäder, kultplats, gravar och specialiserat hantverk.

Horn- och stenföremålen tycks tillverkade av skickliga hantverkare, som på Motalas breddgrader har ersatt den sydsandinaviska flintan med kvarts i pilspetsarna. De har tillverkat ljuster, knivar och annat av ben. Kronhjort var ett viktigt bytesdjur, både som mat och som råmaterial till redskap.

– Det är exceptionellt att vi har denna hela sekvens av undersökningsytor, från vatten till högsta punkten. På andra platser har man avfallslager från strandlinjen och utåt, eller bara själva boplatsytan, kanske kombinerat med gravfält. Här har vi hela sekvensen, det är unikt, säger Lars Larsson, professor i arkeologi vid Lunds universitet och en av våra främsta experter på stenåldern.

Ska man jämföra med andra fyndplatser på svenskt område får man gå till Skåne och Blekinge. Den plats som i fyndväg mest liknar Motala ström, med boplats och gravar på samma ställe, är Skateholm nära Trelleborg, som grävdes ut för 30 år sedan. Där är lämningarna något yngre.

Paralleller har också dragits till Tågerup utanför Landskrona. Platsen grävdes ut i slutet av 1990-talet, liksom i Motala när Banverket skulle bygga ny järnväg. Där fanns också 11 000 år gamla lämningar och en stor boplats från cirka 6 300 f.Kr., som alltså är cirka 500 år äldre än kultplatsen vid Motala ström. Även här levde folket av jakt och fiske.

– Det är en fullständigt unik sekvens av bosättningar. Vi fann en äldre som övergavs och några hundra år senare kom människor tillbaka och allt blev annorlunda. Det är en helt ny typ av befolkning som kommer in, med ny teknologi, nya hus, gravar, konst och jaktmetoder. Det är ett av de tydligaste brotten man sett på en och samma plats, säger Per Karsten, som tillsammans med Bo Knarrström ledde undersökningen i Tågerup.

En viktig skillnad är dock att människorna i Tågerup tycks ha varit bofasta. Jägarna och fiskarna vid Motala ström var mer rörliga, kanske levde här bara små grupper i taget. Men troligen samlades många på platsen när det var säsong för fisket respektive jakten.

– Vi ser här en centralplats, omgiven av mindre satelliter. Några av dessa har vi hittat tidigare, till exempel en jaktstation nära Väderstad med ett enkelt stolpbyggt hus. Inga kulturlager, inga begravningar, inget hantverk. Man får tänka sig att människorna rörde sig mellan olika platser med årstiderna, säger Fredrik Molin.

Arkeologerna framhåller att en så fullständig bild knappast kunde ha tecknats om det hade rört sig om en forskningsgrävning, det vill säga en utgrävning som initierats av ett museum, universitet eller annan offentlig institution. Då räcker pengarna till betydligt mindre ytor än de man nu kunnat gräva ut tack vare medfinansiering av Trafikverket.

– När vi grävde ut Tågerup var det första gången som exploateringsarkeologin fick muskler att bana av sådana här jättelika ytor. På 1970- och 80-talen var det en revolution när vi gick från att gräva små titthål till att kartlägga hela byar, säger Per Karsten.

Att så många rön görs i dag beror på att man arbetar tvärvetenskapligt i bredare team och att helt ny teknik med avancerade dna- och isotopanalyser gör det möjligt att få ut mer information av materialet.

Det är också viktigt hur man gräver, framhåller Fredrik Molin.

– Vi har grävt det mesta för hand, säkert 4 000 av de 7 000 kvadratmeter som vi grävt ut. Det ger ett helt annat resultat än när man banar av med grävskopa. Man hittar fler saker och får en mer heltäckande bild.

De rika fynden vid Motala ström har skapat helt nya referenser och förväntningar på vad man kan hitta framgent i liknande miljöer från äldre stenåldern, förklarar Göran Gruber.

– Varje säsong har gett nya "aha!" – vi fått en mer komplex bild. Det finns helt plötsligt fler färger att måla, och en del som har tyckts självklart är det inte längre. Som förhållandet mellan boplats, grav och ritual. Det reser en massa frågor, till exempel om rörlighet och sociala strukturer. Vilka fanns här och vilka fanns inte här?

Det är dessa frågor som dagens arkeologer vill ha svar på. Att med hjälp av bland annat dna- och isotopanalyser komma in på människorna, förstå dem och deras vardag och ritualer.

Få liknande platser har som sagt grävts ut i Sverige, och jämförelsematerialet är litet. Därför skrivs den äldre stenålderns historia om i Motala, som den skrevs om i Tågerup och Skateholm. Bilden nyanseras och kompliceras ständigt, förklarar Fredrik Hallgren.

– Varje gång man gräver hittar man något nytt, något man inte visste fanns.

3.1.2. Jedinstveni nalazi u Motali: Raste slagalica kamenog doba

Lovačko-sakupljačke zajednice bile su znatno kompleksnije nego što su znanstvenici vjerovali. Slika ljudi starijeg kamenog doba postaje je složenija zahvaljujući jedinstvenim novim nalazima.

Motala je gradić na obali jezera Vättern čije ime vjerojatno budi asocijacije na kanal Göta i njegovog tvorca Baltzara von Platena. Kralj Gustav Vasa ovdje je sagradio kraljevsko imanje, ali status grada Motala je stekla tek tri stoljeća kasnije (1881.) i, povijesno gledano, lako može ostaviti dojam mlađeg brata cijenjenih sestričkih gradova srednjeg vijeka Skänningea i Vadstene.

Ali ta je slika pogrešna. Motala – "sastajalište kraj svetišta" – mjesto je s porijeklom, starije nego što se vjerovalo.

Göran Gruber, a ni Fredrik Molin, neće zaboraviti taj dan. U ljeto 1999. preliminarna su se istraživanja u potrazi za srednjovjekovnim nalazima iznenada pretvorila u lov na tragove lovaca-sakupljača iz starijeg kamenog doba. Bili su to ljudi koji su pratili krda bizona i sobova – životinja koje su krenule na sjever kad se led otopio, u bijegu od šuma koje su se širile tim područjima i u kojima se nisu osjećale ugodno.

– Sjećam se Göranovog uzbuđenog poziva. Brzo smo shvatili da je to nešto s čime nismo upoznati. Takvo što nismo nikada vidjeli u pokrajini Östergötland, priča Fredrik Molin.

– Nalazi iz kamenog doba nicala su kao gljive, pojašnjava Göran Gruber.

Oba voditelja projekta arheološke službe UV Öst Švedske agencije za zaštitu kulturne baštine morala su napraviti nove planove i doći na još jednu raspravu u županijskoj upravi. Ali budući da se radilo o zaštitnom istraživanju prije gradnje željezničkog mosta preko rijeke Motale, nisu mogli birati na kojim će se površinama vršiti iskopavanje.

Srećom, to nije značilo da je taj lokalitet siromašan nalazima.

Tijekom dva razdoblja, 2000.-2003. i 2009.-2013., istraženo je svih 7 000 četvornih metara. Raznolikost i kvaliteta nalaza iznenadila je i prekaljene arheologe. Već je u ranoj fazi iskopavanja, koja su završila ljetos, postalo jasno da je lokalitet jedinstven,

ne samo za Östergötland. Takvo što ranije je pronađeno jedino u južnoj Skandinaviji, na lokalitetima poput Tågerupa i Skateholma u Skaniji.

U Motali su pronađeni tragovi naselja, s mnogo drvenog ugljena u zemlji, obrađenog drveta i kamena, što pokazuje da su na lokalitetu ljudi živjeli prije više od 11 000 godina, tisuću godina nakon povlačenja leda na tom području.

Vättern je tada bio morski zaljev i ljudi su vjerojatno mogli vidjeti plutajuće sante leda. Tri kilometra istočno bio je drugi zaljev, u preteči Baltičkog mora, Joldijskom moru (Yoldiahavet). Tko je htio sjeverno, morao je ovdje proći preko uskog pojasa zemlje – strateški vrlo važne lokacije.

Ali ono uistinu zanimljivo počelo se događati kasnije, prije otprilike 8 000 godina, kada se razina kopna toliko podigla da se stvorila rijeka između drevnog Vätterna i morskog zaljeva na istoku. Rijeka je snizila razinu jezera i oblikovala mjesto koje će više tisuća godina kasnije dobiti ime Motala. Ovdje će se zbiti stvari koje su Motalu smjestile na arheološku kartu.

U jednom presušenom jezeru kraj rijeke 2010. godine dogodio se senzacionalan pronalazak. Arheolozi su započeli iskopavanje kamenja zbijeno složenog na dnu. Pokazalo se da pokrivaju površinu 14 sa 14 metara. Kamenje je bilo prilično veliko, 50-60 cm u promjeru. Među njima nalazio se i snop pruća i štapova različitih debljina i duljina.

Bilo je i ljudskih kostiju, dijelom zaglavljениh među kamenjem, većinom lubanja.

– Nijedna lubanja nije bila u potpunosti prekrivena kamenom, položene su tamo naknadno. Teško je znati njihov prvobitni položaj, ali dvije su pronađene jedna blizu druge, čelom prema čelu, kaže Fredrik Hallgren, voditelj iskopavanja iz Zaklade za kulturnu baštinu Kulturmiljövård, koji je istraživao na lokalitetu sjeverno od rijeke Motale nazvanom Kanaljorden.

– Dvije su lubanje pritom bile nasađene na kolce.

Ukupno su pronađene kosti desetero odraslih i jedne bebe. Uglavnom se radilo o pojedinačnim bedrenim i nadlaktičnim kostima i rebrima. Ostalo su bile lubanje ili fragmenti lubanja. Fredrik Hallgren naziva to "kulturno uvjetovanim izborom", ukazujući na to da je u nekim nama nepoznatim predodžbama njihove kulture bilo

važno odvojiti glave. Dio ih ima tragove nasilja koji su zarasli, drugi moguće tragove nasilja s neizravno smrtnim posljedicama. Okolnosti smrti i pokapanja nikako nisu uvijek jednake.

Dio lubanja ima ogrebotine jer se njima rukovalo nakon smrti, međutim ne i tragove skalpiranja. U jednoj je pronađen ostatak moždanog tkiva očuvan kao grudica masti, što ukazuje na pokapanje ubrzo nakon smrti. Unutar druge, ženske lubanje pronađena je sljepoočna kost druge žene.

– Vrlo je vjerojatno da su bile u rodu. Ali to je nagađanje, pa sada ispitujemo njihovu gotovo 8 000 godina staru DNA. Nikad nije bio testiran stariji primjerak sa švedskog područja, kaže Fredrik Hallgren.

Analiza se provodi u suradnji sa znanstvenicima Sveučilišta u Stockholmu i Johannesom Krauseom, profesorom paleogenetike sa Sveučilišta u Tübingenu u Njemačkoj, koji je mapirao DNA neandertalca.

Spektakularne lubanje na kolcima jedinstvene su u Skandinaviji. Prema Fredriku Hallgrenu obredi s lubanjama ranije su pronađeni jedino u jednoj njemačkoj spilji. Ne želi se izjasniti prije nego DNA analiza ukaže na moguće srodstvo među pokopanima radi li se o nepoznatom pogrebnom običaju ili trofejima neprijatelja ubijenih u borbi.

Osim ljudskih kostiju iskopani su, uz mnogo toga drugoga, dijelovi oruđa, kamene krhotine, koštice malina, životinjske kosti i – gomila gljiva. One leže kraj lubanja i sve su bijele rupičarke (*Ganoderma Applanatum*).

– Te gljive imaju posebno svojstvo koje se iskorištavalo sve do našeg vremena: bijele su s donje strane, a urežemo li nešto, na tom mjestu potamne i dođe do trajne promjene. Zamislite da su se gljive koje smo pronašli koristile za stvaranje slika! Istraživat će ih se pod ultraljubičastim svjetlom, pojašnjava Fredrik Hallgren.

Nevjerojatno – svjedoče li gljive o imenima i izgledu tih ljudi?

Što se na lokalitetu dogodilo danas je teško razumjeti – predodžbe ljudi kamenog doba o životu i smrti ostat će nejasne. Ali čini se sve besmislenije smatrati da su svi koji su živjeli tijekom istog razdoblja ponašali na isti način. Arheolozi sada istražuju povijest pojedinaca, čak i iz beznačajnih kosti lubanja.

Sam nalaz i više je nego dovoljan da jednog arheologa prožmu trnci. Ali postoje i druge okolnosti koje pridonose misteriju. Smatra se da se to kultno mjesto koristilo vrlo kratko vrijeme, kako pokazuju podudarni rezultati datiranja ljudskih i životinjskih kostiju te predmeta. Arheobotaničari i geolozi daju isti odgovor.

Napravljeno je tridesetak testova i svi osim jednog datiraju nalaze 5 800-5 700 godina p.n.e. – neuobičajeno precizno u arheološkom kontekstu.

Fredrik Hallgren nagađa:

– Možda su to pokopi unutar jedne generacije, a možda nalaz odražava samo jedan jedini slučaj!

Razmišljanje o tome otvara vrtoglavu perspektivu o mogućem srodstvu i uvid u život i povijest pojedinaca. Datiranje kostiju i zubi pomoću izotopa, koje daje uvid u prehranu i geografiju, ukazuje na porijeklo negdje iz današnje pokrajine Södermanland.

Još je zanimljivije što možemo ustanoviti da se lokalitet nije više koristio do mnogo kasnijeg vremena. Nakon iskopavanja grobova nisu pronađeni nikakvi tragovi naselja. Lokalitet je napušten, jezero je presušilo uslijed uzdizanja kopna i postalo močvarno tlo, okruženo mračnim zastorom stabala.

Jezero s lubanjama na kolcima ostalo je možda samo sjećanje, priča koja se prenosila s koljena na koljeno. Štovano svetište.

Nedugo nakon što je lokalitet napušten, ljudi su se naselili na drugoj obali rijeke, par stotina metara dalje, s pogledom na znamenito kultno mjesto.

Najstarije naselje Strandvägena, kako se lokalitet na južnoj obali rijeke zove, iz istog je razdoblja kao i kultno mjesto.

– S obje je strane struktura naselja i ognjišta jednaka. Sve je usmjereno prema rijeci Motali, komunikacijskoj kucavici, autoputu prošlosti, kaže Fredrik Molin.

Brzac između lokaliteta bio je prvi u vodotoku između Vätterna i mora na istoku. Bio je važan izvor ribe, a arheolozi ne mogu reći je li neki klan ili narod kontrolirao to strateško mjesto.

Sretna je okolnost bila da je rijeka ostala većinom nepromijenjena od svog nastanka. To je stvorilo jako dobre uvjete očuvanja. Ovdje uz rub obale obrtnici su bacali svoje otpatke, koje bi prekrilo mulj. Mnogo je nalaza otkriveno uz rub i u vodi 10-15 metara od obale. Pronađene su osti, utezi za mreže i tragovi stalnih objekata poput vrša.

Vjeruje se da su ljudi živjeli ovdje najmanje 1 800 godina, do otprilike 4 000. p.n.e. Pronađeni su ostaci 5-6 kuća sa stupovima, i nekoliko koliba ili zaklona od vjetra za obrtnike. Ali kronologija se ne može sa sigurnošću utvrditi i teško je znati koliko je ljudi ovdje istovremeno živjelo.

– Sve je moglo početi ovim obrednim događajem, premda je to nagađanje. Ali obredna lokacija na drugoj strani dio je ovoga, kaže Fredrik Molin.

Vjeruje se da je lokalitet bio stalno naseljen, što uostalom pokazuje pronalazak groblja. Pokopani na pjeskovitim morenama loše su očuvani. Ali bilo je i nalaza s potpuno drugačijim načinima pokopa.

Malo nizvodno od brzaca, skroz blizu naselja, stvorilo se jezerce koje je bilo vrlo važno za ribolov. To je mogao biti razlog zašto su se ljudi izabrali upravo ovdje skrasiti. Ondje je također pokopana nekolicina mrtvih.

– Sagradili su dugački kameni humak uz rub obale, od očišćenog kamena iz naselja. Ondje je moguće naći ljudske kosti; one su koncentrirane na određenim mjestima. Također su stavljali nakit od kostiju i ukrašene prestižne predmete, kaže Fredrik Molin.

Takvi načini pokopa nisu sasvim različiti od onih na kultnom mjestu, s vodom kao zajedničkim nazivnikom. Rub obale možda je simbolizirao granicu između života i smrti.

Pokopi na kopnu pokazuju veliku raznolikost, sa svim uobičajenim položajima starijeg kamenog doba: mrtvi su položeni na leđa, sjede ili su u zgrčenom položaju, bilo sjedećem ili na boku. Osim toga, arheolozi su pronašli i jame s ljudskim kostima, ali nije sigurno radi li se u tim slučajevima o pokopu.

Nalazi potvrđuju sliku o nepostojanju jedinstvenih pogrebnih običaja tijekom starijeg kamenog doba; s preminulima se postupalo individualno. Ali to ne čini tu epohu jedinstvenom, jer isto vrijedi i za kasno brončano i starije željezno doba.

Vrlo su posebne napredne rukotvorine od kostiju i rogova kojih je bilo u velikoj mjeri. Pronađene su velike količine otpada od tog ručnog rada, što je vrlo neobično, i pola milijuna odbojaka – kamenih komadića preostalih od izrade vrhova strelica. Sve skupa ukazuje na to da je lokalitet bio središte: strateški položaj sa stalnim naseljem, kulturnim mjestom, grobovima i specijaliziranim zanatima.

Vjeruje se da su predmete od rogova i kamena izrađivali vješti majstori, koji su na zemljopisnoj širini Motale južnoskandinavski kremen u vrhovima strelica zamijenili kvarcom. Od kostiju su izrađivali osti, noževe i drugo. Jelen je bio važan plijen, kao hrana i kao sirovina za oruđe.

– Izvanredno je što imamo čitav niz površina za istraživanje, od vode do najviše točke. Na drugim mjestima postoji sloj otpada od linije obale prema van, ili jedino površina naselja, možda u kombinaciji s grobljem. Ovdje imamo potpuni niz, što je jedinstveno, kaže Lars Larsson, profesor arheologije Sveučilišta u Lundu i jedan od vodećih švedskih stručnjaka za kameno doba.

Da bismo usporedili ovo nalazište s drugima u Švedskoj, moramo se zaputiti u pokrajine Skaniju i Blekinge. Lokalitet koji je prema nalazima najbliži Motali, s naseljem i grobovima na istom mjestu, jest Skateholm blizu Trelleborga, koji je otkriven prije trideset godina. Tamošnji nalazi nešto su mlađi.

Povlačile su se i paralele s Tågerupom u blizini Landskrone, koji je iskopan krajem 1990-ih, kad se jednako kao u Motali planirala gradnja nove željezničke pruge. Tamo su također pronađeni 11 000 godina stari ostaci i veliko naselje iz otprilike 6 300 godina p.n.e., što je dakle petsto godina starije od kulturnog mjesta kraj rijeke Motale. Ti su ljudi također živjeli od lova i ribolova.

– To je potpuno jedinstven niz naselja. Pronašli smo starije napušteno naselje, a par stotina godina kasnije ljudi su se vratili i sve je bilo drugačije. Došla je potpuno nova vrsta stanovništva, s novom tehnologijom, novim kućama, grobovima, umjetnošću i metodama lova. Bio je to jedan od najčistijih rezova koji se mogao vidjeti na jednom te istom mjestu, kaže Per Karsten, koji je s Boom Knarrströmom vodio istraživanje u Tågerupu.

Međutim, važna je razlika što se smatra da su ljudi iz Tågerupa tamo i prebivali. Lovci i ribari uz Motalu bili su više u pokretu, moguće je da su tamo u datom trenutku

živjele samo manje grupe ljudi. A po svoj prilici mnogo bi ih se skupilo tijekom sezone lova i ribolova.

- Vidimo središnju lokaciju, okruženu manjim satelitima. Neke smo pronašli ranije, kao na primjer lovački logor blizu Väderstada, s jednostavnom kućom sa stupovima, bez nalaza kulturnog sloja, pokopanih ljudi ili proizvedenih predmeta. Možemo si zamisliti da su se kretali između različitih lokacija s godišnjim dobima, kaže Fredrik Molin.

Arheolozi naglašavaju da se jedna tako cjelovita slika ne bi mogla sastaviti da se radilo o sustavnom istraživanju, tj. iskopavanju koje inicira muzej, sveučilište ili neka druga javna ustanova. Tada bi proračun pokrивao značajno manje površine od ovih koje su se mogle istraživati zahvaljujući sufinanciranju Švedske agencije za promet Trafikverket.

– Kad smo vršili iskopavanja u Tågerupu bilo je to prvi put da je arheologija imala snagu otvoriti ovakve divovske površine. Sedamdesetih i osamdesetih godina dogodila se revolucija kad smo prešli s iskopavanja malih okana na mapiranje čitavih sela, kaže Per Karsten.

Količina spoznaja do kojih se danas dolazi pripisuje se interdisciplinarnom radu u većim timovima i novim tehnologijama s naprednim analizama DNA te pomoću izotopa koje omogućuju izvlačenje više informacija iz materijala.

Važno je i kako se kopa, naglašava Fredrik Molin.

– Većinom smo kopali ručno, sigurno četiri od sedam tisuća četvornih metara. To daje potpuno druge rezultate nego kad se koristi bager. Pronađe se više stvari i dobije cjelovitija slika.

Bogato nalazište uz rijeku Motalu stvorilo je potpuno nove reference i očekivanja o tome što se od sada može pronaći na sličnim lokacijama starijeg kamenog doba, pojašnjava Göran Gruber.

– Svake smo sezone dolazili do novog otkrića – dobili kompleksniju sliku. Odjednom se pojavi više novih dijelova slagalice, a dio onih za koje smo mislili da su jasni postanu nejasni. Poput odnosa između prebivališta, grobova i obreda. Postavlja se

niz pitanja, na primjer o mobilnosti i strukturi društva. Što ovdje postoji, a što ne postoji?

To su pitanja na koja arheolozi danas traže odgovore. Približiti se uz pomoć analiza DNA i izotopa tim ljudima, razumjeti njih, njihove obrede i svakodnevicu.

Kao što je rečeno, malo je sličnih mjesta pronađeno u Švedskoj, i mala je građa za usporedbe. Zato se u Motali ponovo ispisuje povijest starijeg kamenog doba, baš kao što se ispisivala u Tågerupu i Skateholmu. Slika je neprestano sve složenija i kompliciranija, pojašnjava Fredrik Hallgren.

- Svaki put kada kopamo, pronađemo nešto novo, nešto za što nismo ni znali da postoji.

3.2. Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum⁴

3.2.1. Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum

Allmänna leverans- och köpvillkor för konsumentköp av kök och badrum.

Överenskommelse mellan Konsumentverket och TMF, gällande från och med 20090101.

1 Tillämplighet

Dessa bestämmelser gäller vid försäljning av nya varor till konsument, huvudsakligen för enskilt ändamål och enligt vid leveransen gällande specifikationer. Montering ingår endast i de fall det uttryckligen avtalats.

För köpet gäller konsumentköplagen (1990:932) nedan kallad KKL och vad som föreskrivs nedan i dessa leverans- och köpvillkor. Konsumentköplagen innehåller utförliga, i allmänhet tvingande regler om konsumenters och säljares rättigheter och skyldigheter.

Följande bestämmelser anknyter till och kompletteras av konsumentköplagen.

2 Slutande av avtal

Ett skriftligt köpeavtal bör upprättas mellan parterna. Muntliga avtal bör så snart som möjligt bekräftas skriftligen och undertecknas av båda parter.

När konsumenten undertecknat köpeavtalet och sänt det till sälj företaget bör det därefter undertecknas av en behörig företrädare för sälj företaget.

Det undertecknade avtalet eller en orderbekräftelse bör skickas till konsumenten senast en kalendervecka efter beställningsdagen.

3 Ändringar i varans omfattning eller utförande

Varje order/köpeavtal är kundspecifik. Eventuella ändringar av ordern ska därför vara säljaren tillhanda senast 3 dagar från det att köparen erhållit det av båda parter undertecknade avtalet eller orderbekräftelsen. Efter dessa 3 dagar anses ordern som påbörjad. Varje ändring därefter kan komma att orsaka en extra ändringskostnad förutom den kostnad som kan följa av den förändrade ordern i sig. Eventuellt kan leveranstiden ändras, beroende på ändringarnas omfattning. Avtal om ändrings- eller tilläggsarbete bör ske skriftligt.

4 Avlämnande och risken för varan

Om inte annat avtalats, levereras varan med bil till en av köparen uppgiven adress, farbar väg med lastbil. Köparen ska därvid ta emot varan på avtalad tid och plats.

Om köparen inte tar emot eller hämtar varan på avtalad tid och plats, kan köparen bli skyldig att ersätta säljarens tilläggskostnader, t ex för extra transport och lagring.

Risken för varan övergår på köparen, när varan avlämnats och kvitterats.

⁴ <http://www.omboende.se/Global/Bygga/Dokument/Kokochbadrumsvillkor.pdf>

5 Undersökning av varan vid mottagandet

Köparen bör vid mottagandet, eller snarast därefter, undersöka om varan eller förpackningen har synliga skador och utan dröjsmål anmäla eventuell sådan skada enligt instruktioner på frakthandlingen.

Köparen bör också, inom skälig tid, efter det att han eller hon mottagit varan, undersöka om den fungerar tillfredsställande.

6 Påföljder och reklamation vid säljarens dröjsmål

Om varan inte avlämnats eller avlämnats för sent och detta inte beror på köparen, kan köparen under de förutsättningar som anges i 11-13 §§ KKL, hålla inne betalningen och antingen kräva avlämnande eller häva köpet. Köparen kan därutöver kräva skadestånd enligt punkten 12 nedan.

Säljaren ska utan dröjsmål meddela köparen om varan, eller väsentliga delar av varan blir försenad, även om detta beror på s.k. force majeure-händelser, d.v.s. sådana orsaker som säljaren inte kunnat råda över.

7 Fel

Frågan om varan är felaktig regleras i 16-21 §§ KKL.

Köparen ansvarar för att samtliga måttuppgifter är korrekta, såvida inte säljaren åtagit sig att utföra mätningen.

Säljaren svarar för att varan är felfri när den avlämnas. För fel som visar sig inom sex månader från avlämnandet, finns särskilda regler om säljaransvar i 20 a § KKL.

Säljaren svarar inte för försämring (bristfällighet) som uppkommit genom normal förslitning av förbrukningsdetalj, försummad eller felaktig skötsel, att varan använts till annat än den är avsedd för, att olämpliga åtgärder eller obehöriga ingrepp vidtagits, att bruks- eller monteringsanvisningar inte följts eller att felaktig montering, av annan än säljaren, utförts.

8 Reklamation

Om köparen vill åberopa att varan är felaktig ska köparen underrätta säljaren om felet. Reklamerar köparen inte inom skälig tid, efter det han eller hon märkt eller bort märka felet, får köparen inte åberopa felet. En reklamation från köparen, som görs inom två månader efter det att köparen har upptäckt felet, ska alltid anses ha lämnats i rätt tid. Reklamerar köparen inte inom tre år efter det att han eller hon har tagit emot varan, förlorar köparen rätten att åberopa felet, såvida inte säljaren handlat grovt vårdslöst eller i strid mot tro och heder, eller felet är sådant som avses i 18 § KKL.

Köparen ska kunna visa att varan är köpt hos säljaren och när köpet ägde rum, lämpligen genom köpehandling eller kvitto.

Om det vid en reklamation visar sig att det inte är fel på varan har säljaren rätt till ersättning för de undersökningskostnader som orsakats av reklamationen. Sådana kostnader kan t.ex. utgöras av milersättning, restidsersättning och demonteringskostnad. Säljaren ska upplysa köparen om detta i förväg.

9 Avhjälpande av fel eller omleverans

Säljaren åtar sig att avhjälpa sådant fel i varan som säljaren ansvarar för, genom reparation eller omleverans, om det kan ske utan oskälig kostnad eller olägenhet för säljaren.

Avhjälpande eller omleverans ska ske inom skälig tid och utan kostnad eller väsentlig

olägenhet för köparen. Bedömningen av vad som utgör skälig tid kan påverkas av om avhjälpandet eller omleveransen avser en standardprodukt eller en kundspecifik vara.

10 Köparens medverkan vid avhjälpande av fel

Köparen är vid avhjälpandet av fel skyldig, att i skälig omfattning lämna erforderlig medverkan, t.ex. att lämna in varan till säljaren och att efter reparation hämta varan eller, vid reparation i bostaden, hålla varan tillgänglig på överenskommen tid. Om särskilda kostnader, t.ex. nödvändiga resor, uppstått för köparen vid denna medverkan, är säljaren ersättningsskyldig för dessa. Köparen är dock skyldig att begränsa kostnaderna.

11 Andra påföljder vid fel

Om avhjälpandet eller omleveransen inte sker inom skälig tid efter reklamation, får köparen kräva sådant avdrag på priset som svarar mot felet eller, vid fel av väsentlig betydelse för honom eller henne, häva köpet. Säljaren kan även bli skyldig att betala skadestånd enligt punkten 12 nedan.

Vid bedömningen av köparens hävningsrätt kan särskild hänsyn tas till om varan tillverkats eller skaffats särskilt för köparen efter dennes anvisningar eller önskemål så att den inte utan betydande förluster kan säljas till annan köpare.

Köparen får hålla inne så mycket av betalningen som erfordras för att ge köparen säkerhet för hans eller hennes krav på grund av felet, motsvarande den saknade eller skadade varans värde.

12 Köparens rätt till skadestånd

Köparen har rätt till ersättning för utgifter och förluster som uppstått för köparen på grund av att varan är felaktig eller på grund av säljarens dröjsmål, såsom kostnader för telefon, porto, resa, förlorad arbetsintäkt samt av konsumenten beställd hantverkstjänst som inte kunnat nyttjas. Skadeståndet omfattar dock inte ersättning för förlust i näringsverksamhet eller ideell skada som t.ex. obehag, olust eller olägenhet.

Säljaren kan gå fri från skadestånd om han eller hon kan påvisa att dröjsmålet beror på hinder utanför säljarens kontroll som han eller hon skäligen inte kunde förväntas ha räknat med vid köpet och vars följder säljaren inte heller skäligen kunde ha undvikit eller övervunnit.

Köparen är skyldig att vidta skäliga åtgärder för att begränsa sin skada.

13 Betalning

Betalningen sker enligt överenskommen betalningsplan. I det fall ingen sådan är avtalad skall konsumenten betala när varorna är levererade och säljaren begär det.

Om inte betalning erläggs i rätt tid utgår dröjsmålsränta enligt räntelagen (1975: 635).

Betalar inte köparen i rätt tid och beror inte detta på säljaren, kan säljaren enligt de förutsättningar som anges i 39-40 §§ kräva betalning eller häva köpet. Om säljaren häver köpet får han dessutom kräva skadestånd enligt punkten 15 nedan.

För betalningspåminnelse utgår särskild avgift enligt lagen om ersättning för inkassokostnader (1981:739).

14 Köparens avbeställningsrätt

Intill dess att varan avlämnats har köparen rätt att avbeställa den mot skadestånd till säljaren enligt punkten 15.

15 Säljarens rätt till skadestånd

Om säljaren häver köpet eller köparen avbeställer varan, har säljaren rätt till ersättning för sina kostnader och förluster i enlighet med 41 § KKL. Varor som är utformade enligt en enskild köparens speciella önskemål kan, om tillverkningen eller projekteringen påbörjats, medföra betydande kostnader för köparen vid avbeställning. Säljaren är dock skyldig att vidta skäliga åtgärder för att begränsa sin skada.

16 Hävning eller omleverans

Om köpet hävs eller omleverans sker, ska köparen återlämna varan i väsentligt oförändrat skick. Vid hävning ska säljaren lämna tillbaka vad köparen betalat jämte ränta enligt räntelagen (1975: 635). Utförliga regler om hävning och omleverans finns i 43-45 §§ KKL.

17 Ändring av konstruktion och leveransutförande

Detaljbeskrivningar av en vara är bindande. Säljaren är skyldig att snarast informera köparen i det fall någon förändring kommer att ske.

Normala variationer i färg och ådring av trä, godtages inte såsom reklameringsgrund. Se teknisk specifikation i köksbroschyrer.

18 Tvist

Om en tvist uppstår och parterna inte kan lösa den på egen hand kan köparen vända sig till den kommunala konsumentvägledningen eller till Allmänna reklamationsnämnden (ARN). Tvister kan även prövas av allmän domstol. När prövning av tvist sker i någon av dessa instanser får indrivning av skuld, varom tvisten handlar, inte ske.

3.2.2. Opći uvjeti kupnje i isporuke u maloprodaji kuhinja i kupaonica.

Sporazum između švedske Uprave za zaštitu potrošača (*Konsumentverket*) i Udruženja drvne industrije i proizvođača namještaja (*Trä- och Möbelföretagen, TMF*) na snazi od 1. siječnja 2009.

1. Područje primjene

Ove odredbe vrijede pri prodaji nove robe kupcu, uglavnom u pojedinačnu svrhu i prema specifikacijama koje vrijede za isporuku. Montiranje je uključeno jedino u izričito ugovorenim slučajevima.

Kupnja se ostvaruje u skladu sa Zakonom o zaštiti potrošača (*konsumentköplagen, 1990:932*), u tekstu *KKL*, i odredbe u nastavku ovih općih uvjeta kupnje i isporuke. *KKL* sadrži podrobna, općenito obvezujuća pravila o pravima i obavezama prodavatelja i kupca.

Sljedeće odredbe povezane su i upotpunjuju se *KKL*-om.

2. Sklapanje ugovora

Među strankama je potrebno sklopiti pisani ugovor o prodaji. Usmeni sporazum treba se u što je moguće kraćem roku potvrditi pismenim ugovorom koji potpisuju obje strane.

Nakon što je potrošač potpisao ugovor o prodaji i poslao ga prodavatelju, ugovor treba potpisati ovlašteni predstavnik prodavatelja.

Potpisani ugovor ili potvrdu narudžbe treba poslati kupcu najkasnije tjedan nakon datuma narudžbe.

3. Promjene u opsegu robe ili izvedbi

Svaka narudžba ili kupoprodajni ugovor jedinstveni su kupcu. O eventualnim promjenama prodavatelja treba obavijestiti najkasnije tri dana od dana kada je kupac primio ugovor ili potvrdu narudžbe potpisanu od obje strane. Nakon ta tri dana smatra se da je narudžba izvršena. Svaka promjena nakon tog roka može uzrokovati dodatne troškove promjene, osim troškova koji mogu proizaći iz same promijenjene

narudžbe. Vrijeme isporuke može se eventualno promijeniti, ovisno o opsegu promjene. O promjeni ili dodatnim poslovima sastavlja se pisani ugovor.

4. Isporučka i sigurnost robe

Ako nije ugovoreno drugačije, roba se isporučuje na adresu koju je kupac odredio, na lokaciju pristupačnu teretnim vozilima. Kupac tada preuzima robu na ugovorenom mjestu u ugovoreno vrijeme.

Ako kupac ne preuzme robu u ugovoreno vrijeme na ugovorenom mjestu, odgovoran je za nadoknadu dodatnih troškova prodavatelju, npr. dodatni troškova prijevoza i skladištenja.

Kupac preuzima odgovornost za sigurnost robe, nakon što je roba dostavljena i račun potpisan.

5. Pregled robe pri preuzimanju

Kupac je dužan pri preuzimanju, ili odmah poslije, pregledati imaju li roba ili pakiranje vidljiva oštećenja te bez odgađanja prijaviti eventualnu štetu u skladu s uputama na dostavnici.

Kupac također treba u razumnom roku, nakon preuzimanja robe, provjeriti je li s robom sve u redu.

6. Posljedice i reklamacija prodavateljevog kašnjenja

Ako roba nije isporučena ili ako je isporučena sa zakašnjenjem, a to nije ovisilo o kupcu, kupac može u skladu s uvjetima navedenim u 11–13 § *KKL*-a uskratiti plaćanje i zahtijevati dostavu ili stornirati kupnju. Kupac može povrh toga zahtijevati odštetu u skladu s niže navedenom točkom 12.

Prodavatelj mora bez odgode obavijestiti kupca ako roba ili bitni dijelovi robe kasne, čak i ako se radi o tzv. višoj sili, tj. uzrocima nad kojima prodavatelj nije mogao imati kontrolu.

7. Greške

Pitanje grešaka na robi regulira se u 16–21 § *KKL*-a.

Kupac snosi odgovornost za točnost svih mjera u slučaju da prodavatelj nije na sebe preuzeo obavezu izvođenja mjerenja.

Prodavatelj je odgovoran da je roba bez greške pri isporuci. Za slučajeve grešaka koje se pojave unutar šest mjeseci od isporuke postoje posebna pravila o odgovornosti prodavatelja u 20a § *KKL*-a.

Prodavatelj ne odgovara za pogoršanje (manjkavost) do kojeg je došlo normalnom istrošenošću dijelova u upotrebi, nemarnim ili neispravnim održavanjem, korištenjem robe u druge svrhe osim njezine namjene, poduzimanjem neprikladnih mjera ili neovlaštenih zahvata, ne poštivanjem uputa za montiranje ili upotrebu, ili izvođenjem neispravnog montiranja koje nije izvršio prodavatelj.

8. Reklamacije

Ako se kupac želi pozvati na neispravnost robe, dužan je obavijestiti prodavatelja o grešci. Ne podnese li kupac reklamaciju u razumnom roku, nakon što je uočio ili trebao uočiti grešku, kupac se ne može pozvati na grešku. Reklamacija od strane kupca koja se podnese u roku od dva mjeseca nakon što je kupac otkrio grešku uvijek će se smatrati podnesenom na vrijeme. Kupac gubi pravo pozivanja na grešku ne reklamira li je u roku od tri godine nakon što je preuzeo robu, u slučaju da prodavatelj nije bio grubo nemaran ili postupao protivno dobrim namjerama, ili da je greška takva da je navedena u 18 § *KKL*-a.

Kupac mora moći pokazati da je robu kupio kod prodavatelja i kada, najbolje potvrdom o kupovini ili računom.

Ako se pri reklamaciji pokaže da roba nije neispravna, prodavatelj ima pravo na odštetu za troškove istrage prouzročene reklamacijom. Takvi su troškovi npr. nadoknada za kilometražu, vrijeme putovanja i demontiranje. Prodavatelj kupca o tome mora obavijestiti unaprijed.

9. Popravak greške ili ponovna isporuka

Prodavatelj preuzima obavezu otklanjanja grešaka na robi za koje je odgovoran, kroz popravke ili novu isporuku, ako se to može izvesti bez neopravdanih troškova ili nepogodnosti za prodavatelja. Popravak ili nova isporuka mora se obaviti u razumnom roku i bez bitnih nepogodnosti za kupca. Na procjenu što znači razuman

rok može utjecati odnosi li se popravak ili nova isporuka na standardni proizvod ili robu izrađenu prema kupčevim željama.

10. Sudjelovanje kupca u otklanjanju greške

Kupac je pri otklanjanju greške dužan u razumnoj mjeri pružiti potreban doprinos, npr. predati robu prodavatelju i nakon popravka je preuzeti ili, pri popravku na lokaciji, omogućiti pristup robi u dogovoreno vrijeme. Ako pri tome za kupca nastanu posebni troškovi, npr. nužna putovanja, prodavatelj ih je dužan nadoknaditi. Međutim, kupac je dužan ograničiti te troškove.

11. Druge posljedice grešaka

Ako se popravak ili nova isporuka ne izvrše u razumnom roku nakon reklamacije, kupac može zahtijevati smanjenje cijene koje odgovara grešci ili, u slučaju greške od velike važnosti za kupca, stornirati kupnju. Prodavatelj čak može biti dužan platiti odštetu prema niže navedenoj točki 12.

Pri procjeni kupčeva prava na storniranje posebna se pažnja može obratiti na to je li roba proizvedena ili nabavljena posebno za kupca i prema njegovim uputama ili željama, ne bi li se mogla prodati drugom kupcu bez znatnih gubitaka.

Kupac smije zadržati onoliki dio plaćanja koliko je potrebno da si pruži sigurnost u zahtjevima na osnovu greške, u odgovarajućoj vrijednosti štete ili nedostataka kod robe.

12. Pravo kupca na odštetu

Kupac ima pravo na odštetu izdataka i gubitaka nastalih zbog neispravnosti robe ili prodavateljeva kašnjenja, kao što su telefonski troškovi, poštarina, troškovi putovanja, poslovni prihodi i od potrošača naručene zanatske usluge koje nisu mogle biti korištene. Međutim, odšteta ne obuhvaća naknadu za poslovne gubitke ili nekomercijalnu štetu kao npr. neugodnosti, neraspoloženje ili smetnje.

Prodavatelj može biti oslobođen plaćanja odštete ako može dokazati da je kašnjenje bilo izvan kontrole prodavatelja i koje nije utemeljeno mogao očekivati pri prodaji i čije posljedice nije utemeljeno mogao izbjeći ili nadvladati.

Kupac je dužan poduzeti utemeljene mjere kako bi ograničio svoju štetu.

13. Plaćanje

Plaćanje se provodi prema dogovorenom planu plaćanja. U slučaju da takav plan nije ugovoren, kupac plaća kad je roba isporučena i prodavatelj zatraži plaćanje.

Ako se ne plati u roku, plaća se zatezna kamata u skladu sa Zakonom o kamatama (*Räntelagen, 1975: 635*).

Ako kupac ne plati u roku i ako tome nije uzrok prodavatelj, prodavatelj može prema uvjetima navedenim u 39–40 § *KKL*-a zahtijevati plaćanje ili stornirati kupnju. Ako prodavatelj stornira kupnju, uz to može zahtijevati odštetu prema niže navedenoj točki 15.

Za opomenu o dugovanju isplaćuju se posebne porislojbe u skladu sa Zakonom o naknadi troškova dugovanja (*Lagen om inkassokostnader, 1981:793*).

14. Pravo kupca na storniranje

Dok se roba ne isporuči, kupac ima pravo otkazivanja uz odštetu prodavatelju u skladu s točkom 15.

15. Pravo prodavatelja na odštetu

Ako prodavatelj stornira prodaju ili kupac otkáže, prodavatelj ima pravo na naknadu svojih troškova i gubitaka u skladu s 41 § *KKL*-a. Roba izrađena prema kupčevim posebnim željama može pri otkazivanju, ako su izrada ili projektiranje već započeli, sa sobom povlačiti znatne troškove za kupca. Prodavatelj je, međutim, dužan poduzeti opravdane mjere kako bi ograničio svoju štetu.

16. Storniranje ili ponovna isporuka

Ako se kupnja stornira ili dođe do ponovne isporuke, kupac mora vratiti robu u bitno nepromijenjenom stanju. Pri storniranju prodavatelj mora vratiti kupcu novac kao i kamatu u skladu sa Zakonom o kamatama (*Räntelagen, 1975: 635*). Detaljna pravila o storniranju kupnje i ponovnoj isporuci nalaze se u 43–45 § *KKL*-a.

17. Promjena građe i izvođenja isporuke

Podroban je opis robe obvezujuć. Prodavatelj je dužan što prije obavijestiti kupca u slučaju promjena.

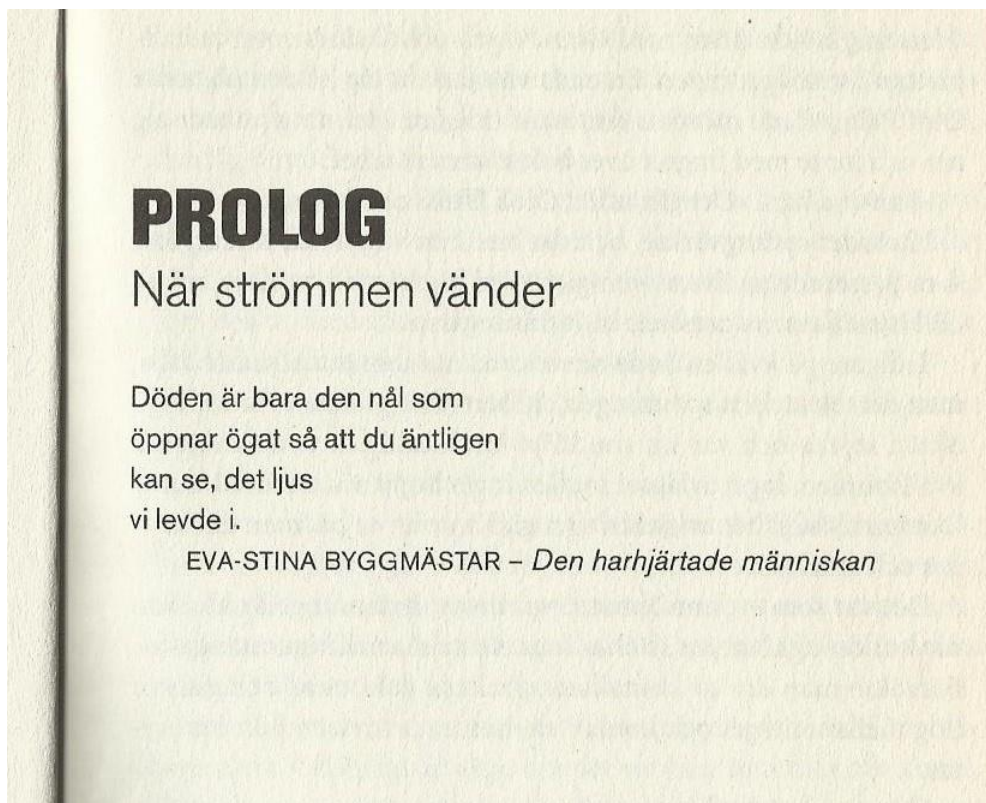
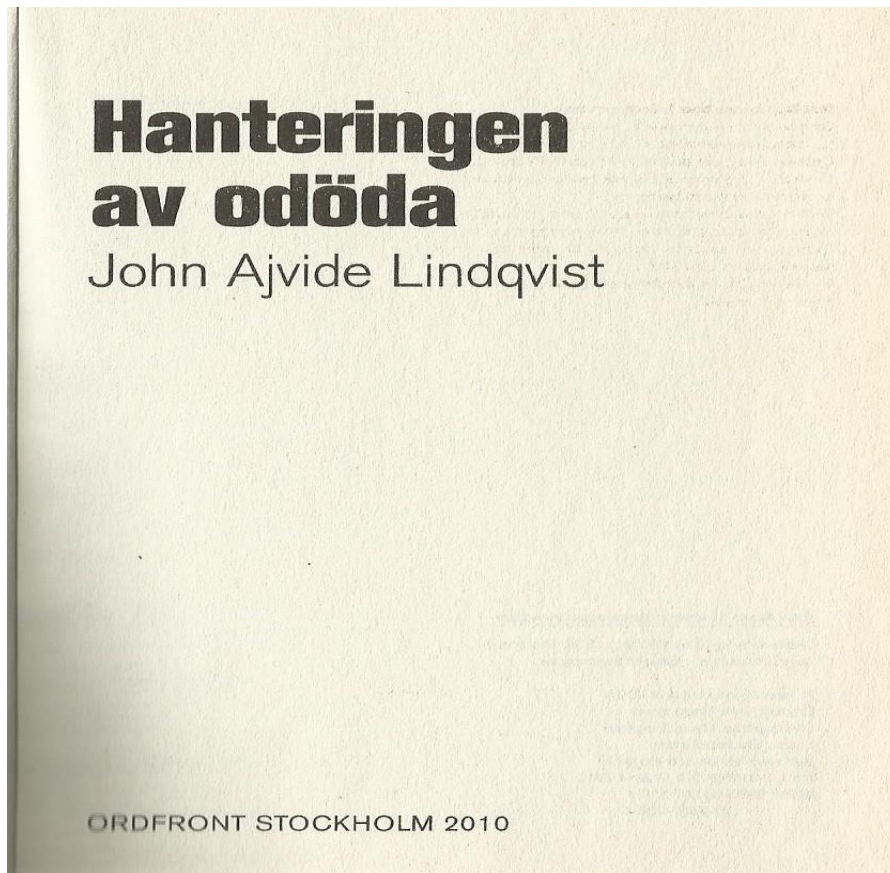
Uobičajene varijacije u boji i teksturi drveta ne prihvaćaju se kao temelj za reklamaciju. Vidi tehničke specifikacije u kuhinjskim brošurama.

18. Spor

Dođe li do spora koji stranke ne mogu riješiti među sobom, kupac se može obratiti lokalnom savjetniku za zaštitu potrošača (*kommunala konsumentvägledningen, KVL*) ili Državnom odboru za pritužbe potrošača (*Allmänna reklamationsnämnden, ARN*). Sporovi se mogu riješiti i na redovitom sudu. Rješava li se spor na nekoj od tih instanci, ne smije doći do utjerivanja dugova na koje se spor odnosi.

3.3. Hanteringen av odöda

3.3.1. Hanteringen av odöda

Sveavägen 13 augusti 22.49

»Salud, comandante.«

Henning höjde lådan med Gato Negro och skålade med metallplattan i stenväggen. En enda vissnad ros låg på den plats där Olof Palme hade mördats sexton år tidigare. Henning hukade sig ner och löpte med fingret över bokstäverna i relief.

»Fan«, sa han. »Det går utför, Olof. Utför och utför.«

Huvudet sprängvärkte, och det var inte vinets fel. Människor som passerade på Sveavägen gick med blickarna i marken, några höll handflatorna pressade mot tinningarna.

Tidigare på kvällen hade det bara känts som annalkande åska, men den elektriska spänningen i luften hade glidande, omärkligt, ökat i styrka och var nu snudd på outhärdlig. Inte ett moln på kvällshimlen, inget avlägset muller, inget hopp om en urladdning. Det formlösa fältet av elektricitet gick inte att ta på, men det kändes och märktes.

Det var som ett omvänt strömavbrott; sedan ungefär klockan nio kunde inga lampor släckas, inga elektriska maskiner stängas av. Försökte man dra ur kontakten sprakade det otäckt och gnistor flög mellan uttaget och kontakten, hindrade kretsen från att brytas.

Och ännu växte fältet i styrka.

Hennings huvud kändes som om ett elstängsel virats kring pannan, det pulserade av smärtstötar och var rena tortyren.

En ambulans for förbi med sirenerna påslagna, antingen för att det var utryckning eller för att de helt enkelt inte gick att stänga av. Ett par parkerade bilar stod och gick på tomgång.

Salud, comandante.

Henning höjde lådvinet i ansiktshöjd, lutade huvudet bakåt och öppnade kranen. En stråle vin träffade hakan och rann vidare ner över halsen innan han lyckades justera den så att den kom i munnen. Han blundade, drack ett par djupa klunkar medan det för-

spillda vinet rann över bröstet, blandades med svett och fortsatte nedåt.

Värmen. Ovanpå allt, värmen.

I ett par veckor hade alla väderkartor visat enorma, glada solar som täckte hela landet. Gatstenarna och byggnaderna ångade av värme ackumulerad under dagen och trots att klockan var nästan elva låg temperaturen runt trettio.

Henning nickade farväl åt statsministern och gick mördarens väg, mot Tunnelgatan. Handtaget på vinboxen hade gått sönder när han plockade den ur ett öppet bilfönster, och han tvingades bära den under armen. Huvudet kändes större än vanligt, uppblåst, och han strök med fingrarna över pannan.

Huvudet var nog som vanligt på utsidan, däremot var fingrarna uppsvällda av värmen och vinet.

Jävla väder. Det är inte naturligt.

Han tog stöd mot ledstängen, gick långsamt uppför trapporna. Varje ostadigt steg gav återklang inne i skallen, smärtade. Fönstren på båda sidor var öppna och upplysta, från några strömmade musik. Henning ville ha mörker; mörker och tystnad. Han ville dricka av vinet tills han blev lugn och slocknade.

Vid toppen av trapporna vilade han några sekunder. Det blev bara värre. Omöjligt att säga om det var han som blev allt sämre, eller fältet som växte i styrka. Nu pulserade det inte längre. Nu var det en konstant brännande smärta som kramade runt hjärnan.

Nej. Det var inte bara han.

Strax intill stod en bil parkerad på snedden mot trottoaren. Motorn gick på tomgång, förardörren stod öppen och stereon spelade »Living doll« på skrällvolym. Intill bilen satt dess förare nedhukad mitt i gatan med händerna pressade mot huvudet.

Henning knep ihop ögonen, öppnade dem igen. Var det bara som han inbillade sig eller hade ljuset från lägenheterna runt omkring ökat i styrka?

Något. Ska. Hända.

Försiktigt, ett steg i taget, korsade han Döbelnsgatan och kom in i skuggan under kastanjerna på Johannes kyrkogård, där han föll ihop. Orkade inte mer. Allting surrade nu; det lät som en bisvärm höll till i trädkronan ovanför hans huvud. Fältet blev starkare, huvudet pressades samman som djupt under vattnet och genom öppna fönster kunde han höra människor skrika.

Nu dör jag.

Huvudvärken var bortom allt förnuft. Att så mycket värk kunde packas samman på så liten yta. Vilken sekund som helst skulle huvudet implodera. Ljusen från fönstren blev än starkare, bladskuggorna kastade ett psykedeliskt mönster över hans kropp. Henning vände sitt ansikte mot himlen, spärrade upp ögonen och väntade på smällen, bristningen.

Ping.

Det var borta.

Som om en strömbrytare slagits om. Borta.

Huvudvärken upphörde i ett slag, bisvärmerna tystnade tvärt. Allt blev som vanligt. Henning försökte öppna munnen för att ge ett ljud ifrån sig, en tacksägelse kanske, men käkarna hade låst sig i kramp. Musklerna värkte efter att ha varit spända så länge.

Tystnad. Mörker. Och något föll från himlen. Henning såg det ögonblicket innan det slog ner intill hans huvud. Något litet var det, en insekt. Henning andades ut och in genom näsan, njöt av den torra jordlukten. Hans bakhuvud vilade på något hårt och svalt. Han vred huvudet för att svalka kinden också.

Det han låg på var en marmorplatta. Under kinden kände han en ojämnhet. Bokstäver. Han lyfte på huvudet och läste vad det stod.

CARL

4/12 1918–18/7 1987

GRETA

16/9 1925–16/6 2002

Längre upp fanns fler namn. En familjegrav. Greta hade varit gift med Carl, men de senaste femton åren varit änka. Jaha, jaha. Henning såg framför sig en liten gråhårig kvinna som krånglade ut rullatorn från en paradvåning, arvstvisten som brutit ut när hon dött ett par månader tidigare.

Något rörde sig på marmorplattan och Henning kisade. Det var en larv. En kritvit larv, stor som ett cigaretfilter. Den såg plågad ut, vred sig på den svarta stenen och Henning tyckte synd om den, petade till den med fingret för att få ner den i gräset. Men larven satt fast.

Vad är det här nu då ...

Henning förde sitt ansikte aldeles intill larven, petade till igen. Den var som fastborrad i stenen. Ur byxfickan fick Henning fram tändaren, tände den för att se bättre. Larven krympte. Henning tittade så nära att hans näsa nästan nuddade vid larven, tändaren svedde av några hårstrån. Nej. Det var inte det att larven krympte. Det var att allt mindre av den syntes eftersom den höll på att borra sig ner i stenen.

Nä ...

Henning rappade till med knogarna mot stenen, och nog var det sten alltid. Tät, dyr marmor. Han skrattade till, sa högt:

»Nä, hörru. Nä, larven ...«

Den var nästan helt försvunnen nu. Bara en sista vinkande liten vit knopp som medan Henning tittade sjönk ner i stenen och var borta. Henning kände med fingret där den försvunnit. Det fanns inget hål, inga flisor där larven grävt sig igenom. Den hade fallit ner, och nu var den borta. Henning klappade med handflatan på stenen, sa: »Bra. Det är bra. Bra jobbat.«

Sedan tog han vinet med sig och rörde sig upp mot kapellet för att sitta på trappan och dricka.

Han var den ende som såg.

13 AUGUSTI

Vad har jag gjort för att förtjäna detta?

De döda, de lunkar till sina gamla tomter
så småningom, så småningom ...

GUNNAR EKELOF – *När de slipper ut*

Svarvargatan 16.03

Döden...

David lyfte blicken från skrivbordet, såg på det inramade fotot av Duane Hansons plastskulptur »Supermarket Lady«.

Den överviktiga kvinnan i rosa tröja och turkos kjol skjuter en fylld kundvagn framför sig. Hon har papiljotter i håret, en cigg i mungipan. Hennes skor är nedkippade, täcker knappt värksvullna fötter. Blicken är tom. På hennes bara underarmar kan man ana en skiftning i violett, blåmärken. Kanske hennes make slår henne.

Men vagnen är full. Proppfull.

Burkar, kartonger, påsar. Mat. Halvfabrikat, mikrovågsmat. Hennes kropp är ett fläsk, inpressat i skinnet, i sin tur inpressat i den tajta kjolen, den tajta tröjan. Blicken är tom, läpparna trycker hårt om cigarretten, tänderna skymtar. Händerna griper om vagnens handtag.

Och vagnen är full. Proppfull.

David drog in luft genom näsan, kunde nästan känna den billiga parfymen blandad med varuhussvett.

Döden...

Alltid när han fick idétorka, kände sig tveksam, tittade han på den bilden. Den var Döden, det man har att kämpa emot. Alla tendenser i samhället som pekar mot den bilden är av ondo, allt som pekar bort ifrån den är ... bättre.

Dörren till Magnus rum öppnades och Magnus kom ut med ett Pokémonkort i handen. Inifrån rummet hördes ljudet av Grodan Bolls upphetsade stämma: »Näää, hörru!«

Magnus höll fram kortet.

»Pappa, är Dark Golduck ett öga eller ett vatten?«

»Vatten. Gubben, vi får ta det där –«

»Men han har ju ögonattack.«

»Ja, men ... Magnus. Inte nu. Jag kommer till dig när jag är klar, okej?«

Magnus fick syn på tidningen som låg uppslagen framför David.

»Vad gör dom?«

»Snälla Magnus. Jag jobbar. Jag kommer sen.«

»Svensk ... vodka ... säljs med porr. Vad är vodka?«

David slog igen tidningen och grep tag om Magnus axlar. Magnus stretade emot, försökte öppna tidningen.

»Magnus! Det är allvar. Om jag inte får jobba nu så har jag ingen tid med dig sen. Gå in i ditt rum, stäng dörren. Jag kommer strax.«

»Varför måste du *jobba* jämt!«

David suckade.

»Om du bara visste hur lite jag jobbar jämfört med andra föräldrar. Men snälla, låt mig vara ifred lite nu.«

»Ja, ja, *ja*.«

Magnus vred sig ur hans grepp och gick tillbaka till sitt rum. Dörren slogs igen. David gick ett varv i rummet, torkade sig under armarna med en handduk och satte sig vid skrivbordet igen. Fönstren mot Kungsholms strand stod vidöppna, men knappt en bris rörde sig och David svettades trots att han satt med bar överkropp.

Han öppnade tidningen igen. Något roligt måste komma ur detta.

Svensk vodka säljs med porr

Två kvinnor från centerpartiet stod och hällde vodka över ett nummer av Penthouse för att manifesteras sitt ogillande. »De är upprörda«, stod det i bildbylinen. David studerade deras ansikten. Han tyckte mest de såg anklagande ut, ville pulverisera fotografen med sina blickar. Spriten rann över den nakna kvinnan på omslaget.

Det var så groteskt att det var svårt att göra något roligt av. David for med blicken över uppslaget, sökte hitta en knäckpunkt.

Foto: Putte Merkert.

Där var den.

Putte. Merkert. David lutade sig bakåt i skrivbordsstolen, tittade upp i taket och började formulera. Efter ett par minuter hade han

skelettet till en text som han skrev ner för hand. Han tittade på kvinnorna igen. Nu var det mot honom deras anklagande blickar vändes.

»Så du tänker driva med oss och vårt ställningstagande?« sa de.
»Och vad gör du själv?«

»Ja, ja«, sa David högt till tidningen. »Jag är åtminstone medveten om att jag är en pajas, till skillnad från er.«

Han skrev vidare med en susande huvudvärk som han tillskrev samvetsbetänkligheter. Efter tjugo minuter hade han en text som var okej, kanske till och med rolig om han tog ut svängarna. Han sneglade upp mot Supermarket Lady men fick ingen ledning. Möjligen gick han hennes vägar, satt i hennes korg.

Klockan var halv fem. Fyra och en halv timme tills han skulle upp på scen, och redan började fjärilarna fladdra i magen.

Han drack en kopp kaffe, rökte en cigarrett och gick in till Magnus, ägnade en halvtimme åt att prata Pokémon, hjälpa Magnus att sortera korten och översätta vad som stod på dem.

»Pappa«, frågade Magnus, »vad är ditt jobb egentligen?«

»Det vet du ju. Du var ju med på Norra Brunn en gång. Jag berättar saker och folk skrattar och ... ja. Så får jag betalt för det.«

»Varför skrattar dom?«

David såg in i Magnus allvarliga åttaårsögon och brast själv i skratt. Han strök Magnus över huvudet och svarade: »Jag vet inte. Jag vet faktiskt inte. Nu ska jag dricka lite kaffe.«

»Åh. Du dricker ju *alltid* kaffe.«

David reste sig från golvet där korten låg utspridda. När han kom till dörren vände han sig om och tittade på sin son som satt och läste på ett kort medan läpparna rörde sig efter orden.

»Jag tror«, sa David, »att folk skrattar för att dom *vill* skratta. Dom har betalat för att få komma in och skratta, och då skrattar dom.«

Magnus skakade på huvudet, sa: »Jag fattar ingenting.«

»Nä«, sa David. »Inte jag heller.«

Halv sex kom Eva från jobbet och David mötte henne i hallen.

»Hej, käre«, sa hon. »Hur är det?«

»Döden, döden, döden«, svarade David och höll sig för magen. Han kysste henne. Hennes överläpp var salt av svett. »Du då?«

»Jodå. Lite ont i huvudet, bara. Annars bra. Har du kunnat skriva nåt?«

»Nä, det ...« David gjorde en vag gest åt skrivbordet till. »Jo, men det är inte så bra.«

Eva nickade. »Nä, just det. Får jag höra sen?«

»Om du vill.«

Eva gick in till Magnus och David gick på toaletten, lät en del av nervositeten rinna ur honom. Han satt kvar en stund på toalettstolen, tittade på duschdraperiets mönster av vita fiskar. Han ville läsa texten för Eva, ja, det var nödvändigt att läsa texten för Eva. Den var rolig, men han skämdes för den och var rädd att Eva skulle säga något om ... idéinnehållet. Som inte fanns.

Han spolade i toaletten och sköljde ansiktet med kallt vatten.

Jag är underhållare. Bra så.

Jo. Visst.

Han lagade en lätt middag, omelett med svampstuvning, medan Magnus och Eva plockade fram Monopolet i vardagsrummet. Det rann under armarna på David när han stod vid spisen och stekte champinjonerna.

Det här vädret. Det är inte naturligt.

En bild kom för honom: växthuseffekten. Ja. Jorden som ett gigantiskt växthus. Rymdvarelser planterade oss här för miljoner år sedan. Snart skulle de komma och skörda.

Han skopade upp omeletterna på tallrikar, ropade att maten var färdig. Bilden var bra, men var det roligt? Nej. Men om man tog någon lagom känd person, typ Staffan Heimersson, och sa att han var förklädd ledare för rymdvarelserna. Att alltså Staffan Heimersson ensam är skyldig till växthuseffekten ...

»Vad tänker du på?«

»Nä, ingenting. Att det är Staffan Heimerssons fel att det är så varmt.«

»Okej...«

Eva väntade. David ryckte på axlarna. »Nä, det var bara det. I stort sett.«

»Mamma?« Magnus var färdig med att sortera ut tomatbitarna ur sin sallad. »Robin sa att om det blir varmare så kommer dinosaurierna att leva på jorden igen, är det sant?«

Huvudvärken ökade i styrka under Monopolpartiet, och alla blev onödigt irriterade när de förlorade pengar. Efter en halvtimme tog de paus för Bolibompa, och Eva gick ut i köket och kokade espresso. David satt kvar i soffan och gäspade. Som alltid när han var nervös blev han sömnig, ville bara sova.

Magnus kurade ihop sig intill honom och de tittade på en dokumentär om cirkus. När kaffet var klart reste sig David trots Magnus protester. Eva stod vid spisen och vred på ett reglage.

»Konstigt«, sa hon. »Det går inte att stänga av.«

Kontrolllampan som visade att spisen var på vägrade släckas. David vred runt några reglage på måfå, men inget hände. Plattan där bryggaren stod och gurglade var glödhet. De orkade inte göra något åt det för ögonblicket, så David läste sin text medan de drack espresso med mycket socker och rökte. Eva tyckte att den var rolig.

»Kan jag göra den?«

»Absolut.«

»Du tycker inte att det är...«

»Vadå?«

»Ja, förmätet. Dom har ju rätt.«

»Vad har det med saken att göra?«

»Nä. Tack.«

Tio år hade de varit gifta nu, och det gick knappt en dag utan att David tittade på Eva och tänkte: Vilken jävla tur jag har haft. Å, visst fanns det svarta dagar, rentav veckor utan plats för glädje, men även

då låg det längst ner i sörjan en plakett på vilken det stod ristat »Sån Jävla Tur«, även om han inte kunde se den just då. Men den steg till ytan igen.

Hon arbetade som redaktör och illustratör av fackböcker för barn på Hippogriff, ett mindre förlag, och hade själv skrivit och illustrerat två böcker om Bruno, en filosofiskt lagd bäver som tyckte om att bygga saker. Inga stora succéer, men som Eva en gång sagt med en grimas: »Övre medelklassen tycks gilla dom. Arkitekter. Om deras barn gör det är mer tveksamt.« David tyckte böckerna var väsentligt roligare än hans monologer.

»Mamma! Pappa! Det går inte att stänga av.«

Magnus stod framför teven och viftade med fjärrkontrollen. David tryckte på avstängningsknappen på teven, men skärmen slocknade inte. Samma som med spisen, men här fanns åtminstone kontakten åtkomlig, så han drog ur den medan hallåan annonserade Rapport. Ett kort ögonblick var det som att skilja en metallbit från en magnet; urtaget sög efter kontakten. Det knastrade till och en kittling for genom fingrarna, varpå hallåan sögs in i mörkret.

David höll fram kontakten, sa: »Såg ni? Det var som nån ... kortslutning. Nu har väl alla proppar gått.« Han tryckte på lampknappen. Lampan i taket tändes, men gick inte att släcka igen.

Magnus hoppade upp i soffan.

»Kom nu! Vi kör vidare!«

De lät Magnus vinna Monopolet, och medan han räknade sina pengar plockade David ner scenskor och scenskjorta, tidningen. När han kom ut i köket höll Eva på att dra fram spisen.

»Nä«, sa David. »Gör inte det där.«

Eva klämde ett finger och svor till. »Satans... vi kan väl inte lämna den så här. Jag ska ju till pappa. Helvetes...« Eva ryckte till i spisen, men den hade kilat sig fast mellan skåpen.

»Du«, sa David. »Hur många gånger har vi glömt den när vi gått och lagt oss utan att det hänt nåt?«

»Ja, ja. Men att åka ifrån den ...« Hon sparkade till ugnsluckan.
»Vi har inte rengjort där bakom på flera år. Apispis. Fan, vad jag har ont i huvudet.«

»Eva, är det vad du vill göra just nu? Städa bakom spisen?«
Hon lät händerna falla, skakade på huvudet och skrattade till.

»Nä. Jag gick igång på det. Det får vara.«

Som ett instängt djurs sista, desperata attack slet hon ändå till i spisen ännu en gång, utan resultat. Hon höll upp händerna, gav sig. Magnus kom ut i köket med sina pengar.

»Nittiosjutusen fyrahundra.« Han knep ihop ögonen. »Det gör jätteont i huvudet. Det är dumt.«

Som en avskedsdrink innan de skulle skiljas tog alla varsin Alvedon och ett glas vatten, skålade och svalde.

Magnus skulle sova över hos Davids mamma, Eva åka och hälsa på sin pappa i Järfälla men komma hem på natten. De lyfte upp Magnus mellan sig, pussades alla tre.

»Inte för mycket Cartoon Network hos farmor nu«, sa David.

»Äh«, sa Magnus. »Jag tittar inte på det längre.«

»Vad bra«, sa Eva. »Det blir –«

»Jag tittar på Disney Channel. Det är mycket bättre.«

David och Eva kysstes en gång till, glimrade något i ögonen till varandra om hur det skulle bli senare på natten när de var ensamma. Sedan tog Eva Magnus i handen och de gick iväg, vinkade en sista gång. David stod kvar på trottoaren, såg efter dem.

Att aldrig få se dom mer...

Den vanliga skräcken grep honom. Gud hade varit för god mot honom, ett misstag hade begåtts, han hade fått mer än han hade förtjänat. Nu skulle allt tas ifrån honom. Eva och Magnus försvann runt hörnet och en impuls sa åt honom att springa efter dem, stoppa dem, säga: »Kom, vi går hem. Vi tittar på *Shrek*, vi spelar Monopol, vi ... får inte skiljas.«

Den vanliga skräcken, men starkare än normalt. Ändå la han

band på sig, vände och gick mot Sankt Eriksgatan medan han tyst rabblade den nya texten för att pränta in den:

Hur uppstår en sån här bild? Dom två kvinnorna är upprörda, så vad gör dom? Jo, dom går in på systemet och köper en back sprit och sen en trave porrtidningar. När dom har stått där och hållt och hållt i två timmar RÅKAR Aftonbladets fotograf PUTTE MERKERT få syn på dom.

»Hallå!« säger Putte Merkert. »Vad gör ni?«

»Jo, vi står här och håller sprit på porrtidningen«, svarar kvinnorna.

»Åhå«, tänker fotografen. Här har jag ett scoop.

Nej. Inte fotografen. Putte Merkert. Hela tiden.

»Åhå«, tänker Putte Merkert. Här har jag ett scoop...«

Halvvägs ut på bron fick David syn på något underligt och stannade.

Nyligen hade han läst i tidningen att det fanns miljontals råttor i Stockholm. Han hade aldrig sett en enda, men här var nu tre stycken, mitt på Sankt Eriksbron. En stor och två mindre. De sprang runt i cirklar på trottoaren, jagade varandra.

Råttorna väste, blottade tänderna och en av de små högg den stora över ryggen. David backade ett steg, tittade upp. En äldre man stod ett par steg bort på andra sidan om råttorna, följde kampen med gapande mun.

De små var stora som kattungar, den större som en dvärgkanin. De nakna svansarna vispade över asfalten och den stora råttan skrek när även den andra lilla högg sig fast i dess rygg och pälsen färgades blötsvart av blod.

Är det... barnen, dom små?

David höll sig för munnen, plötsligt illamående. Den stora råttan kastade sig spasmodiskt hit och dit, försökte skaka av sig de små. David hade aldrig hört råttor skrika, visste inte att de kunde. Men ljudet som kom ifrån den stora var hemskt, som från en döende fågel.

Ett par personer till hade stannat på andra sidan. Alla följde råt-

tornas strid och David fick en ögonblicksbild av människor samlade för att beskåda någon form av tävling. Råttfäktning. Han ville gå därifrån, men kunde inte. Dels passerade många bilar över bron, dels kunde han inte slita blicken från råttorna. Var tvungen att stanna och se vad som hände.

Plötsligt blev den stora stel, svansen pekade som ett streck ut ifrån kroppen. De små vred sig, krafsade med klorna över dess mage och deras huvuden rörde sig ryckigt fram och tillbaka när de slet i skinnet. Den stora hasade sig framåt, framåt tills den nådde kanten av bron, kröp under räcket med sin börda på ryggen och föll över kanten.

David hann titta över broräcket lagom för att se nedslaget. Bullret från trafiken dränkte ljudet av plasket när råttorna föll ner i det svarta vattnet och en plym av droppar reflekterades ett ögonblick i gatlyktorna, och sedan var det över.

Människorna fortsatte sin väg, samtalande.

»Har aldrig sett nåt liknande ... det är hettan ... farsan berättade en gång att han ... huvudvärk ...«

David masserade tinningarna och gick vidare över bron. Människorna från andra sidan mötte hans blick och alla log små skamsna leenden som om de tillsammans varit med om något förbjudet. När den äldre man som stått där från början passerade, frågade David: »Ursäkta mig, men ... har ni också huvudvärk?«

»Ja«, svarade mannen och pressade en knuten näven mot huvudet. »Fruktansvärt.«

»Ja, jag bara undrade.«

Mannen pekade på den smutsgrå asfalten, där stänk av råttblod syntes, sa: »Dom kanske hade det också. Det kanske var det som ...« Han avbröt sig och tittade på David. »Du har varit på teve, va?«

»Jo.« David tittade på klockan. Fem i nio. »Förlåt mig, jag måste ...«

Han fortsatte sin väg. En dämpad panik låg i luften. Hundar skällde och människor gick fortare än vanligt på gatorna, som strä-

vade de att undkomma vad det nu var som närmade sig. Han gick fort nedför Odengatan, tog mobilen och slog Evas nummer. I höjd med tunnelbanestationen svarade hon.

»Hej«, sa David. »Var är du?«

»Har just satt mig i bilen. Du? Det var samma sak hos din mamma. Hon skulle stänga av teven när vi kom, men det gick inte.«

»Blir väl Magnus glad. Du? Jag... jag vet inte, men... måste du åka till din pappa?«

»Hur så?«

»Ja... har du fortfarande huvudvärk?«

»Jo, men det är inte så att jag inte kan köra. Oroa dig inte.«

»Nej. Jag har bara en känsla av att... det är nåt otäckt. Känner inte du det också?«

»Nej. Inte så.«

En man stod inne i telefonkiosken vid korsningen av Odengatan och Sveavägen, tryckte på klykan till telefonen. David var på väg att berätta om råttorna när linjen bröts.

»Hallå? Hallå?«

Han stannade, slog numret igen, men fick ingen kontakt. Bara ett statiskt frasande. Mannen i telefonkiosken slängde på luren och svor till, gick ut ur kiosken. David stängde av telefonen för att försöka igen, men skärmen vägrade släckas. En svettdroppe föll från hans panna ner på knappsatsen. Telefonen kändes onaturligt varm, som om batteriet hettats upp. Han tryckte på avstängningsknappen, men inget hände. Displayen fortsatte lysa och batteriets laddningsindikator gick *upp* en pinne. Klockan visade 21.05, och han halvsprang mot Norra Brunn.

Redan en bit ifrån restaurangen hörde han att föreställningen hade börjat. Benny Lundins stämman dånade ut på gatan, han körde sin grej om killars och tjejers olika toalettvanor och David gjorde en grimas. Till hans glädje hördes dock inget skratt vid punchen. Det blev tyst ett ögonblick och samtidigt som David kom till entrén tog Benny upp nästa tråd: om kondomautomater som strejkar

när man bäst behöver dem. David stannade till i entrén, blinkade.

Hela lokalen var fullt upplyst. Allmänbelysningen, som normalt släcktes för att framhäva spoten mot scenen, stod på för öppet spjäll. Människorna vid borden och människorna vid baren såg plågade ut, tittade ner i golv och bord.

»Tar ni American Express?«

Där var punchen. Folk brukade skratta så de tjöt åt Bennys historia om hur han försökte köpa svarta kondomer av juggemaffian. Men ingen skrattade. Alla bara led.

»Håll käft, för fan!« skrek en berusad man från baren och höll sig för huvudet. David förstod honom. Mikrofonvolymen var på tok för högt uppskruvad och skrällde i väggarna. Med allmän huvudvärk var det masstortyr som pågick.

Benny flinade nervöst, sa: »På permis från särskolan, eller?«

När ingen skrattade åt det heller, satte Benny mikrofonen i stativet, sa: »Tack för mig. Ni har varit fantastiska«, och gick ner från scenen, bort mot köket. Ett ögonblick av paralytisk inträdde när allt bröts så tvärt. Sedan gick mikrofonen i rundgång och ett ohyggligt, skärande tjut skar sönder den packade luften.

Alla människor i lokalen tog sig för huvudet och några började skrika ikapp med rundgången. David bet ihop, sprang fram till mikrofonen och försökte koppla loss sladden. Svagströmmen sände myrstigar genom huden, men sladden satt fast. Efter ett par sekunder var rundgången en charksåg genom hjärnans kött och han tvingades ge upp, slå händerna för öronen.

Han vände för att ta sig till köket, men hindrades av folk som rest sig från borden och pressade mot utgången. En kvinna med mindre respekt för restaurangens tillhörigheter knuffade honom åt sidan, virade mikrofonsladden ett varv runt handen och slet till. Hon lyckades bara fälla stativet. Rundgången fortsatte.

David tittade upp mot mixerbåset, där Leo stod och tryckte på alla knappar han kunde hitta, utan resultat. David skulle just skrika åt honom att dra ur strömmen när han fick en knuff och ram-

lade upp på den låga scenen. Med händerna fortfarande för öronen låg han där och såg hur kvinnan svingade mikrofonen över huvudet och slog den i stengolvet.

Det blev tyst. Publiken stannade till, såg sig omkring. En kollektiv suck av lättnad gick genom rummet. David kravlade sig upp till stående och såg att Leo viftade med händerna, drog med pekfingeret över halsen. David nickade, harklade sig och sa högt:

»Hallå!«

Ansikten vändes mot honom.

»Vi måste tyvärr bryta kvällens föreställning på grund av... tekniska problem.«

Några skratt hördes. Hånskratt.

»Vi tackar vår huvudsponsor Vattenfall och ... välkomna tillbaka.«

Spridda burop hördes. David slog ut med händerna i en gest som var tänkt att betyda *Förlåt så jävla mycket för att det inte är mitt fel*, men man hade redan förlorat intresset för honom. Alla rörde sig mot utgången. Inom några minuter var restaurangen tömd.

Leo såg sur ut när David kom ut i köket.

»Vad var det där med Vattenfall?« frågade han.

»Ett skämt.«

»Jaha. Kul.«

David var på väg att säga något om kaptenens ansvar när skeppet sjunker eftersom ju Leo var chef för restaurangen, och nästa gång kunde ju *han* ha ett färdigskrivet manus för bakvända strömavbrott, men lät bli. Dels hade han inte råd att vara ovän med Leo, och dels hade han annat att tänka på.

Han gick in på kontoret och slog Evas mobilnummer på den vanliga telefonen. Nu fick han kontakt, men bara med hennes telefonsvarare. Han lämnade ett meddelande att hon skulle ringa honom på restaurangen så fort hon kunde.

Öl hämtades och komikerna drack dem i köket, där köksfläktarna dånade. Kockarna hade satt igång dem för att dämpa värmen

från spishällarna som inte gick att stänga av, och nu var det samma sak med fläktarna. Det gick knappt att prata, men det var åtminstone svalt.

De flesta droppade av, men David beslöt att sitta kvar ifall Eva skulle ringa. På radions tionyheter berättades att fenomenet med strömmen bara tycktes beröra Stockholmsregionen, att spänningen i volt per meter på vissa ställen kunde jämföras med ett förestående blixtnedslag. David kände håren på armarna resa sig. Kanske en rysning, kanske statisk elektricitet.

När det började vibrera över höften trodde han först att det var ännu en effekt av spänningen i luften, men förstod sedan att det kom från hans mobil. Han kände inte igen numret som visades av presentatören.

»Ja hallå, det är David.«

»Är det David Zetterberg jag talar med?«

»Ja?«

Något i mannens röst fick en klump av oro att börja dallra i Davids mage. Han reste sig från bordet, gick några steg bort i korridoren mot logen för att höra bättre.

»Jag heter Göran Dahlman och är läkare på Danderyds sjukhus ...«

När mannen sagt vad han hade att säga, sveptes Davids kropp in i kall dimma och benen försvann. Hasande mot väggen föll han ner på cementgolvet. Han stirrade på telefonen i sin hand, kastade den ifrån sig som en giftig orm. Den rutschade iväg över golvet, slog i Leos fot. Leo tittade upp.

»David! Vad är det?«

Efteråt skulle David inte ha något egentligt minne av den halvtimme som följde. Världen hade stelnat, blivit meningslös. Det hade varit svårt för Leo att ta sig fram i trafiken som bara lydde de mest grundläggande trafikreglerna när all elektronik slagits ut. David satt ihopkrupen i passagerarsätet och såg med oseende ögon ut på gulblinkande trafikljus.

Först i entrén till Danderyd kunde han samla sig så pass att han avböjde Leos erbjudande om att följa med upp. Han kom inte ihåg vad Leo hade sagt, eller hur han hade hittat till avdelningen. Plötsligt var han bara där, och tiden startade sitt sega lopp igen.

Jo, en sak kom han ihåg. När han gått igenom korridoren mot Evas rum hade lamporna över alla dörrar blinkat och en ständig alarmsignal skorrat. Det hade känts helt konsekvent, eftersom katastrofen översteg allt.

Ho

Da

det

det

i el

Oc

ute

sku

na

Jag

Du

dig

so

en

er

ha

fo

it

tt

g

er

n.

na

ig

t-

ir.

g.

ar

ar

lls

g-

ch

ra

s.

3.3.2. Rukovanje nemrtvima

PROLOG

Kad struja promijeni tok

Smrt je samo igla što
otvara oko da konačno
možeš vidjeti, svjetlo
u kojem smo živjeli.

EVA-STINA BYGGMÄSTAR – Čovjek kukavičjeg srca

Sveavägen, 13. kolovoza 22:49

„Salud, comandante.“

Henning je podigao kutiju Gata Negra i nazdravio metalnoj spomen-ploči na pločniku. Jedna jedina uvela ruža ležala je na mjestu gdje je prije šesnaest godina ubijen Olof Palme. Henning je čučnuo i prešao prstima preko reljefnih slova.

„Kvragu“, reče. „Sve je gore, Olofe. Sve gore i gore.“

Glava mu je pucala, a tome nije bilo krivo vino. Ljudi koji su prolazili Sveavägenom hodali su gledajući u zemlju, neki su dlanovima pritiskali sljepoočnice.

Ranije večeras činilo se samo kao da dolazi nevirijeme, ali električni je naboj u zraku klizeći, neprimjetno ojačao i sada je bio skoro neizdrživ. Na večernjem nebu nije bilo nijednog oblaka, ni daleke tutnjave, ni nade da će doći do pražnjenja. Bezoblično polje elektriciteta nije se moglo dodirnuti, ali se moglo osjetiti.

Događalo se suprotno od nestanka struje; od otprilike devet sati nijedna se svjetiljka nije mogla ugaziti, nijedan električni stroj isključiti. Ako bi se pokušalo izvući utikač strašno bi pucketalo, iskre bi frcale iz utičnice i sprečavale prekidanje strujnog kruga.

A snaga polja i dalje je rasla.

Henning se osjećao kao da mu je oko čela ovijena električna ograda. Glava mu je pulsirala u udarima boli i bila čisto mučenje.

Prošla su kola hitne pomoći s upaljenom sirenom, ili je bio hitan slučaj ili se sirena jednostavno nije dala isključiti. Nekoliko parkiranih automobila radilo je u liru.

Salud, comandante.

Henning je podigao kutiju u visinu lica, nagnuo glavu nazad i otvorio slavinu. Mlaz vina pogodio ga je bradu i slijevao mu se niz vrat prije nego što ga je uspio usmjeriti da teče u usta. Zažmirio je, popio par velikih gutljaja dok mu je proliveno vino teklo preko prsa, miješalo se sa znojem i nestajalo niže.

Vrućina. Povrh svega, vrućina.

Nekoliko su tjedana sve vremenske karte pokazivale velika, vesela sunca koja su prekrivala cijelu državu. Ulice i zgrade isparavale su toplinu koju su upile preko dana, a unatoč tome što je bilo skoro jedanaest temperatura se nije spuštala ispod trideset.

Henning je kimnuo zbogom premijeru i pošao ubojičinim putem, prema ulici Tunnelgatan. Ručka kutije vina slomila se kad ju je vadio kroz otvoreni prozor automobila pa ju je morao nositi pod rukom. Glava mu se činila većom nego obično, napuhanom, i prstima je gladio čelo.

Glava mu je izvana bila normalna; prsti su mu, međutim, bili natečeni od vrućine i vina.

Prokleta vrijeme. Ovo nije prirodno.

Oslanjao se o rukohvat, polako se penjao uz stepenice. Svaki nesiguran korak odjekivao mu je unutar lubanje, nanosio bol. Prozori su s obje strane bili otvoreni i osvijetljeni. Iz nekih je dopirala glazba. Henning je želio mrak; mrak i tišinu. Želio je piti vino dok se ne smiri i ne zaspi.

Na vrhu se stepenica odmorio par trenutaka. Bilo je samo gore. Nije bilo moguće reći je li mu bilo sve lošije, ili je snaga polja rasla. Sada više nije pulsiralo. Sada je bilo neprestano zapaljena bol koja mu je obgrlila mozak.

Ne. Nije to bio samo on.

Odmah pored na pločniku se nalazio ukoso parkiran auto. Motor je radio u leri, vozačeva su vrata bila otvorena i iz radija je treštao „Living Doll“. Vozač je sjedio sklupčan uz auto nasred ulice, rukama se držao za glavu.

Henning je zažmirio i ponovo otvorio oči. Je li samo umišljao ili su se svjetla iz okolnih stanova pojačala?

Nešto. Će. Se. Dogoditi.

Oprezno je, korak po korak, prešao Döbelnsgatan i došao pod sjenu kestenova na groblju kod crkve Sv. Johannesesa, gdje se srušio. Nije više imao snage. Sve je zujalo; zvučalo je kao da je roj pčela u krošnji drveta iznad njegove glave. Polje se pojačalo, glava mu je bila pod pritiskom kao da je duboko pod vodom, a kroz otvorene je prozore mogao čuti ljude kako vrište.

Sad ću umrijeti.

Glavobolja je bila krajnje nepojmljiva. Nevjerojatno da se toliko boli može natrpati na tako malu površinu. Glava će mu implodirati svakog trenutka. Svjetla s prozora postala su još jača, lišće je bacalo psihodeličan uzorak sjena po njegovom tijelu. Henning se okrenuo licem prema nebu, širom otvorio oči i čekao prasak, pucanje.

Ping.

Nestalo je.

Kao pritiskom prekidača. Nestalo.

Glavobolja je prestala za trenutak, roj pčela utihnuo je iznenada. Sve je bilo kao i obično. Henning je pokušao otvoriti usta da ispusti neki zvuk, možda zahvalu, ali čeljust mu se ukočila u grču. Mišići su ga boljeli od tako duge napetosti.

Tišina. Mrak. I nešto je palo s neba. Henning je to ugledao trenutak prije nego što je sletjelo tik do njegove glave. Nešto sitno, insekt. Henning je disao kroz nos, uživao je u mirisu suhe zemlje. Zatiljak mu se odmarao na nečem tvrdom i hladnom. Okrenuo je glavu da osvježi i obraz.

Ležao je na mramornoj ploči. Osjetio je pod obrazom da je neravno. Slova. Podigao je glavu i pročitao što piše.

CARL

12. 4. 1918. – 18. 7. 1987.

GRETA

16. 9. 1925. – 16. 6. 2002.

Iznad se nalazilo još imena. Obiteljska grobnica. Greta je bila udana za Carla, ali posljednjih petnaest godina bila je udovica. Da, da. Henning je zamislio sitnu, sijedu ženu koja se mučila izići s hodalicom iz svog ogromnog starinskog stana, i svađu oko nasljedstva koja je izbila prije dva mjeseca, kad je umrla.

Nešto se pomaknulo na mramornoj ploči i Henning je stisnuo oči. Gusjenica. Bijela poput krede, velika kao filter cigarete. Izgledala je izmučeno, vrtjela se po crnom kamenu. Henning se sažalio, dirnuo ju je prstom da je gurne u travu. Ali gusjenica je stajala čvrsto na mjestu.

Što je sad...

Henning je skroz približio lice gusjenici i ponovo je dirnuo. Bila je kao pričvršćena za kamen. Uzeo je upaljač iz džepa na hlačama, upalio ga da bolje vidi. Gusjenica se skupila. Bio je tako blizu da ju je skoro okrznuo nosom, upaljač mu je spržio par vlasi. Ne, gusjenica se nije skupljala. Sve je se manje vidjelo jer se ukopavala dublje u kamen.

Ma ne...

Henning je pokucao o kamen, i svugdje je to bio kamen. Nепropusni, skupi mramor. Nasmijao se i rekao na glas:

„Ma, čuj. Gusjenice...“

Sad je već skoro cijela nestala. Samo je još posljednji bijeli pupoljčić bio vidljiv, a onda je i on mašući utonuo u kamen i nestao pred Henningovim očima. Opipao je prstom mjesto gdje je nestala. Nije bilo ni rupe ni krhotina kroz koje je gusjenica kopala. Propala je i nestala. Henning je tapšao kamen dlanom i rekao: „Bravo. Dobar posao.“

Uzeo je vino sa sobom i krenuo prema kapeli ne bi li sjeo na stepenice i pio.

Bio je jedini koji je to vidio.

13. kolovoza

Čime sam ovo zaslužio?

Mrtvi, vuku se k svojim nekadašnjim domovima
malo-pomalo, malo-pomalo ...

GUNNAR EKELÖF – Kad uteknu

Svarvargatan, 16:03

Smrt...

David je podigao pogled s radnog stola, pogledao je uokvirenu fotografiju
plastične skulpture „Supermarket Lady“ Duanea Hansona.

Pretila žena u rozoj majici i tirkiznoj suknji gura puna kolica iz trgovine. U kosi
ima uvijače, u kutu usana cigaretu. Nosi izlizane cipele koje jedva pokrivaju bolna i
natečena stopala. Pogled joj je prazan. Na njenim golim podlakticama mogu se
naslutiti nijanse ljubičaste. Masnice. Možda je muž tuče.

Ali kolica su puna. Kao šipak.

Konzerve, kutije, vrećice. Hrana. Polugotova jela. Za mikrovalnu. Njeno tijelo
komad je mesa uguranog u kožu koja je pak ugurana u tijesnu suknju i tijesnu majicu.
Pogled joj je prazan, usnama čvrsto stišće cigaretu, naziru se zubi. Rukama drži
ručku kolica.

A kolica su puna. Kao šipak.

David je udahnuo kroz nos, skoro da je mogao osjetiti miris jeftinog parfema
pomiješanog s mirisom znoja u trgovačkom centru.

Smrt...

Kad ne bi imao ideje ili se osjećao neodlučno, gledao je u tu fotografiju. To je bila Smrt protiv koje se treba boriti. Sve su težnje društva koje usmjeravaju prema toj slici zlo, sve što usmjerava od nje... bolje.

Otvorila su se vrata Magnusove sobe i Magnus je izašao s Pokémon kartom u ruci. Iz sobe se čuo zvuk uzbuđenog glasa žabe iz crtića: „Ma hajde!“

Magnus je pokazivao kartu.

„Tata, je li ovo s okom ili vodeni?“

„Vodeni. Dušo, možemo li to --“

„Ali ima i oko za napad.“

„Da, ali... Magnuse. Ne sad. Ja ću doći tebi kad završim, okej?“

Magnus je ugledao otvorene novine pred Davidom.

„Što to *rade*?“

„Magnuse, molim te. Radim. Kasnije.“

„Švedska... votka... sponzorira pornografiju. Što je votka?“

David je zatvorio novine i primio Magnusa za ramena. Magnus se opirao i pokušavao otvoriti novine.

„Magnuse! Ozbiljno. Ako ne mogu raditi sad neću imati vremena družiti se s tobom kasnije. Idi u sobu i zatvori vrata. Doći ću začas.“

„Zašto moraš stalno *raditi!*“

Uzdahnuo je.

„Kad bi samo znao kako malo radim u usporedbi s drugim roditeljima. Ali molim te, pusti me sad malo na miru.“

„Da, da, *da*.“

Magnus se izvukao iz stiska i vratio u svoju sobu. Vrata su se zalupila. David je napravio krug po sobi, obrisao pazuhe ručnikom i sjeo za pisaći stol. Prozori na ulicu duž obale bili su širom otvoreni, ali nije bilo ni najmanjeg povjetarca i David se znojio iako nije nosio majicu.

Opet je otvorio novine. Nešto zabavno mora izaći iz ovoga.

Švedska votka sponzorira pornografiju

Dvije članice Švedske stranke centra izljevale su votku po primjerku Penthousea da bi pokazale svoje neodobravanje. „Uzrujane“, pisalo je ispod slike. David im je proučavao lica. Više od svega izgledale su optužujuće, kao da žele ubiti fotografa pogledom. Alkohol je tekao po goljoj ženi na naslovnici.

Bilo je toliko groteskno da je bilo teško napraviti nešto smiješno od toga. David je pogledom prelazio preko stranice, pokušavao je pronaći svoj početak.

Fotograf: Putte Merkert.

To je to.

Putte. Merkert. David se nagnuo u stolcu, gledao u strop i počeo smišljati. Nakon par minuta imao je rukom ispisani okvir teksta. Opet je pogledao žene. Sad su optužujuće gledale u njega.

„Misliš se šaliti s nama i našim uvjerenjima?“ pitale su. „A što je s tobom?“

„Da, dobro“, David je odgovorio naglas novinama. „Ja sam barem svjestan da sam klaun, za razliku od vas.“

Nastavio je pisati uz zujanje glavobolje koju je pripisao prigovorima svoje savjesti. Nakon dvadeset minuta imao je solidan tekst, možda čak i zabavan ako ga se bude držao. Krišom je pogledao Supermarket Lady, ali nije dobio pomoć. Možda ide njenim putem, sjedi u njenim kolicima.

Bilo je pola pet. Četiri i pol sata do njegovog izlaska na scenu, a nervoza je već bila tu.

Popio je šalicu kave, popušio jednu cigaretu i otišao Magnusu, posvetiti pola sata razgovoru o Pokémonima, pomoći mu da razvrsta karte i prevede što piše na njima.

„Tata“, pitao je Magnus, „što je zapravo tvoj posao?“

„Pa znaš već. Bio si jednom u klubu. Pričam stvari i ljudi se smiju i... da. I onda mi za to plate.“

„Zašto se smiju?“

David je pogledao u Magnusove ozbiljne oči osmogodišnjaka i prasnuo u smijeh. Pogladio je Magnusa po kosi i odgovorio: „Ne znam. Stvarno ne znam. Uzet ću si malo kave.“

„Ti *uvijek* piješ kavu.“

David je ustao s poda na kojem su ležale poslagane karte. Na vratima se osvrnuo i pogledao svog sina kako čita neku kartu, usne su mu se micale uz riječi.

„Vjerujem“, reče David, „da se ljudi smiju jer se žele smijati. Platili su kako bi ušli u klub i smijali se, i onda se smiju.“

Magnus je mahao glavom i rekao: „Ne razumijem ništa.“

„Ne“, odgovori David. „Ni ja baš.“

U pola šest Eva je došla s posla i David ju je dočekaao u hodniku.

„Bok, dragi“, rekla je. „Kako ide?“

„Smrt, smrt, smrt“, odgovorio je i primio se za trbuh. Poljubio ju je. Gornja joj je usna bila slana od znoja. „Tebi?“

„Dobro. Malo me boli glava jedino. Inače dobro. Jesi uspio napisati nešto?“

„Ma, nije...“ David neodređenom gestom pokaže prema stolu. „Jesam, ali nije baš nešto.“

Eva je kimnula. „Razumijem. Mogu poslije čuti?“

„Ako želiš.“

Eva je otišla Magnusu, a David na zahod, pustiti dio nervoze da iscuri iz njega. Ostao je sjediti na zahodu još koji trenutak gledajući uzorak bijelih ribica na zavjesi kade. Želio je pročitati tekst Evi. Morao joj je pročitati tekst. Bio je smiješan, ali ga se sramio i bojao se da će Eva reći nešto o... idejama u njemu. Kojih nije bilo.

Pustio je vodu i umio lice hladnom vodom.

Ja sam zabavljač. I dobar sam.

Da. Očito.

Skuhao je laganu večeru – omlet s gljivama – dok su Magnus i Eva izvadili Monopol u dnevnom boravku. Ispod Davidovih ruku cijedio se znoj dok je stajao za štednjakom i pržio šampinjone.

Ovo vrijeme. Ovo nije prirodno.

U glavi mu se pojavila slika: efekt staklenika. Da. Zemlja kao divovski staklenik. Bića iz svemira posadila su nas ovdje prije mnogo milijuna godina. Uskoro će se vratiti radi žetve.

Stavio je omlete na tanjure i viknuo da je večera gotova. Slika je bila dobra, ali je li bila smiješna? Nije. No ako uzme neku osrednje poznatu osobu, tipa Staffana Heimerssona, kolumnista, i kaže da je on prurušeni vođa svemiraca. I da je Staffan Heimersson, dakle, jedini krivac za efekt staklenika...

„O čemu razmišljaš?“

„Ma, ništa. Da je Staffan Heimersson kriv što je ovako toplo.“

„Okej...“

Eva je čekala. David je slegao ramenima. „Ništa, to je bilo to. Uglavnom.“

„Mama?“ Magnus je završio s izbacivanjem rajčice iz svoje salate. „Robin je rekao da će, ako bude još toplije, dinosauri ponovo živjeti na zemlji, je li to istina?“

Glavobolja se pojačala tijekom partije Monopola i svi su bili nepotrebno napeti kad bi izgubili novac. Pola sata kasnije uzeli su predah zbog dječje emisije na TV-u, i Eva je otišla u kuhinju i skuhalo espreso. David je ostao u trosjedu i zijevao. Kao i uvijek kad je bio nervozan, spavalo mu se. Htio je samo spavati.

Magnus se šćućurio uz njega. Gledali su dokumentarac o cirkusu. Kad je kava bila gotova David je ustao usprkos Magnusovom negodovanju. Eva je stajala kraj štednjaka i gasila ga.

„Čudno“, rekla je. „Ne da se ugasiti.“

Žaruljica koja je pokazivala da je štednjak upaljen odbijala se ugasiti. David je okretao sklopke naslijepo, ali ništa se nije događalo. Ploča na kojoj je ključala voda bila je užarena. Taj čas nisu imali snage učiniti ništa pa je David pročitao svoj tekst dok su pili espreso s puno šećera i pušili. Eva je mislila da je smiješno.

„Mogu to izvesti?“

„Apsolutno.“

„Ne misliš da je...“

„Što?“

„Pa, neprimjereno. Ipak su u pravu.“

„Kakve to veze ima s ovime?“

„Stvarno nema. Hvala.“

Deset su godina već u braku, i ne prođe nijedan dan bez da David pogleda Evu i pomisli: Kakve sam jebene sreće bio. Dakako, bilo je i crnih dana, štoviše i tjedana bez prostora za veselje, ali i tad je duboko na dnu tuge ležala pločica s urezanim natpisom „Kakva jebena sreća“. Čak i ako se u tim trenucima nije mogla vidjeti, isplivala bi opet na površinu.

Eva je radila kao redaktorica i ilustratorica knjiga za djecu u Hippogriffu, manjem nakladniku. Također je napisala i ilustrirala dvije slikovnice o Bruni, filozofiranju sklonom dabru koji voli graditi stvari. Nikakve uspješnice, ali kao što je Eva jednom rekla uz grimasu: „Čini se da ih viša srednja klasa voli. Arhitekti. Vole li ih

njihova djeca, nisam baš sigurna.“ David je mislio da su njene knjige znatno smješnije od njegovih monologa.

„Mama! Tata! Ne može se ugasi.“

Magnus je stajao pred televizorom i mahaio daljinskim. David je pritisnuo prekidač na televizoru, ali se ekran nije ugasio. Isto kao i sa štednjakom, ali ovdje je bar mogao doseći utikač pa ga je izvukao dok je voditeljica najavljivala večernji program. Na trenutak je bilo kao odvajanje komada metala od magneta; utičnica je privlačila utikač. Pucketalo je i trnci su mu prolazili kroz prste, a potom je voditeljicu usisala tama.

David je držao utikač i rekao: „Jeste vidjeli? Bilo je kao neki... kratki spoj. Sad su valjda svi osigurači otišli.“ Pritisnuo je prekidač za svjetlo. Plafonijera se upalila, ali se više nije mogla ugasi. Magnus je poskočio u trosjedu.

„Hajde! Igramo dalje!“

Pustili su Magnusu da pobijedi u Monopolu. Dok je on brojio svoj novac David je uzimao cipele i košulju za nastup. I novine. Kad je došao u kuhinju Eva je pokušavala izvući štednjak.

„Nemoj“, reče David. „Nemoj to raditi.“

Eva je pričepila prst i opsovala. „Vražji... ne možemo ga samo tako ostaviti. Ja idem tati. Proklet...“ Nastavila je pomicati štednjak, ali se zaglavio između elemenata.

„Eva“, reče David. „Koliko smo ga puta zaboravili ugasi kad smo otišli leći i ništa se nije dogodilo?“

„Da, znam. Ali sad...“ Udarila je vrata pećnice nogom. „Nismo čistili iza godinama. Glupi štednjak. Jebote, kako me boli glava.“

„Eva, baš sad želiš to raditi? Čistiti iza štednjaka?“

Spustila je ruke, zatresla glavom i nasmijala se.

„Ne, htjela sam to riješiti. Neka ostane.“

Poput posljednjeg, očajničkog pokušaja zatočene životinje povukla je još jednom. Bez rezultata. Podigla je ruke, u znak predaje. Magnus je ušao u kuhinju sa svojim novcem.

„Devedeset sedam tisuća četiristo.“ Stisnuo je oči. „Jako me boli glava. Glupa je.“

Kao oproštajno piće prije nego što su se razišli svatko je popio svoj aspirin i čašu vode. Nazdravili su pa progutali.

Magnus će spavati kod Davidove mame, Eva ide posjetiti oca u Järfällu i vraća se kući po noći. Podigli su Magnusa između sebe i svo troje si dali puse.

„Ne pretjeruj s Cartoon Networkom kod bake“, reče David.

„Ne“, odgovori Magnus. „Ne gledam to više.“

„Super“, kaže Eva. „Bit će --“

„Gledam Disney Channel. Puno je bolji.“

David i Eva poljubili su se još jednom, oboma im je u očima zasjalo nešto što bi se moglo dogoditi kasnije u noći dok su sami. Onda je Eva uzela Magnusa za ruku i otišli su mahnuvši još jednom. David ih je ispratio i ostao na pločniku gledati za njima.

Da ih nikada više ne vidim...

Uhvatio ga je uobičajeni strah. Bog je bio predobar prema njemu, došlo je do propusta, dobio je više nego što je zaslužio. Sad će mu sve biti oduzeto. Eva i Magnus nestali su iza ugla i instinkt mu je rekao da potrči za njima, zaustavi ih i kaže: „Dođite, idemo kući. Gledat ćemo Shreka, igrati Monopol... ne smijemo se razdvajati.“

Uobičajeni strah, ali jači nego inače. Ipak se sabrao, okrenuo i pošao prema Sankt Eriksgatan tiho izvodeći novi tekst kako bi ga zapamtio:

Kako nastane ovakva slika? Njih dvije su uzrujane, i što naprave? Da, odu u dućan i kupe gajbu votke i hrpu porno časopisa. I nakon što su tamo stajale i satima izljevale votku SLUČAJNO ih vidi fotograf Aftonbladeta PUTTE MERKERT.

„Bok!“ kaže Putte Merkert. „Što to radite?“

„Izlijevamo alkohol po porno časopisima“, odgovaraju.

„Aha“, pomisli fotograf. „Dobra prilika za vijest.“

Ne. Ne fotograf. Putte Merkert. Uvijek.

„Aha“, pomisli Putte Merkert. „Dobra prilika za vijest.“

Na pola puta preko mosta David je ugledao nešto neobično.

Nedavno je u novinama pročitao da u Stockholmu žive milijuni štakora. Nikada nije vidio nijednog, a upravo su nasred mosta bila tri. Jedan veliki i dva mala. Trčali su u krugovima po pločniku, međusobno se lovili.

Siktali su, pokazivali zube i jedan mali štakor ugrizao je većeg za leđa. David je ustuknuo, podigao pogled. S druge strane štakora stajao je stariji čovjek i pratio borbu otvorenih usta.

Mali su bili veličine mačića, a veliki kao patuljasti kunić. Goli repovi vukli su se po asfaltu. Veliki je štakor ispustio krik kad je i drugi mali zubima dohvatio njegova leđa, a krzno mu se zacrnilo od krvi.

Jesu li to... mladunčad, ovi mali?

David je stavio ruku na usta, iznenada mu je bilo zlo. Veliki se štakor grčevito bacakao vamo-tamo, pokušavajući stresti sa sebe druga dva. David nikada nije čuo štakore kako se glasaju, nije ni znao da mogu. Ali zvuk koji je dolazio od velikog bio je zastrašujući, kao krik ptice na samrti.

Još se nekoliko ljudi zaustavilo s druge strane. Svi su pratili borbu štakora i David je u tren zamislio kako su se okupili gledati neki oblik natjecanja. Borbe štakora. Htio je otići, ali nije mogao. Dijelom su auti prolazili preko mosta, a dijelom nije mogao maknuti pogled sa štakora. Bio je prisiljen ostati i vidjeti što će se dogoditi.

Odjednom se veliki ukočio, rep mu je bio ravna crta. Mali su se okrenuli, zagrebali ga kandžama po truhu i glave su im se pomicala naprijed-nazad dok su mu derali kožu. Veliki se vukao naprijed, dok nije došao na rub mosta, progizao ispod ograde sa svojim teretom i pao preko ruba.

David je stigao pogledati preko ograde i vidjeti udar. Buka prometa zaglušila je zvuk pada štakora u crnu vodu, a kapljice od pljuska reflektirale su uličnu rasvjetu na trenutak i potom je bilo gotovo.

Ljudi su nastavili svojim putem, razgovarajući.

„Nikad nisam vidio takvo što... to je vrućina... otac mi je jednom pričao... glavobolja...“

David je promasirao sljepoočnice i nastavio mostom. Sretao je poglede ljudi iz drugog smjera i svi su se sramežljivo smiješili kao da su zajedno sudjelovali u nečem zabranjenom. Kad je stariji muškarac koji je bio prisutan od početka prolazio, David ga je pitao: „Oprostite, ali... imate li i vi glavobolju?“

„Da“, odgovorio je i prinio stisnutu šaku glavi. „Strašnu.“

„Samo me zanimalo.“

Čovjek je pokazao na prljavosivi asfalt, gdje se vidjela mrlja od štakorske krvi i rekao: „I oni su je isto možda imali. Možda su zato...“ Zaustavio se i gledao Davida. „Vas sam vidio na televiziji, ne?“

„Da.“ David je pogledao na sat. Pet do devet. „Ispričavam se, moram...“

Nastavio je svojim putem. Prigušena panika lebdjela je u zraku. Psi su lajali, ljudi žurili ulicama brže nego inače, kao da su se trudili izbjeći štogod se približavalo.

Hodao je brzo niz Odengatan, izvadio mobitel i nazvao Evu. Javila se kad je prolazio stanicu podzemne.

„Bok“, rekao je. „Gdje si?“

„Baš sam sjela u auto. Ti? Bilo je isto kod tvoje mame. Htjela je ugaziti TV kad smo došli, ali nije išlo.“

„Magnus će biti sretan. Eva... ne znam, ali... moraš li ići svom ocu?“

„Zašto pitaš?“

„Pa... boli li te još glava?“

„Boli, ali ne tako da ne mogu voziti. Ne moraš brinuti.“

„Ma, samo imam osjećaj da... neki loš osjećaj. Ti ga nemaš?“

„Ne, nemam.“

Neki je čovjek u telefonskoj govornici na križanju Odengatan i Sveavägen pokušavao dobiti kontakt. David joj je baš htio ispričati o štakorima kad se linija prekinula.

„Halo? Halo?“

Zastao je i ponovo nazvao, ali nije bilo signala. Samo statični šum. Čovjek u govornici poklopio je slušalicu, opsovao i izišao. David je gasio mobitel da pokuša ponovo nazvati, ali ekran se odbijao ugasiti. Kap znoja pala mu je s čela na mobitel koji je bio neprirodno topao, kao da se baterija jako zagrijala. Pritiskao je dugme za gašenje, ali ništa se nije događalo. Ekran je nastavio svijetliti i indikator baterije se *povećao* za jednu crticu. Sat je pokazivao 21:05 i David je napola potrčao prema klubu.

Nedaleko od Norra Brunna čuo je da je program već počeo. Glas Bennyja Lundina tutnjao je van na ulicu, izvodio je svoju točku o različitim običajima koje dječaci i djevojčice imaju na zahodu i David je napravio grimasu. Na njegovo se veselje nije čuo smijeh na kraju šale. Na trenutak je bila tišina i kad je David došao do ulaza Benny je započeo sljedeću točku: o automatima za kondome koji nikad ne rade kad ih najviše trebaš. David je zastao na ulazu i trepnuo.

Svjetla u lokalu bila su upaljena. Sva rasvjeta, koja bi inače bila ugašena da se pažnja usmjeri na scenu, radila je punom parom. Ljudi za stolovima i šankom izgledali su uznemireno, gledali u pod ili stolove.

„Može American Expressom?“

To je bila poanta šale. Ljudi su obično umirali od smijeha na Bennyjevu priču kako je pokušao na crno kupiti kondome od jugomafije. Ali nitko se nije smijao. Svi su samo patili.

„Daj začepi, jebote!“ vikao je pijani čovjek za šankom i držao se za glavu. David ga je razumio. Razglas je bio tako nenormalno preglasan da su se zidovi tresli. Uz sveopću glavobolju bilo je to masovno mučenje.

Benny se nervozno smješкао i rekao: „Pustili su te iz ludare, ili što?“

Kad se nitko ni na to nije nasmijao, Benny je stavio mikrofon u stalak i rekao: „Hvala vam, bili ste fantastični“, i sišao s pozornice prema kuhinji. Došlo je do trenutka paralize jer se sve tako naglo prekinulo. Potom je teški zrak rasparala zastrašujuće prodorna mikrofonija.

Svi su se u klubu primili za glavu, a neki su počeli vrištati uglas s bukom. David je stisnuo zube, potrčao do mikrofona i pokušao iskopčati kabel. Lagana struja slala mu je trnce kroz kožu, ali kabel se nije micao. Za par sekundi mikrofonija je postala mesarska pila za mozak i bio je prisiljen odustati, stavio je ruke na uši.

Krenuo je prema kuhinji, ali ispriječili su mu se ljudi koji su se ustali od stolova i gurali prema izlazu. Jedna žena s manjkom poštovanja prema stvarima u vlasništvu restorana gurnula ga je u stranu, ovila kabel mikrofona oko ruke i potezala. Uspjela je samo srušiti stalak. Mikrofonija se nastavila.

David je gledao prema mikspultu gdje je Leo pritiskao i pomicao sve što je mogao, bez rezultata. David mu je baš htio viknuti da isključi struju kad ga je netko gurnuo tako da je pao na nisku pozornicu. S rukama i dalje preko ušiju ležao je i gledao kako žena vitla mikrofonom iznad glave i udara njime o kameni pod.

Nastala je tišina. Publika je stala i gledala oko sebe. Kolektivni uzdah olakšanja širio se prostorom. David je ustao i vidio da Leo maše rukama, kažiprstom preko grla. David je kimnuo glavom, zakašljao se i glasno rekao:

„Zdravo!“

Glave su se okrenule prema njemu.

„Nažalost moramo prekinuti večerašnji program zbog... tehničkih problema.“

Čulo se nešto smijeha. Podrugljivog.

„Zahvaljujemo se našem generalnom sponzoru, državnoj tvrtki za elektroenergetiku Vattenfall i... vidimo se idući put.“

Čuli su se povici nezadovoljstva. David je raširio ruke u gestu koju bi se moglo protumačiti kao *Jebeno se ispričavam što se ne radi o mojoj grešci*, ali ljudi su već izgubili interes za njega. Svi su se kretali prema izlazu. Za nekoliko minuta lokal se ispraznio.

Leo je izgledao nezadovoljno kad je David došao u kuhinju.

„Što je bilo ovo s Vattenfallom?“ pitao je.

„Šala.“

„Dobro. Super.“

David je htio reći nešto o odgovornosti kapetana za brod koji tone, jer Leo je bio voditelj restorana, a za idući put može pripremiti neke šale za slučaj obrnut od nestanka struje, ali se suzdržao. Dijelom si nije mogao priuštiti biti u lošim odnosima s Leom, a dijelom su mu na umu bile druge stvari.

Otišao je u ured i nazvao Evin broj mobitela s običnog telefona. Poziv je prošao, ali samo do njezine glasovne pošte. Ostavio je poruku da ga nazove u klub što prije.

Komičari su pili pivo u kuhinji dok su nape tutnjale. Kuhari su ih upalili da smanje vrućinu nastalu od ploča na štednjaku koje se nisu mogle ugaziti, i sad se isto događalo s napama. Jedva se moglo razgovarati, ali barem je bilo svježje.

Većina je otišla, ali David je odlučio ostati za slučaj da Eva nazove. Na radiju su u vijestima u deset rekli da se fenomen sa strujom ticao samo područja Stockholma, i da se napon na nekim mjestima mogao uspoređivati s predstojećim udarom munje. David je osjetio kako su mu se ruke naježile. Možda od jeze, možda od statičnog elektriciteta.

Kad mu je kuk počeo vibrirati pomislio je prvo da je to još jedan efekt napona u zraku, ali shvatio je da je to njegov mobitel. Nije prepoznao broj prikazan na ekranu.

„Halo.“

„Halo, jeste li vi David Zetterberg?“

„Da.“

Nešto u muškarčevu glasu svezalo je Davidovu utrobu u čvor. Ustao je od stola i otišao par koraka u hodnik prema garderobi da bolje čuje.

„Ja sam Göran Dahlman i liječnik sam u bolnici u Danderydu...“

Kad je čovjek izgovorio sve što je imao za reći, Davidovo tijelo obrgrlila je hladna magla i noge su mu se oduzele. Skliznuo je niz zid do betonskog poda. Buljio je u mobitel u svojoj ruci i odbacio ga kao da je zmija otrovnica. Mobitel je otklizao po podu i udario u Leovu nogu. Leo je podigao pogled.

„Davide, što nije u redu?“

David se kasnije neće sjećati ničega što se dogodilo u tih pola sata. Svijet je stao, postao beznačajan. Leu je bilo teško kretati se u prometu koji se samo pokoravao elementarnim prometnim propisima nakon što se sva elektronika ugasila. David je sjedio sklopčan na suvozačkom mjestu i gledao očima koje ne vide u žuta svjetla koja su žmigala na semaforima.

Na ulazu u bolnicu prvi put se uspio dovoljno sabrati da odbije Lea koji se ponudio ući s njim. Nije se sjećao ni što je Leo rekao ni kako je pronašao odjel. Iznenada je samo bio ondje, i vrijeme se počelo ponovo kretati.

Zapravo, ipak se sjećao jedne stvari. Dok je prolazio kroz hodnike prema Evinoj sobi, žarulje su iznad svih vrata žmigale i čuo se neprestani zvuk alarma. Činilo se u potpunosti dosljedno, jer je katastrofa premašivala sva očekivanja.

4. Källtexter och översättningar från kroatiska till svenska

4.1. Slobostina Barbie

4.1.1. Slobostina Barbie

Ratni neseser

D O P R I J E T O G A D A N A mislila sam da se takav zvuk može čuti jedino na aeromitingu kada avioni na nebu iza sebe ostavljaju plave, bijele i crvene dimne trake, a piloti izvode vratolomije, nešto kao Tom Cruise u *Top Gunu*. Samo što su ti aeromiting Cruisevi toga dana nosili maslinaste uniforme Jugoslavenske narodne armije.

Ja nikada nisam bila na aeromitingu, ali je moj brat u šestom razredu išao na modelare pa ih je drug jednom tamo vodio za nagradu. A onda su odjednom prestali postojati takvi aeromitinzi, kao što u školi više nismo smjeli govoriti »Druže!« i »Drugarice!« Sve se presvuklo u nešto drugo. Na primjer riječi: drug, drugarica i zdravo u nastavnik, nastavnica i dobar dan. Svečano smo bili primljeni u pionire, ali nismo dočekali omladince. Titovu sliku u školi su zamijenili hrvatski grb i križ. Misa više nije bila u dvosobnom stanu u Bolšičevoj, nego u holu naše škole, a naša se škola više nije zvala OŠ Branko Ćopić, nego OŠ Otok s kojom više nismo išli na izlet u Kumrovec ili Pionirski Grad, nego u posjet dvorcima Hrvatskog zagorja. Većina prijatelja koji su se zvali Saša, Bojan ili Boro naglo su se odselili. Na svim jugićima nestalo je ono prvo slovo Y, a mnogi su na zvijezdu visokih starki zalijepili šahovnicu. U obrani časti prestali smo se zaklinjati na Titov ključić, u gumi-gumiju više nismo igrali Rade Končar kad smo pomoću zvijezde s jedne strane lastika prelazili na drugu. Ipak, možda je najgore bilo onim tipovima koji su imali tetovažu JNA plus neka godina.

Još u vrijeme tih aeromitinga, brat i ja imali smo našu malu uvjetnu družinu. Uvjetnu jer je uglavnom on dirigirao i mogao ju je raskinuti i opet sazvati kad god bi to poželio. A ja sam pristajala na sve jer sam pošto-poto htjela biti u blizini njega i njegovih prijatelja. Neki od njih su mi se zapravo i jako sviđali, mada sam uvijek znala da me oni uopće ne primjećuju i da pričaju o nekim tamo zgodnim curama iz svoje generacije, dok sam ja bila ošišana na gljivu i još k tome u stvarno jadnoj i nesvjetlucavoj odjeći od samta koju su mi uporno šivale mama i baka. Brat se u to vrijeme zanimao za raznorazne knjige o oružju i avionima koje mi je u trenucima dobre volje i nedostatka boljeg društva tumačio. Polikarpov I-16, Henšel Hs 126 A,

Meseršmit Bf – 109 E i još mnoge iz *Ilustrovane istorije vazduhoplovstva* i neke ultramoderne iz jedne knjige na engleskom. Premda u tim slikama nikada nisam pronalazila toliko toga zanimljivog kao on, bilo je i nekih ok stvari. Sjećam se jednog američkog aviona koji je imao oslikanu njušku kao morski pas. Brat je znao sve o avionima, oružju, vojskama. Meni je jedino bio ok taj morski pas avion i to da me brat ponekad podrazumijeva za svog prijatelja.

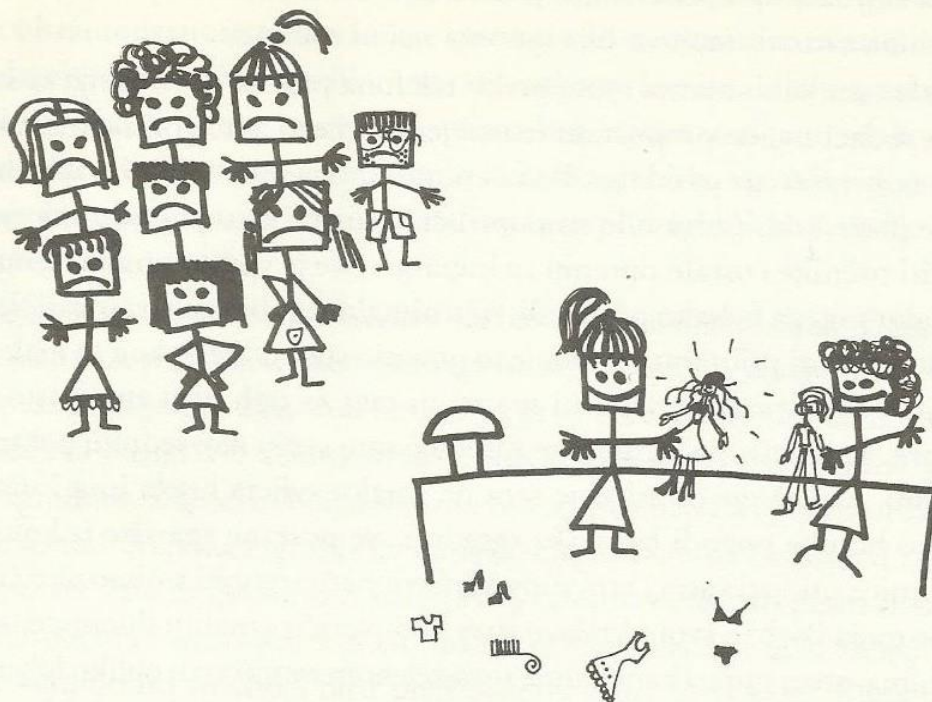
Uglavnom. Kada je taj zvuk aviona bio tako snažan i toliko blizu, bilo mi je jasno što je to zvuk s aeromitinga na kojem nikada nisam bila. Samo to zapravo i nije baš bilo ono što mi je prvo palo na pamet kada su tog popodneva prošla dva aviona iznad nas koji smo se to poslijepodne igrali pred zgradom. Zapravo, blago rečeno. Sutra je trebao biti prvi dan škole i bili su to zadnji trenuci igranja na kanalizacijskim šahtovima ispred zgrade jer će se već idućih tjeskobnih jesenskih popodneva trebati pisati domaće zadaće, početi muzička, a ja ću morati vježbati klavir i učiti za *solfeggio* da ne osramotim mamu i tatu pred nastavnicom Milićkom. Kada su ti avioni proletjeli tik iznad naših glava, uhvatio me strah kakav sam prije toga dana osjetila jedino kada je drugarica, odnosno nastavnica, ispitivala geometriju, listajući imenik i zadržavajući se negdje blizu slova K. Zapravo, osjećaj te nedjelje je bio mnogo strašniji. Svi smo istog trena pobjegli jer nas je potjerala teta Munjeković s četvrtog kata, a već su tako i tako sve glave susjeda bile na prozorima pa sam vidjela i maminu kako se dere neka smjesta dođem doma, što bih ja i bez njenog poziva učinila. Išli smo pješke, a ne liftom kao kad bismo se vraćali s igranja. Cijelo stubište bilo je uskomešano, a ja sam dok si rekao keks stigla do petog kata i srce mi je lupalo tako jako da sam mislila da ću dobiti infarkt, isti onaj za koji mi je mama rekla da ću dobiti ako popijem šalicu crne kave na eks.

Mama i tata su bili ozbiljni i nemirni, ne onako uobičajeno kao kada bi se svađali ili vikali na nas zbog nečega. U stanu su istovremeno bili upaljeni radio i televizija na kojima su bile vijesti. I dok su se na televiziji vidjeli neki neobrijani ljudi na barikadama i neki manje neobrijani ljudi ispod šahovnice s doktorom Franjom Tuđmanom na čelu, oglasila se sirena za zračnu uzbunu. Moja prva sirena za oglašavanje zračne opasnosti u životu. Do tada sam čula samo onu za Druga Tita kad smo se svi morali ukipiti u isti tren, bez obzira u kojem nas položaju ona zatekla. Stanje u stanu je tada doživjelo kulminaciju: tata je spuštao rolete, mama otišla isključiti plin, a brat sakriti krletku s papigom na neko mjesto udaljeno od prozora. Meni je srce opet lupalo kao u onom tobožnjem infarktu. Tata je onda rekao mami neka ponese stvari koje su već nekoliko dana bile spremljene

u torbi smještenoj u predsoblju. Ja sam također brzo otišla po svoje stvari jer sam na sve ovo zapravo bila na neki način spremna.

Čula sam kako mama i tata preko telefona pričaju zabrinutije sa svim našim rođacima, ne propuštaju se niti jedne vijesti, a te godine nismo išli na more nego svega par dana. Baka i nono su isto tako bili jako zabrinuti, a i sve plaže kod Zadra bile su poprilično puste i bilo je puno mjesta za odložiti ručnike i ostalu opremu za kupanje. Sve je vodilo prema trenutku koji, iako smo ga nekako očekivali, nije nimalo izgubio na strašnosti. Ipak, trebalo je ostati pribranim, kako je to govorio susjed Stevo koji se ipak nije odselio. Moje stvari su, iako ni mama ni tata za njih nisu znali, isto bile spremne. U koferić na Štrumfove spremila sam svoju najvredniju pokretnu imovinu, najvažnije stvari koje sam na smaku svijeta htjela imati uza se. Jer, ako bomba pogodi baš našu zgradu i sve postane zgarište iz kojeg će mjestimice sukljati vatra i crni dimovi, život neće izgubiti smisao ako čitava ostane moja Barbi u svom kričavo roza kompletiću s malim fluorescentnim limunima, ananasima i bananama, roza-zelenom torbicom u obliku lubenice, sunčanim naočalama te otvorenim štiklicama koje najbolje pristaju uz tu kombinaciju. I ako se, naravno, pri tom ništa loše ne dogodi bilo kojem članu moje obitelji, rodbine i prijatelja iz razreda i ulaza. Ostaviti Barbi na milost i nemilost granatama značilo je biti hazarder, a sama je Barbi bila tek jedan dio mog malog ratnog nesesera. Jer što je Barbi bez svojih savršenih stvari kojih jednostavno mora imati u izobilju?! Najobičnija seljača iz Rukotvorina kakvih sam se i previše nagledala prije nego što je baš Ona jednog dana napokon pokucala na moja vrata, točnije kaslić. A bilo je to davno, prije cijele te gužve s avionima i sirenama. Ispočetka, mama mi nipošto nije htjela kupiti ovaj komadić plastičnog savršenstva, ali o njoj se pričalo, za nju se znalo, a neki su je već i prije mene imali. Na primjer, jedna Ana F. iz sedamnajstice. Gledali smo je svi iz mog ulaza. I premda je bila toliko mala, oh, vrlo se dobro vidjela ta platinasta kaubojka u njenim rukama. A ne samo vidjela. Na kanalizacijskom šahtu, na kojem su se igrale cure ispred sedamnajstice, jednostavno se osjetilo da je tamo nešto što nije s ovoga svijeta, nešto što je moralo pasti s neba. Ana je imala baš pravu Barbi koju joj je air-mailom poslala teta iz Amerike. Onu koja ima plavu kosu, koja može saviti koljena i uz koju se dobije puno puno stvari. A nećakinja Nede Ukraden je, pričalo se, imala čak pedeset takvih Barbika! Ljubomora nije prava riječ za to što smo osjećali svi mi koji tada nismo imali pravu Barbi. Da, pravu. Jer postojale su raznorazne »barbi« od neke odvratne plastike. Nematelovi lažnjaci s napuhanim obrazima, nesavitljivim koljenima, loše sašivenom robicom, katastrofalnim cipelicama i koje se k tome uopće nisu zvale Barbi, nego Stefi, Barbare, Cyndy

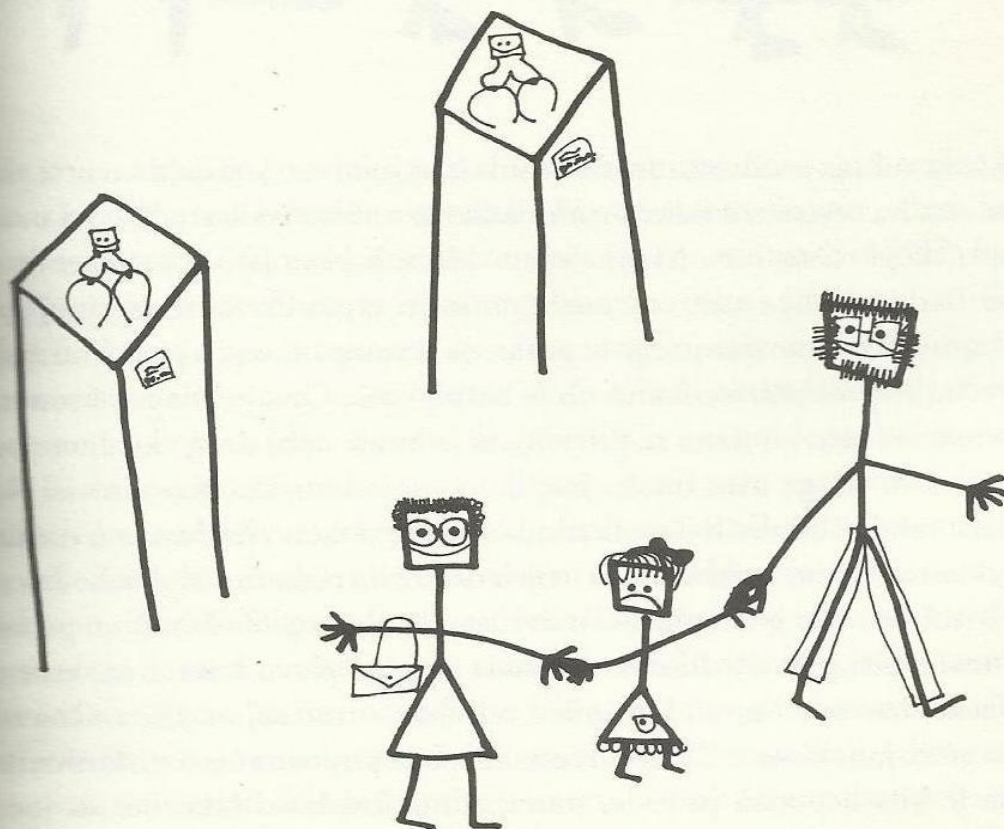

i kojekakvim glupim imenima. A ne imati pravu Barbi značilo je biti iskonski nesretan. Tu mračnu fazu pr. Br. prekinuo je moj stric Ivo iz New Yorka i poslao Barbi na moju adresu jer jednostavno nije htio dopustiti da njegova nećakinja u Jugoslaviji bude bez tog malog, ali važnog pokazatelja prestiža i blagostanja.

Stigla je tako jednog dana u kaslič koji smo otvorile mama i ja. Na mamu je barem u tom trenutku, unatoč njezinoj tobožnjoj nezainteresiranosti, prešla moja Barbi groznica. Vidjela sam joj to u očima. I doista je zbog toga ne smatram manje karakternom osobom jer ostati ravnodušan pred Barbi može samo netko tko je u najmanju ruku slijep. Ta je groznica bila obilježena spoznajom da me od mojeg najžuđenijeg komadića plastike ikad dijeli samo tanka ovojnica smeđeg pakpapira, ne dajući mi ni naslutiti koja će biti moja prva i to prava Barbi. I kada sam ga odmotala, jednostavno nije moglo ispasti savršenije jer je moja prva Barbi ujedno bila i moja najdraža glumica, Crystal iz *Dinastije*! Kad bolje promislim, možda to i zapravo nije bila baš ta Crystal, ali nije ni važno jer sam ja zamislila kao da je to ona glavom i bradom. Kada sam otvorila kutiju i odriješila *Crystal Barbie* zaštitnih ovojnica, bio je to osjećaj kao da sam dotaknula malo božanstvo. Ali ovo je božanstvo bilo puno savršenije od svih onih debelih i nezgrapnih božica iz prapovijesti kojih sam se prije toga nagledala na svakojakim izložbama u Arheološkom, po kojima su me mama i tata navlačili radi stjecanja kulture već u najmlađoj dobi. Njezina svjetlucava,

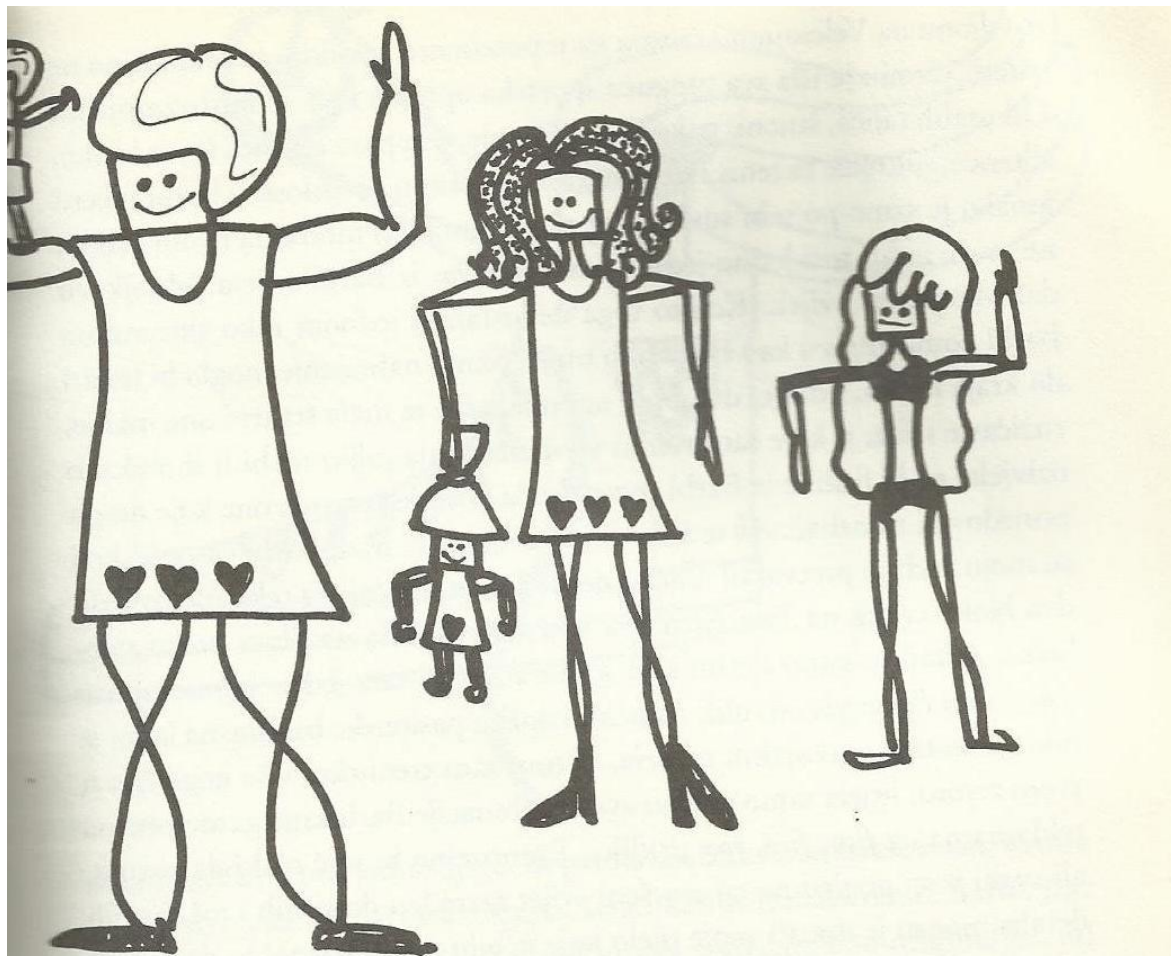
malom roza vrpcom strukirana haljinica, na kojoj su se prelijevale sve nijanse boja odjednom, isto takva boja oko vrata, mali prsten, naušnice, srebrene šljokičaste cipelice, četkica i češalj za kosu, miris svjež plastike... sve je bilo tako stvarno! Ona više nije bila nedostižan predmet koji sam prije toga vidjela samo u reklamama na satelitskoj, a koju sam toliko puta zamišljala igrajući se u mašti kao da je stvarno posjedujem. Sada sam ja prvi put u životu imala nešto zaista vrijedno.

Iduću Barbi poklonio mi je barba Marko. Premda je bila riječ o mojoj drugoj po redu Barbi i premda je prvi put – prvi put, moja druga Barbi je zbilja bila nešto čudesno. Kad mi je barba Marko donio moju drugu *A day to night Barbie*, tek sam shvatila što Barbi zapravo jest i koliko se malih popratnih stvari može dobiti uz samo jednu jedinu Barbi. Preko dana *A day to night Barbie* je bila u svom malom ružičastom sakou od pliša i suknji s dodacima malog računala, šeširića, s aktovkom i zatvorenim cipelicama na petu. Na slici kutije bila je jako udubljena u posao i neke račune, ali istovremeno je ispod malih dioptrijskih naočala, koje su je činile pametnijom, upućivala tajne poglede Kenu. Koje su se sve ljubavne peripetije događale između njih u tom malom uredu s pogledom na *Twins!* I ta ista Barbi uvečer bi skinula sako ispod kojeg je svjetlucavo ružičasti korzet, a

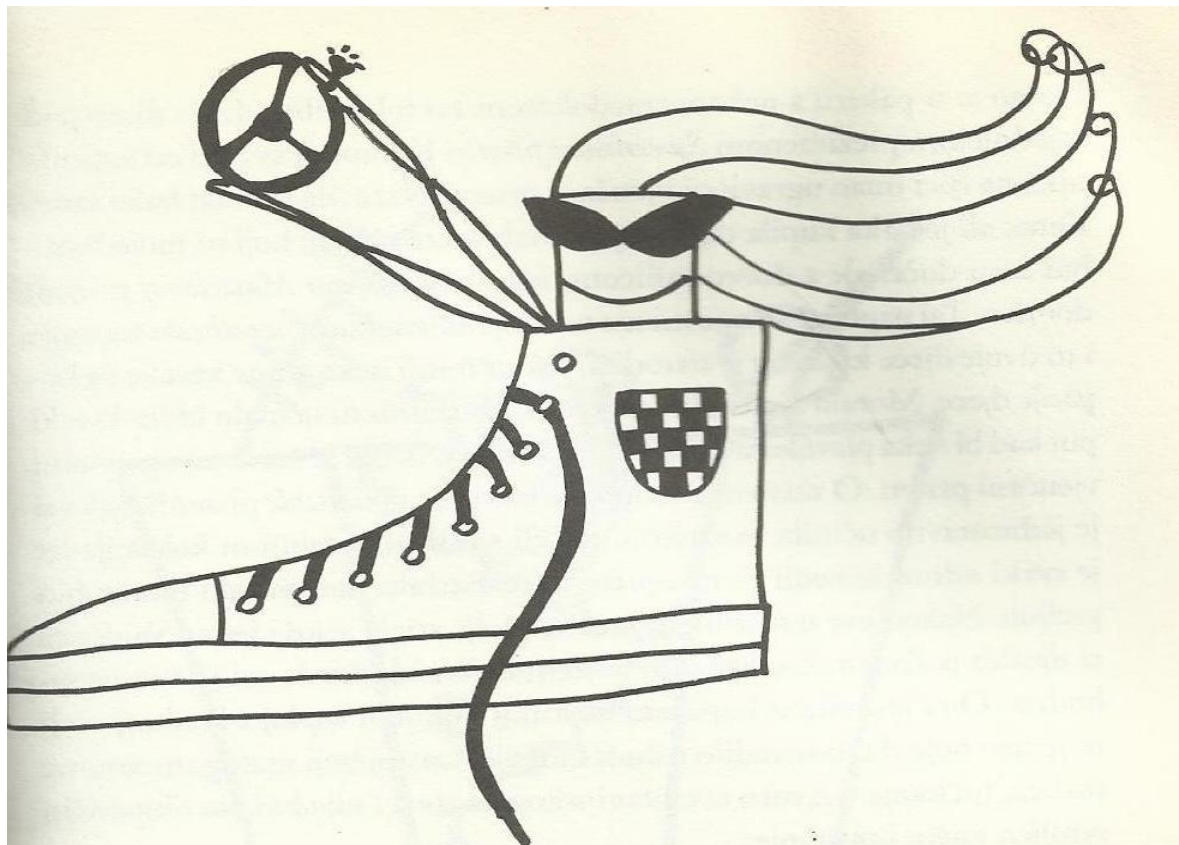
plišana suknja s unutrašnje strane ima šljokičasti veo koji dolazi u prvi plan, ona naziva otvorene štiklice, uzima večernju torbicu i odlazi s Kenom u neki super skupi restoran na Manhattanu. Može li postojati išta savršenije od ove Barbi?! Kolike sam sate znala potrošiti samo diveći se njezinoj sposobnosti lake transformacije iz poslovne u vamp, vamp u poslovnu ženu. Treću, *Tropical Barbie* donio mi je barba Lolo. Ona je bila najskromnija po rekvizitima, ali mora se priznati da je imala neke druge kvalitete koje ni prva ni druga nisu imale. Jest da je moja sestrična Karolina iz New Yorka imala 10 takvih Tropikalki koje su se dokono izležavale u njenom preoceanskom koferu koji je uvijek ostavljala razbacan kod babe Luce u Privlaci, no moja je Tropikalka u sivkasto-zemljasto slobodinskom pejzažu za mene bila posve jedinstvena. Imala je dugu plavu kosu, i to skroz do koljena, havajski kupaći kostimić i suknjicu – imitaciju cvijeća. Ona nije bila *glam* junakinja iz *Dinastije*, ona nije bila poslovna žena s Manhattna, ona je bila ljepotica prirode, mora, sunca i valova. Iako bez iti jedne jedine cipelice i sa svega jednom četkicom za češljanje, *Tropical Barbie*

bila je nenadmašna po svojim prirodnim atributima. Kasnije su brojke išle rutinski. Četvrta iz kolekcije nije bila Barbi, već *Aerobic Skipper* – Barbikina sestrice ili rođakinja, već kako tko zamisli. Nju su mi kupili roditelji kada su s bratom, tetom Dubom i rodicom Vanjom išli na putovanje u Rim. Kupili. Zapravo prije mogu reći da su me tom Skipericom potkupili jer za mene nije bilo mjesta u našem Renaultu 4. Ali biti potkupljen Skipericom zapravo i nije tako loše. *Aerobic Skipper* bila je gotovo jednako savršena kao Barbi u nekoj siromašnjoj klasi. Jest da su mi prvo namjeravali kupiti neku jadnu tenisačicu, uz koju se dobije jedino mali bijedni reket, no kako su odlučili u Rimu ostati tjedan više, to se moralo nekako odraziti i na poklonu. Premda Škipper nikada neće moći biti Barbi, jer ima manje cice i anatomski ne može nositi štiklice, svatko tko imalo drži do sebe mora imati bar jednu Skiper. Naravno, uz Kena koji je nužan, iako zapravo nikakva veća euforija ne može proizaći iz posjedovanja Kena, koji tako i tako samo služi kao Barbikin pribor. Uglavnom, *Aerobic Skipper* sam prije toga vidjela samo u Barbi prospektiću koji sam besplatno dobila u američkom

paviljonu na Velesajmu i čuvala ga u posebnom fasciklu da se slučajno ne ošteti. Uz nju je išla sva moguća sportska oprema koja se može zamisliti. Od malih tajica, štucni, trikoa za vježbanje, dva para tenisica (roza i žute), šilterice, suknjice za tenis i trenirke. Ali govoriti o suvišnosti u Barbi svijetu ionako je samo po sebi suvišno jer nitko, ama baš nitko, na ovom svijetu ne može imati niti jednu jedinu suvišnu stvar iz Barbi svijeta. Manjkavu da! Manjkavu uvijek. Koliko toga nedostaje u jednom tako skromnom Barbi domaćinstvu kao što je bilo moje? Samo nabranje moglo bi trajati do kraja života, i dulje, dok bi se nabrojale sve te male stvari i one manje, ružičaste i lila, u koje sam toliko vremena znala piljiti ne bi li ih nekako oživjela, ne bi li slike iz Barbi prospektića postale stvarne, one koje mogu posjedovati za ozbač. *Ah* te slike Barbi svijeta. Ti mali Barbi časopisi koji su moju žudnju pretvarali u neizmerno bolan osjećaj. Pa reklame između dva bloka crtića na *Fun Factoryju* koji sam gledala na Skyu preko satelitske. A kad se samo sjetim kad su me mama i tata jedne subote ujutro usred *Fun Factoryja* odvucli na neku izložbu pasionske baštine na kojoj je bilo na stotine svakojakih raspela. U tom sam trenutku, više nego išta u svom životu, htjela samo gledati sve kombinacije Barbikine garderobe na reklamama uz *fun, fun, fun* usklike. Eventualno bi noć olakšala patnju, ali svaki novi pogled na taj savršeni svijet razrađen do sitnih i još sitnijih detalja mogao je dotući moje tijelo koje je bilo pred opasnošću da pukne od svih tih silnih čežnji.

Ali, malo pomalo, čovjek se donekle pomiri s neimaštinom i počinje pronalaziti neka druga rješenja. Toga bar nije nedostajalo u mom Barbi domaćinstvu koje je bilo sklepano od svih i svakakvih pomoćnih rješenja. Ta neimaština stvari iz prospektića toliko je izopačila moj um da sam apsolutno svaku stvar na kugli zemaljskoj mogla povezati s Barbi: lavor u kojem je baka obično topila stopala u mirišljivoj soli postao je bazen za Barbi, omoti od kazeta položeni u L savršeno su poslužili kao fotelje za Barbi, cigle s balkona sa zemljom iz maminog cvijeća građevinski materijal za Barbi viseće vrtove, čepovi za gumice na tehničkim olovkama postali su set čaša za Barbi i prijatelje, male probne bočice parfema su bile itekako dobar viski za veselice koje je ne baš tako rijetko Barbi priređivala, crvena starka postala je crveni *Ferrari* (doduše, sa samo jednim sjedalom), ručnici bi se zarolali u krevetiće, više limenki složenih jedna do druge činile su promotivni šank za Barbi... Moto mog vlastitog Barbi dizajna glasio je: »Recite mi bilo koju stvar na svijetu, a ja ću vam reći što ona može postati za Barbi!« Mnoge sam stvari i sama izrađivala uz pomoć drugih radnika na prisilnom radu, primjerice kartonske fotelje koje je baka futrala ljubičastom tkaninom svog starog kombinea, a mama za njih šivala jastučice.

A za razliku od one jadne dječачke garderobe kakvu su šivale meni, mama i baka su znale itekako seksi-špeksi šivati kad je trebalo obući Barbi. Jest da ta robica, naravno, nikada nije mogla izgledati kao originalna, no bilo je tu stvarno briljantnih konfekcijskih ostvarenja. Najvažnije je bilo naći neki dobar materijal, npr. stari kupaći kostim od šarene sintetike ili zavjesu što sličniju donjem rublju. Najbolji primjerak u toj kategoriji zasigurno je prozirni korzetić koji mi je mama sašila po uzoru na jednu sliku iz prospektića. Barbi obučena u taj korzetić i položena na krevet uz mali noćni ormarić na kojem je mogla biti odložena neka lažna knjiga koju Barbi ionako nikad nije čitala i Kenova slika (načinjena od sličice Kenove izrezane glave nalijepljene na komadić kartona) – izgledalo je skoro ko original scena.

Prve originalne komade pokušstva za Barbi dobila sam nešto kasnije. Zapravo najbliže originalu. Cyndy, iako sama po sebi uopće nije sličila na Barbi, svojim je namještajem to još nekako i mogla glumiti. Namještaj za Cyndy bio je jeftiniji od namještaja za Barbi pa mi je mama kupila namještaj za Cyndy. Prvo samo stolčić za uljepšavanje s lampicom na baterije koja je za stvarno svijetlila, a onda i krevetić. Ružičasti sa zlatnim šipkama. Jednom su bratovi prijatelji s malim lisicama iz Kinder jaja privezali jednoj Barbi ruke za te šipke i postavili Kena da joj radi svakakve stvari. A Ken je u moje malo Barbi domaćinstvo došao u sasvim neočekivanom obliku.

Došao je u paketu s nekom smeđokosom ko fol Barbi i dvoje djece pod zajedničkim prezimenom *Sweetheart family*. K tome je svatko od supružnika na ruci imao ugraviran vjenčani prsten. Naručila sam od bake samo Kena, ali je baka kupila taj komplet male svete obitelji koji ni moje Barbi baš nisu dočekale s dobrodošlicom, iako je Barbi po *Mattelovoj* prirodni dobrića. Taj papučar se nije micao od svoje smeđokose *Sweetheart* supruge i to dvoje djece koje mu je narodila. Još su nosili neke glupe kecelje za kupanje djece. Moralo se nekako intervenirati u cijelu tu učmalu idilu. I svaki put kad bi neka plavokosa Barbi obrlatila Kena, uvijek je stršio taj ugravirani vjenčani prsten. O zašto nije to mogao biti neki *removable* prsten?! Baka si je jednostavno učinila medvjedu uslugu s takvim odabirom kolekcije jer je svaki odnos između Kena i plavokosih Barbika automatski morao biti preljub. Nakon ove u suštini nesretne obitelji, stigla je još i jedna Skiperica iz djutića u Zadru. Uspjela sam uvjeriti barba Marka da mi je ona neophodna. Ona je došla u kupaćem kostimu koji je u toploj i hladnoj vodi mijenjao boje. Iako se radilo o čudesnoj plavičastoj boji malog smrznutog badića, brćkanje u izvoru tzv. planinskog lavaboa i nije baš bio Skiperičin omiljen način opuštanja.

Dakle, tri Barbike, dvije Skiperice, supružnik i preljubnik Ken te jedna smeđa Barbi, njihovo dvoje djece, pregršt šivane i nešto malo originalne robice, jedan *make up* ormarić i krevetić. To je bio popis moje prve imovine koju sam morala nekako zaštititi, osigurati u slučaju katastrofe, jer mi niti jedan kasko ne bi mogao nadoknaditi štetu u slučaju gađanja Sloboštine projektilima zemlja-zrak, zrak-zemlja, zvončićima, rešetanja mitraljezima, strojnicama, puškomitraljezima, bombardiranja ili puštanja bojnih otrova ispred ulaza ili iza zgrade. Zato je sve to trebalo nekako zgurati u moj mali koferić. I to ne samo zgurati, već i konzervirati, na neki način balzamirati Barbike zbog sve one prašine i udaraca gelera koji su mogli zadesiti ne samo njih, već i sve nas. Barbike su bile posložene svaka prvo u plastičnu vrećicu, onu u kojim je mama zamrzavala meso, ribu, voće i povrće, zatim svaka omotana u ručnik kao mumija i sve skupa stavljene u jednu posebnu platnenu vrećicu pa tek onda u koferić. Robica je bila u posebnoj vrećici za koju sam još iz mamine ladice ukrala par mirišljavih sapuna za borbu protiv moljaca, a ormarić za uređivanje bio je rastavljen i složen u originalnu kutiju. Jedini problem bio je krevetić koji ama baš nikako nije stao u koferić. Dugo sam mozgala kako ga konzervirati i spremiti te koji bi bio najbolji način prenošenja ove male i izuzetno vrijedne relikvije u katakombe. No, nakon dužeg mozganja i pokušaja komprimiranja cijelog nesesera, pozicija krevetića u ratu je ipak ostala neriješena. Zapravo, nerješavanje njegova pitanja odražavalo je onaj mali tračak nade da se ustvari ništa strašno neće

dogoditi, da nikakve uzbune i rata neće biti. Ali ipak se to sve dogodilo. Pitanje krevetića moralo se rješavati *ad hoc*.

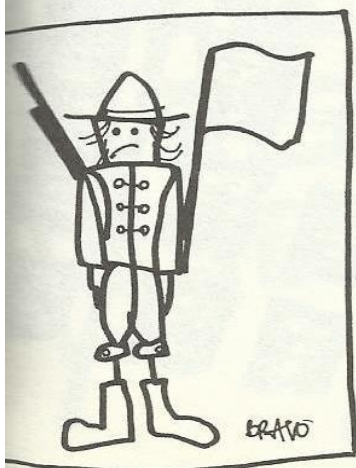
Trebalo je iz ovih stopa krenuti u podrum, svi susjedi su već trčali stepenicama, mama i tata su nas požurivali. U trenutku dok sam s koferićem u ruci i ružičastim krevetićem sa zlatnim šipkama pod rukom sprintala prema izlazu iz stana, čula sam pljesak i osjetila topli žar na svom licu. Bila je to bratova pljuska i riječi ostavljaj taj krevetić, debilušo! Nije bilo ni vrijeme ni mjesto za svađanje, jednostavno sam to morala učiniti. Krevetić je ostavljen na milost i nemilost JNA. Pa što bude! Krenuli smo stubištem prema podrumu i bilo me jako strah aviona i svega ovog što se počelo događati. Avioni su i dalje nadlijetali, sada malo više, i pošto ih tad nisam uspjela vidjeti nego samo čuti, vidjela sam ih u sebi kao slike iz *Ilustrovane istorije vazduhoplovstva* iz dijela *Ratnici neba*.

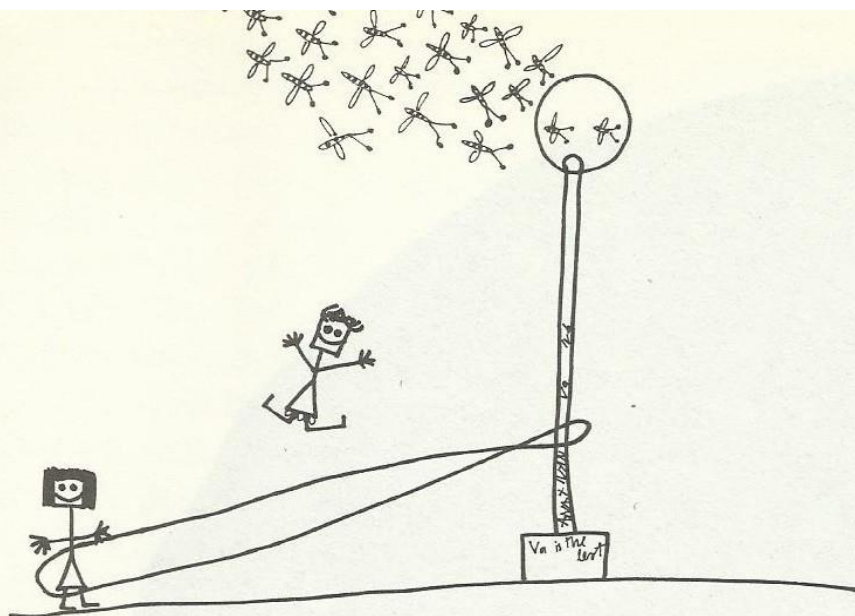
Kad smo stigli u podrum, tamo je već bila cijela zgrada. I Tea, i Dea, i Svjetlana, i Ana P., i Ana Matić, i Borna, i Krešo, i Sanjica, i Marina. Svi su se već spustili u podrum. Sjećam se da nisam mogla prestati plakati, a onda je nakon pola sata prestala uzbuna, nakon čega smo se svi uputili natrag prema stanovima.

Te sam večeri spavala na madracu u maminoj i tatinoj sobi. Spavala? Zapravo sam pažljivo osluškivala ne bih li slučajno čula zvukove *čeličnih krila naše armije*. I dok sam tonula u san, moje misli je nadlijetala *Pilot Barbie*, u maskirnom odijelu ružičastih nijansi, ostavljajući kričavo ružičasti mlaz u nekoj nedjeljnoj epizodi *Fear Factoryja*. Jer Barbi može biti ama baš sve što poželi. Čak puno više nego što se to može vidjeti u prospektiću i na reklamama.

Zadnji *Twin Peaks*

U MRAKU SOBE, dvije su figurice stajale čvrsto priljubljene jedna uz drugu. Na snazi je bilo zamračenje. Sve rolete su bile spuštene, a u stanu je smjelo gorjeti samo utišano svjetlo jer bi inače glasovi nekih nepoznatih stričeka iz amfiteatra slobodštinskih zgrada odmah vikali »Gasi svjetlo!« ili »Gasi svjetlo, majku ti jebem!«, a ne »Krompiraaaa!«, što je bila odlika mirnodopskih vremena. U parkiću iza zgrade i u cijeloj okolici bio je potpuni mrak. Sve one lampe s narančastim glavama prema kojima su za dugih ljetnih večeri nadlijetali rojevi svakojakih buba, oko kojih smo bezbroj puta pleli gumi-gumi (ako nam je falila treća osoba), na kojima smo rezbarili naša imena i razred i na čije su paljenje mnogi od nas morali ići doma, zanijemjele su u tim trenucima koji baš i nisu bili svjetlucavi poput Barbikine vjenčanice. Sjedila sam tako u mraku na podu svoje sobe, leđima naslonjena na krevet i nogama kao kliještima stisnula *Tropical Barbie* i *Sweetheartfamily Kena* u čvrsti zagrljaj dok sam u rukama imala bateriju ispod koje sam na mali prst objesila disko kuglicu, veličine one za bor. Disko kuglica je s bezbroj šarenih stakalaca obasjavala sobu i prelazila preko police s igračkama koje nisu bile Barbie, postera Michaela Jacksona s malim tigrićem i Patricka Swayzeja u odori vojnika s američkog juga iz Brava, prodirući u njihovu večernju intimu poput male šarene racije. U široka Kenova ramena i zamamno mišićavo tijelo s bezbroj plastičnih pločica zarinula je

Tropikalka svoje krhko i uplašeno biće bez ikakve koketne zadržke dok je s radija pičila *Zadnja ruža Hrvatska* od Prljavaca.

R u u u u Ž o ! Mo ja ru-ži-ce e e , sve sam suze isplakO, noću zbog te-be-e e ... išlo je nešto sporije od brzine okretaja šarenih kvadratića u sekundi. Pored ovog poprilično otužnog disko podija stajao je moj uvijek spreman koferić. Nakon one prve sirene, sutradan je bila još jedna, pa još jedna, a onda je škola bila odgođena do daljnjega, a sve što sam radila u ta protekla dva dana bilo je spremanje i raspremanje Barbika i igranje u samoći, bez namještanja stana, i to prilično neopušteno jer se svako malo opet trebalo spustiti dolje. Cijeli Barbi svijet u stanju se predostrožnosti početnih dana rata sveo na puko igranje golim tijelima koja su samo plesala sentiš, spavala, skakutala po sobi kao anđeli amputiranih krila, krećući se od zamišljene kuće do bara na plaži i obratno dok sam ja, umjesto u trope, više puta dnevno migrirala u podrum i obratno. I dok su se njihove male, povremeno obasjane siluete ljuljale lijevo-desno u ritmu pjesme, iz bratove sobe dopirali su zvukovi kompjutorske igrice *Osvetnik Zorro*, plavičasti bljeskovi televizijskog ekrana na koji je bio prikopčan naš Commodore 64 te psovke koje bi brat upućivao telkaču s obzirom na to da se na njemu nerijetko znala pojaviti crta koja bi raspolovila ekran i onda bi bilo teško voditi Zorra i skupljati bodove po svim nivoima meksičkog podzemlja. Taj nepoželjni horizont, točno na polovici ekrana, stvarno bi nas znao doводитi do ludila. Pokušavali smo apsolutno sve ne bismo li učinili bilo što da jednostavno nestane. Najviše bi pomagalo šamaranje televizora, ali i to se nije baš moglo provoditi beskonačno. Jednom smo čak u obliku križa polili ekran svetom vodicom iz plastične bočice s likom Sv. Marije Bistričke. Ali crta nasred ekrana i dalje bi se ukazivala, i to uvijek kad je Osvetniku Zorrou najbolje išlo u

borbi protiv bande. Brat se tako otežano borio u Meksiku, a iz dnevne su, kao za malih udaljenih eksplozija, dopirali bljeskovi velikog televizora koji su gledali mama i tata. Niti jedne vijesti ili bilo koja emisija političko-informativnog programa nisu se smjele propustiti tako da brat i ja nismo ni pokušavali eventualno protestirati za gledanje filmova na Skyu. Svaki se povukao u svoje odaje i čekao da vlastodržcima dosadi gledanje tisuću i jednog političkog priloga HTV-a.

od
kao
koj
dru
nap
zad
zija
osta
sup
info
ovo
pita
u da
su c
sjen
Pea
M
iz ko
nevi

iji
oj
de
m
m
oj
a-
i
iz
va
o
o
li
k
at
n
«
e
ji

4.1.2. Slobostina Barbie

Krigsnecessär

Före den dagen trodde jag att ett sådant ljud bara kan höras på flyguppvisningar när plan på himlen lämnar blåa, vita och röda rökband bakom sig, och piloter konstflyger, som Tom Cruise i *Top Gun*. Bara att Cruisarna under flyguppvisningarna var klädda i Jugoslaviska folkarméns olivgröna uniformer då.

Jag har aldrig varit på en flyguppvisning, men min bror hade ett modellbygge i sjätte klass och kamraten tog hela klassen som belöning. Och plötsligt sågs sådana flyguppvisningar inte mer, liksom att vi inte längre fick säga "Kamrat!" eller "Kamratinna!" i skolan. Allting förkläddes till nånting annat. Ord som: *kamrat*, *kamratinna* och *hallå* blev *lärare*, *lärarinna* och *god dag*. Vi hade högtidligt blivit till Titos pionjärer, men växte upp aldrig till Titos kadetter. Titos foto ersattes med Kroatiens statsvapen och korset. Mässan hölls inte längre i en tvåa på Bolšićevagatan, utan i skolan, och vår skola kallades inte längre för grundskolan Branko Čopić, utan Otok och de tog oss aldrig mer på utflykter till Kumrovec eller Pionjärstaden, utan vi besökte slott i Zagorje. De flesta av de vänner som hette Saša, Bojan eller Boro flyttade plötsligt. Alla Yugobilar saknade bokstaven y i början, och många tejpade statsvapnet över stjärnan på sina Converse All Stars-skor. På hedersed slutade vi svära på Titos nyckel, när vi hoppade twist lekte vi inte längre Rade Končar när vi hjulade över bandet. Grabbar som hade tatueringar med juggearmén och något årtal hade det kanske värst ändå.

Brorsan och jag hade vårt lilla villkorliga sällskap medan flyguppvisningarna fortfarande ägde rum. Jag säger villkorliga eftersom han var chef och kunde avbryta det och sammankalla det igen när han ville. Och jag godtog allt det därför att jag ville umgås med honom och hans vänner till varje pris. Jag tyckte egentligen om några av dem, fastän jag visste att de inte alls märkte mig och snackade om vissa snygga tjejer i deras generation, medan jag hade svampfrisy och var klädd i fattiga, ognistrande manchesterkläder som mor och mormor ständigt sydde till mig. Brorsan intresserade sig för böcker om vapen och flygplan och han berättade för mig om detta när han var på gott humör och inte hade bättre sällskap. Polikarpov I-16,

Henschel Hs 126 A, Messerschmitt Bf 109E och många andra från *Illustrerad flyghistoria* och några ultramoderna ur en bok på engelska. Fastän jag inte fann så mycket intresse i de böckerna som han, fanns det okej saker att läsa i dem. Jag minns ett amerikanskt plan med nosen målad som en haj. Brorsan kunde allting om plan, vapen och arméer. Jag gillade bara hajplanet, så att brorsan tänkte ibland på mig som en väninna.

I alla fall. När ljudet från plan var så nära och högt fattade jag hur ljudet vid flyguppvisningar lät, även om jag aldrig hade varit på någon. Men det var egentligen inte det som jag kom att tänka på den eftermiddagen när två plan flög över oss medan vi lekte framför huset. Milt sagt. Dagen efter skulle bli den första skoldagen och detta var de sista lekstunderna på manluckan framför huset, eftersom man redan de kommande ängsliga hösteftermiddagarna borde göra läxor, och musikskolan skulle börja och jag skulle öva piano och lära mig solmisation för att inte inte dra vanära över mina föräldrar inför min lärarinna Milić. När planen flög över våra huvuden blev jag lika rädd som den dagen min kamratinna, dvs. lärarinna, bläddrade igenom klassboken nära bokstaven K och höll geometriläxförhör. Känslan på söndagen var egentligen ännu mer fruktansvärd. Vi stack bums, eftersom tant Munjeković från fjärde våningen schasade iväg oss, och alla grannar syntes redan i fönstren och jag hörde mamma som också ropade att jag måste komma hem ögonblickligen, vilket jag skulle gjort även om hon inte sagt det. Vi tog trappan och inte hissen, som vi brukade när vi hade lekt. Stämningen i trapuppgången var upprörd och jag var på femte våningen på ett kick och mitt hjärta slog så häftigt att jag trodde att jag skulle få hjärtinfarkt, just det jag skulle få om jag, som mamma brukade säga, stjälppte en hel kopp svart kaffe i mig.

Mamma och pappa var allvarliga och oroliga, inte som vanligt när de bråkade eller skrek på oss barn. Nyheterna på både teve och radio var på samtidigt i lägenheten. Medan man kunde titta på orakade människor bakom barrikader och mindre orakade människor under det kroatiska schackbrädet och med dr. Franjo Tuđman som främste man på teve, gick flyglarmet. Mitt första flyglarm i livet. Det enda larmet jag hade hört dittills var för kamrat Tito när vi alla måste stå stilla hux flux oavsett i vilka positioner vi var. Då kulminerade tillståndet i lägenheten: pappa drog ner rullgardinerna, mamma stängde av gasen och brorsan tog bort papegojan från fönstret. Mitt hjärta slog häftigt igen som vid en skenbar hjärtinfarkt. Pappa sa åt

mamma att ta väskan som hade stått packad ner i hallen de senaste dagarna. Jag samlade ihop också mina saker fort, eftersom jag på sätt och vis var förberedd på allt detta.

Jag hörde mammas och pappas alltmer bekymrade telefonsamtal med släkten, nyheterna missades aldrig, och vi åkte inte på semester den sommaren förutom ett par dagar. Mormor och farmor var också jättebekymrade, och alla stränder var ganska ödsliga och det fanns gott om plats att lägga ner handdukar och andra badgrejer. Allt ledde fram till denna stund som inte blev mindre hemsk trots att vi hade väntat oss den på sätt och vis. Man skulle ta det lugnt, som grannen Stevo sa. Han hade inte flyttat ändå. Jag var också beredd med mina saker, fastän mamma och pappa inte visste det. I resväskan med Smurfarna på packade jag ner min mest värdefulla lösa egendom, de viktigaste sakerna jag ville ha med mig till världens ände. Detta eftersom om en bomb skulle slå ned precis i vår byggnad och allt bli ödelagt av en brand och svart rök som stiger sporadiskt, skulle livet inte förlora sin mening om min Barbie förblev intakt i sin grälla rosa kavaj och kjol med små fluorescerande citroner, ananasar och bananer, sin rosagröna väska i vattenmelonform, sina solglasögon och matchande öppna klackar. Och om inte en något hemskt sak händer någon av mina familjemedlemmar, släkt och vänner från skolan och huset. Att lämna Barbie kvar i händerna på granater betydde att vara en våghals, och Barbie själv utgjorde bara en del av min lilla krigsnecessär. För vad är Barbie utan sina perfekta grejer som hon helt enkelt måste ha i överflöd?! En primitiv tjej tillverkad i Rukotvorine, som jag hade sett alltför många av innan just Hon äntligen knackade på min dörr, dvs. brevlådan. Det var längesedan, före allt trubbel med planen och sirenerna. Först ville mamma absolut inte köpa den där biten av plastperfektion till mig, men vi snackade om henne, vi kände henne, och några hade henne redan före mig. Till exempel en Ana F. från husnummer sjutton. Alla i mitt hus tittade på henne. Fastän hon var så liten, åh, vi kunde se den platinablonda cowboyflickan i hennes händer ganska bra. Inte bara se. På manlucka, där flickorna från nummer sjutton lekte, kunde man lätt ha en känsla av någonting som inte var av denna världen, något som föll från himlen. Ana hade en äkta Barbie som hennes moster från Amerika hade skickat till henne med flygpost. Barbie med blondt hår, som kunde böja knäna och som kommer med så många saker. Och de sa att sångerska Neda Ukradens systerdotter hade femtio sådana Barbiedockor! Svartsjuka kunde inte

beskriva hur vi som inte hade en äkta Barbie kände. Ja, äkta! Det fanns många andra "barbisar" tillverkade av äcklig plast. Fejkade icke-Mattel dockor med plufsiga kinder, oböjliga knän, dåligt sydda kläder, fruktansvärda skor och som dessutom inte kallades för Barbie, utan Stefi, Barbara, Cyndy och alla slags andra dumma namn. Och att inte äga en riktig Barbie betydde att vara olycklig i grunden. Farbror Ivo från New York avslutade den mörka eran f.Br. och skickade dockan till min adress, eftersom han inte kunde låta sin brorsdotter i Jugoslavien leva utan det lilla prestige- och välfärdstecknet.

En dag anlände hon i brevlådan, som mamma och jag öppnade. Trots att mamma låtsades vara ointresserad, smittades hon också av min Barbiefeber. Jag såg det i hennes ögon. Och jag tyckte verkligen inte om hennes till synes svaga karaktär, eftersom bara någon som är minst sagt blind kan förbli oberörd av Barbie. Denna feber var en insikt om att jag var bara en tunt, brunt omslagspapper ifrån den mest önskade plastbiten, som inte lät mig ana vilken som skulle bli min första äkta Barbie. När jag öppnade pappret, kunde det inte blivit bättre eftersom min första Barbie också var min favoritskådespelerska – Crystal ur *Dynastin*! Vid närmare eftertanke, var hon kanske inte samma Crystal, men det spelade ingen roll eftersom jag föreställde mig att det var hon personligen. När jag hade öppnat asken och släppt Barbie fri, kände jag mig som om jag rörde en liten gudinna. Men den här gudomen var mycket mer perfekt än alla de andra tjocka och klumpiga förhistoriska gudinnor jag hade sett på olika slags utställningar på Arkeologiska museet där mamma och pappa drog med mig för att jag skulle få kulturella erfarenheter i min ungdom. Hennes glittrande klänning, inpassad med ett litet rosa band, skiftade i olika färger, samma färg som runt halsen, en liten ring, örhängen, små glimmande skor, hårkam och borste, färsk plastdoft... allt var på riktigt! Hon var inte längre ett ouppnåeligt ting som jag bara såg i reklamer på satellit-tv, och fantiserade att leka med som om jag ägde det i verkligheten. Det var det första gången i livet jag ägde nånting som faktiskt hade värde.

Nästa Barbie fick jag av farbror Marko. Även om det var min andra Barbie, och den första ju var den första, var min andra Barbie verkligen förtrollande. När jag fick *A day to night Barbie* av farbror Marko, fattade jag vad en Barbie egentligen var och hur många små saker man kunde få med en enda Barbie. Under dagen hade *A day to night Barbie* på sig sin lilla rosa plyschkavaj och kjol, med en liten dator, hatt,

portfölj, och dampumps. På bilden på lådan var hon helt upptagen av jobbet och fakturor, men samtidigt kikade hon hemligt bakom små brillor, vilka gjorde henne duktigare, mot Ken. Vilka kärlekshistorier som utspelade sig mellan de två i det lilla kontoret med utsikt mot Tvillingtornen! Samma Barbie tog av kavajen på kvällen och hade en skimrande korsett under, och under plyschkjolen hade hon en glittrande slöja som kom i förgrunden, hon tar på sig öppna klackar och går med Ken till någon superdyr restaurang på Manhattan. Finns det något mer perfekt än den här Barbie?! Jag tillbringade många timmar med att beundra hennes förmåga att så lätt gå från affärskvinna till vamp, och tillbaka från vamp till affärskvinna. Den tredje, *Tropical Barbie*, fick jag av morbror Lolo. Hon var blygsammast när det gäller rekvisita, men man måste säga att hon hade fördelar som de första två inte hade. Javisst, min kusin Karolina från New York hade tio sådana Tropiskor som låg lediga i hennes utomeuropeiska väska som alltid låg utspridd hos mormor Luce i Privlaka, men min Tropiska var ganska unik för mig i det gråbruna landskapet i Slobostina. Hon hade långt blont hår som nådde ner till knäna, hawaiiansk baddräkt och kjol – en blomsterimitation. Hon var inte en glamhjältinna ur *Dynastin*, hon var inte heller affärskvinna på Manhattan, hon var naturens, havets, solens och vågornas skönhet. Även om hon inte hade några skor och bara ägde en borste att kamma sig med, var Tropical Barbie oöverträffbar i sina naturliga attribut. Sedan hände det rutinmässigt. Nummer fyra i samlingen var inte en Barbie utan en *Aerobic Skipper* – Barbies syster, eller kusin, som man ville föreställa sig. Föräldrarna köpte den när de reste till Rom med brorsan, tant Duba och kusin Vanja. "Köpte". Det är egentligen bättre att säga att de mutade mig med Skipper, eftersom det inte fanns plats för mig i vår Renault 4. Men att mutas med Skipper var egentligen inte så dåligt. Aerobic Skipper var lika perfekt som en Barbie från en fattigare klass. Först tänkte de köpa någon stackars tennisspelare, vilken kom med bara ett uselt racket, men eftersom de bestämde sig för att stanna en vecka till måste detta återspeglas i gåvan. Även om Skipper aldrig kan vara Barbie, eftersom hon har mindre tuttar och inte kan ha på klackskor anatomiskt sett, måste var och en som har självaktning ha minst en Skipper. Naturligtvis, bredvid den nödvändiga Ken. Fastän när man äger en Ken kan inte någon större eufori komma ur det, han tjänar faktiskt bara som Barbies tillbehör. Först och främst såg jag Aerobic Skipper före dess i en gratis Barbie broschyr jag fick i den amerikanska paviljongen på Zagrebmässan och bevarade den i en samlingspärm så att den inte skulle skadas av en slump. Hon hade alla slags

sportkläder man kunde tänka sig. Små tights, benvärmare, leotarder, två par gymmaskor (rosa och gula), kepsar, tenniskjolar och träningsoverall. Men att säga att hon hade onödiga grejer var i sig en onödig sak att säga i Barbievärlden, eftersom absolut ingen i den här världen kunde ha en grej för mycket ur Barbievärlden. Bristfällig, ja! Alltid bristfällig. Hur många saker saknades inte i ett så blygsamt Barbiehushåll som mitt? Bara uppräkningsen kunde pågå till slutet av livet, och längre, tills man räknade upp alla de små grejer och även de mindre, rosa och lila, vilka jag glodde på så länge så att jag kunde väcka dem till liv på något sätt, så att bilder från Barbie broschyren blev verklighet och jag faktiskt ägde dem. Åh, bilder från Barbievärlden. De små Barbietidningar som omvandlade min längtan till en oerhört ond känsla. Och reklamer mellan två animerade filmer på *Fun Factory* som jag såg på Sky satellit-programmet. Jag bara minns en lördagsmorgon när mamma och pappa tog med mig mitt i *Fun Factory* på någon utställning om Jesu lidande och arv med hundratals olika krucifix. Då ville jag, mer än någon annan gång i livet, bara titta på alla Barbies klädkombinationer på reklamfilmer där det ropades *fun, fun, fun!* Natten kunde eventuellt avlasta smärtan, men varje ny anblick på den perfekta världen utvecklade till de fina och finare detaljer kunde göra slut på min kropp som riskerade att brisera av all denna längtan.

Men så småningom försonas man med fattigdomen och börjar finna andra lösningar. Det fanns ingen brist på detta i mitt Barbiehushåll som bestod av alla slags ihopsatta hjälplösningar. Eftersom jag inte hade grejerna i broschyren blev mina tankar så urartade att jag kunde koppla samman absolut allting på jorden med Barbie: tvättfatet i vilket mormor vanligen doppade sina fötter blev Barbies simbassäng, kassettskåp lagde som L blev Barbies fåtöljer, tegel på balkongen använde jag med mammas blomjord som byggmaterial för Barbies hängande trädgårdar, korkar på stiftpennors suddgummin blev glas till Barbie och hennes vänner, små parfymprovflaskor blev väldigt god whisky på de fester Barbie inte så sällan bjöd på, den röda All Star-skön blev en röd Ferrari (dock med bara ett säte), handdukar rullades ihop och blev sängar, flera burkar i rad blev Barbies reklambar... Mottot för min egen Barbiedesign var: "Säg vad du vill i hela världen, och jag ska säga vad det kan bli för Barbie!" Jag tillverkade många saker själv också, med hjälp av tvångsarbetare, till exempel mormor fyllde kartongfåtöljer med det lila tyget av sitt gamla nattlinne, och mamma sydde små kuddar. Till skillnad från de usla pojkläder

de sydde till mig, kunde mamma och mormor verkligen sy sexiga kläder när Barbie behövde det. Naturligtvis såg dessa kläder inte ut som äkta, men det skedde absolut utmärkta beklädnadsframgångar. Det viktigaste var att finna ett bra tyg, t.ex. en gammal färgrik och syntetisk baddräkt eller en gardin som mest liknade underkläder. Det bästa exemplet i denna kategori måste vara den genomskinliga korsett som mamma sydde med en bild ur broschyren som förebild. När Barbie var klädd i korsetten och låg i sängen bredvid ett litet nattduksbord med fotot på Ken (gjort av en urklippt bild av Kens huvud limmad på papp) och en bok som hon aldrig läste i såg det ut som en äkta scen.

De första äkta Barbiemöblerna fick jag senare. Närmast äkta egentligen. Cyndy kunde låtsas vara nästan Barbie med sina möbler, även om hon inte alls liknade Barbie. Cyndymöbler var billigare än Barbiemöbler så mamma köpte dem istället. Den första möbeln var ett toalettbord med ett funkande batteriljus, och så en säng. Rosa med gyllene stolpar. En gång satte brorsans vänner små handbojor från ett Kinderägg på Barbies händer och fast i sängstolparna och ställde Ken att göra alla möjliga saker med henne. Ken kom till mitt lilla Barbiehushåll i en helt oväntad form. Han kom tillsammans med en brunhårig fejk-Barbie och två barn under det gemensamma efternamnet *Sweetheart family*. De båda hade också graverade vigselringar på händerna. Jag beställde bara Ken från mormor, men hon köpte hela paketet med den lilla heliga familjen, vilket inte heller mina Barbisar välkomnade, fastän Barbie enligt Mattel var en blåögd idealist av naturen. Den hunsade Ken var aldrig långt ifrån sin brunhåriga Sweetheartfru och de två barn hon födde. De hade också några dumma förkläden på, för att bada barn. Man måste ha gjort en intervention i det patetiska livet. Men varje gång en blond Barbie förtrollade Ken, stack alltid hans graverade vigselring fram. Varför kunde det inte varit en *removable* ring?! Mormor gjorde sig en björntjänst när hon valde dem, eftersom varje förhållande mellan blonda Barbisar och Ken automatiskt innebar äktenskapsbrott. Efter denna i själva verket olyckliga familj fick jag en Skipper till, från taxfreebutiken i Zadar. Jag lyckades övertyga farbror Marko om att jag behövde henne. Hon hade en baddräkt som ändrade färg i kallt och varmt vatten. Fastän det handlade om den lilla frusna baddräktens magiska blå färg, tyckte Skipper inte så mycket om att plaska i det så kallade fjällhandfatets källa.

Alltså, tre Barbiedockor, två Skipperdockor, maken och äktenskapsbrytaren Ken, en brunhårig Barbie till med två barn, många sydda och en näve originella kläder, ett toalettbord och en säng. Det var listan över min första egendom som jag måste skydda, försäkra vid en katastrof, eftersom helförsäkring inte kunde ersätta en sak om Slobostina attackerades med alla slags projektiler, bomber, granater, kulsprutor eller om giftgas skulle användas framför eller bakom huset. Allt detta måste stoppas in i min lilla väska. Inte bara stoppas in, men också konserveras, på sätt och vis balsamera Barbiedockor från dammet och granatsplittret som kunde drabba oss alla, inte bara dem. Varje Barbie var packad i en plastpåse, som vanligen används för att djupfrysa kött, fisk, frukt eller grönsaker, så rullade jag in dem i handdukar som mumier och stoppade in dem allihop i en tygpåse och slutligen i väskan. Kläderna låg i en särskild påse med små doftande tvålar som jag hade stulit ur mammas låda där de skulle bekämpa malar, och toalettbordet tog jag isär och packade ner i originalförpackningen. Det enda problemet var sängen som jag inte alls kunde stoppa in i väskan. Jag hade länge funderat på hur jag skulle konservera och förvara den och hur den lilla och värdefulla relikten skulle fraktas ner till katakomberna. Men efter en lång fundering och ett försök att pressa ihop hela necessären, förblev sängens fråga under kriget olöst. I själva verket speglade det faktum att jag inte löste problemet en liten strimma hopp om att något dåligt egentligen inte skulle hända, att det inte skulle tjuta larm eller utbryta krig. Men allt detta hände. Sängfrågan måste lösas *ad hoc*.

Vi måste ögonblickligen ner till källaren, alla grannar sprang redan i trappuppgången, mamma och pappa skyndade på oss. Just när jag sprang till dörren med väskan i handen och den rosa sängen under armen hörde jag en smäll och kände värme på kinden. Brorsan slog mig i ansiktet och sa att jag måste lämna sängen, din idiot! Det var inte det rätta ögonblicket att bråka, och jag måste helt enkelt göra som han sa. Jag lämnade sängen till juggearméns nåd. Det som sker, sker! Vi gick ner för trapporna till källaren, och jag var jätterädd för planen och allting som skedde. Planen flög fortfarande över oss, lite högre nu, och eftersom jag inte kunde se dem, men bara höra, föreställde jag mig att de såg ut som bilder ur *Illustrerad flyghistoria* under kapitlet *Himmelskrigare*.

När vi nådde källaren var alla i hela huset redan där. Tea och Dea och Svjetlana och Ana P. och Ana Matić samt Borna och Krešo och Sanjica och Marina.

Alla var redan därnere. Jag minns att jag inte kunde sluta gråta, och efter en halvtimme upphörde larmen och alla gick tillbaka till sina lägenheter.

Denna natten sov jag på en madrass i mammas och pappas rum. Sov? Jag lyssnade intensivt nämligen, försökte höra ljud av *vår armés stålvingar*. Och medan jag somnade, for *Pilot Barbie* genom mina tankar, klädd i lila kamouflageryanser lämnade hon rosa rökbänd över himlen i *Fun Factorys* söndagssändning. Eftersom Barbie kan bli vad hon vill. Mycket mer än man kan se i en broschyr eller på reklam.

Det sista Twin Peaks

I det mörka rummet stod två dockor hud mot hud mot varandra. Det rädde mörklägning. Alla rullgardiner drogs ner, och man kunde bara ha dämpad belysning, annars skulle några farbröders röstar från Slobostinas amfiteater plötsligt ropa: "Släck ljuset!" eller "Släck, din skitstövel!", och inte "Potaaatiiiis!", som potatisförsäljare gjorde under fredstiden. I parken bakom huset och i hela området rädde ett absolut mörker. Alla gatubelysningar hade orange huvud som överflögs av insektssvärmor under långa sommarkvällen. Och vi använde dem otaliga gånger att leka hoppa twist med (om vi saknade en tredje person), och vi karvade in våra namn och klasser i dem. Och deras ljus var signal till många av oss att vi måste hem när det tänds. Alla var stumma under dessa stunder som inte var lika glittrande som Barbies bröllopsklänning. Så satt jag i mörkret på golvet i mitt rum, ryggen lutad mot sängen, och jag tryckte Tropical Barbie mot Sweetheartfamily Ken med fötterna i en hård kram, medan jag hade en ficklampa i händerna och på mitt lillfinger hängde en discokula, som den man dekorerar en julgran med. Discokulans oräkneliga små spegelbitar belyste rummet och sken över hyllan med leksaker som inte var Barbie, affischer av Michael Jackson med en tigerunge och Patrick Swayze i amerikanska konfederationsarméns uniform ur Bravo, och trängde igenom deras intima privatliv som en färgglad polisrazzia. Tropiskas ömtåliga och förskräckta tillvaro var utan ett kokett dröjsmål djupt in i Kens vida axlar och förföriska muskulösa kroppen med plastsexpaket, medan det på radion spelades Prljavo kazalištes *Zadnja ruža Hrvatska*.

R o o o o S a ! Min li-lla ro-o-sa, alla tårar har jag gråtit, i natt för de e ej...

spelade något saktare än discokulans färgade glas roterade. Bredvid den ganska sorgliga dansbanan stod min väska alltid beredd. Efter det första larmet kom det andra dagen efter, och ett till, och då sköts skolan upp tills vidare, och allt jag gjorde de sista två dagarna var att packa upp och packa ner Barbisar och leka ensam, utan att möblera våningen, men jag var ganska spänd eftersom vi måste ner igen då och då. På grund av försiktighetsåtgärder var hela Barbievärlden under de första krigsdagarna reducerad till lek med nakna kroppar som bara dansade tryckare, sov, hoppade omkring rummet som änglar med amputerade vingar, de gick från fantasivillan till strandbaren och tillbaka medan jag vandrade till källaren flera gången om dagen i stället till de tropiska länderna. Medan deras små, ibland belysta, siluetter vaggade till höger och vänster till låtens rytm, kom det ur brorsans rum ljud av datorspelet *Hämnare Zorro*, skärmens blåa sken kopplad till vår Commodore 64 och brorsans svordomar till teven eftersom det ofta dök upp en linje som halverade skärmen och då var det svårt att leda Zorro och samla poäng på nivåer i den mexikanska undervärlden. Vi blev verkligen galna när den oönskade horisonten visade sig, mitt på skärmen. Vi försökte göra absolut allt för att få den att försvinna. Att slå på teven hjälpte bäst, men vi kunde inte göra det varje gång. En gång höllde vi viggvattnet ur en PET-flaska med en bild på Sankta Maria från Bistrica i form av kors på skärmen. Men linjen visade sig fortfarande mitt på skärmen, alltid medan Hämnare Zorro kämpade som bäst mot gänget. Brorsan hade det svårt i Mexiko, och glimtar kom från vardagsrummet där mamma och pappa såg på den stora teven. Inte en enda nyhetssändning eller något annat politiskt-informativt program fick missas, så brorsan och jag försökte inte ens beklaga oss om att vi ville möjligen titta på film på Sky. Vi drog oss båda tillbaka till våra egna rum och väntade att makthavarna skulle bli utleda på att titta på tusentals politiska sändningar på HTV.

4.2. Pravo tržišnog natjecanja

4.2.1. Pravo tržišnog natjecanja

Doc. dr. sc. Vlatka Butorac Malnar
Doc. dr. sc. Jasminka Pecotić Kaufman
Prof. dr. sc. Siniša Petrović

PRAVO TRŽIŠNOG NATJECANJA

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Zagreb, 2013.

oc... nosno
 do... može
 no... dlež-
 Ko... akvoj
 ni... e do-
 oc... nice u
 jes... 102.)
 Na... tition
 lež... nad-
 tav... z sus-
 i n... misije
 mi... u Ko-
 Ko... ako
 pr... etu,⁴⁵³
 10... nosno
 Ko... metu,
 tije... s tim
 pr... edno
 lev... zu re-
 mj... a pri-
 pr... edno
 pre... misiji
 ne... imje-

1.6. Horizontalni sporazumi

1.6.1. Uvod

Horizontalni sporazumi su sporazumi koje sklapaju poduzetnici koji posluju na istoj razini proizvodnog odnosno distribucijskog lanca, tj. tijeka robe od proizvođača do potrošača, primjerice poduzetnici aktivni na razini proiz-

450 Ibid., čl. 5.

451 Ibid., čl. 16.

452 Ibid., čl. 11. st. 1.

453 Ibid., poglavlje III.

454 Ibid., čl. 15. st. 1. i 2.

vodnje. Riječ je o sporazumima koje sklapaju stvarni ili mogući takmaci. U doktrini tržišnog natjecanja načelno se smatra da su horizontalni sporazumi, za razliku od vertikalnih sporazuma, štetniji za tržišno natjecanje. Razlog je tome što kod horizontalnih sporazuma dolazi do suradnje poduzetnika koji su se natjecali na mjerodavnom tržištu, a suradnjom njihovo natjecanje prestaje pa dolazi do uklanjanja tržišnog natjecanja. Posebice se štetnima smatraju oni sporazumi između takmaca kojima se određuju cijene, ograničava količina ili dijeli tržište odnosno potrošači (karteli). Cilj kartelnih sporazuma je ograničiti tržišno natjecanje te nije potrebno provoditi detaljniju analizu njihova učinka u smislu odmjerenosti pozitivnih i negativnih učinaka na tržišno natjecanje. Horizontalni sporazumi, čiji cilj nije ograničiti tržišno natjecanje, ali je moguće da je takav njihov učinak (horizontalni sporazumi o suradnji poduzetnika), podvrgavaju se detaljnoj analizi kako bi se utvrdili njihovi učinci na tržišno natjecanje, posebice s obzirom na prirodu sporazuma te okolnosti na tržištu.

1.6.2. Ograničavanje tržišnog natjecanja putem kartela

Jedna od temeljnih pretpostavki prava tržišnog natjecanja jest da svaki gospodarski subjekt na tržištu treba samostalno odlučivati o načinu na koji će se na tržištu ponašati, tj. o svojoj poslovnoj politici. Naime, međusobnim dogovaranjem smanjuje se odnosno potpuno isključuje neizvjesnost glede budućeg ponašanja takmaka te to dovodi do toga da s tržišta nestaje konkurentsko okruženje. Kartelnim sporazumima upravo dolazi do takvih anomalija na tržištu jer takmaci izričito usklađuju svoju poslovnu politiku. Najčešći oblici kartelnih dogovora su putem određivanja cijena, podjele tržišta te dogovori glede davanja ponuda na natjecajima. Također, razmjena podataka među konkurentima, primjerice putem udruženja poduzetnika, može biti jedan od načina na koji se provodi šira kartelna praksa. U konkretnom slučaju često dolazi do kombinacije nekoliko spomenutih oblika kartelnog dogovaranja.

1.6.2.1. Određivanje cijena

Zajednički dogovor o određivanju prodajnih ili preprodajnih cijena (*price-fixing agreement*) najočitiji je primjer kartelnog sporazuma. Međutim, i drugi oblici sporazuma takmaka glede cijene smatraju se kartelom koji određuje cijene, kao što su primjerice dogovori oko ciljanih ili minimalnih cijena, dogovori oko preporučenih cijena, dogovori o povećavanju cijena, dogovaranje cijena po kojima će takmaci kupovati proizvode koji im služe kao sirovina u daljnjoj proizvodnji, dogovori o ograničavanju rabata i popusta.

1.6.2.2. Podjela tržišta

I sporazumi kojima dolazi do podjele tržišta zabranjeni su pravilima o zaštiti tržišnog natjecanja. Takva je protukonkurentna praksa u očitom nesuglasju s ciljem integracije unutarnjeg europskog tržišta. Podjela tržišta može se primjerice odnositi na zemljopisnu podjelu tržišta na kojima će takmaci nastupati, ali i na dogovore kojima se raspodjeljuju određene kategorije kupaca ili proizvoda određenim ponuđačima, kao i na dogovore kojima se konkurenti dogovaraju o ograničavanju količina proizvodnje. Poseban oblik podjele tržišta jest dogovor takmaca glede davanja ponuda na natjecajima tako da se konkurentski ponuđači unaprijed dogovore o tome tko treba pobijediti na natjecaju.

1.6.2.3. Zajednički bojkot

Riječ je o situaciji u kojoj konkurenti zajednički odbijaju poslovati s nekim kupcem ili skupinom kupaca ili s takmacem koji ne sudjeluje u njihovu dogovoru. Svrha zajedničkog bojkota obično je kazniti kupca, dobavljača odnosno konkurenta zbog njegova ponašanja koje šteti kartelnom dogovoru (obrambeni bojkot) ili pak prisiliti poduzetnika da se ponaša na određeni način (predatorni bojkot).

1.6.2.4. Razmjenjivanje podataka među konkurentima

Razmjenjivanje podataka među konkurentima može se pojaviti u dva oblika: kao praksa koja je dio šireg kartelnog dogovora⁴⁵⁵ te kao zasebna praksa koja može bitno predstavljati samostalnu povredu članka 101. stavka 1. Isto tako, razmjenjivanje podataka može biti indicij za postojanje usklađenog djelovanja. Iz odluka Komisije vidljivo je da je analiza prakse razmjenjivanja podataka među konkurentima koja se odvija u kontekstu šireg koluzivnog djelovanja konkurenata relativno jednostavna, pa se takva praksa ocjenjuje u širem kontekstu kartela unutar kojega se pojavljuje. S druge strane, analiza razmjenjivanja podataka među konkurentima kao samostalne povrede složenija je zbog toga što zabranjivanje takve prakse implicira predmnjevu o nezakonitoj koluziji bez postojanja bilo kakvih drugih dokaza o koluzivnom djelovanju na koje se primjenjuje članak 101. stavak 1.⁴⁵⁶

455 Predmet T-148/89 *Tréfilunion SA protiv Komisije* [1995] ZSP II-1063 (razmjenjivanje podataka o prijašnjim i tekućim isporukama, čija je svrha osigurati učinkovitost kartela, smatra se usklađenim djelovanjem, § 72.; otkrivanje konkurentima podataka radi pripreme kartela smatra se usklađenim djelovanjem, § 82.).

456 Vidi Capobianco, A., *Collusion, Agreements and Concerted Practices: an Economic and Legal Perspective*, u: Amato, G., i Ehlermann, C.-D., (ur.), *EC Competition Law: a Critical Assessment*, Oxford: Hart Publishing, 2007., 25-79, str. 56.

Sustav za razmjenjivanje podataka među konkurentima odnosno sporazum konkurenata kojim se uređuje takav sustav ne smatra se zabranjenim per se. Kako bi se utvrdilo dolazi li do kršenja članka 101. stavka 1., potrebno je analizirati mjerodavno tržište te uzeti u obzir kakve se vrste podataka razmjenjuju. Kao što je poznato iz prijašnje sudske prakse, analiza učinaka sporazuma ili usklađenog djelovanja mora uzeti u obzir stvarni kontekst, a naročito ekonomski i pravni kontekst u kojem poduzetnici posluju, vrstu robe ili usluga te stvarne uvjete funkcioniranja i strukturu tržišta.⁴⁵⁷ Pored stvarnih učinaka treba uzeti u obzir i potencijalne učinke na konkurenciju, a na sporazum odnosno usklađeno djelovanje neće se primijeniti članak 101. ako je njihov učinak neznatan.⁴⁵⁸ To isto vrijedi i za sporazume o razmjenjivanju podataka među konkurentima. Tako se analiza sukladnosti sustava za razmjenjivanje podataka s propisima o konkurenciji ne provodi na apstraktan način, već se u obzir trebaju uzeti ekonomski uvjeti na mjerodavnom tržištu te karakteristike tog sustava, kao što su, primjerice, njegova svrha te uvjeti pristupa i sudjelovanja, kao i vrsta podataka koji se razmjenjuju.⁴⁵⁹

Pod određenim uvjetima razmjenjivanje podataka među poduzetnicima treba smatrati povredom članka 101. stavka 1. Novija praksa Komisije i Suda na području razmjenjivanja podataka među poduzetnicima polazi od toga da treba smatrati da razmjenjivanje ključnih konkurentskih podataka (o cijenama, količinama, tržišnim udjelima, strategiji takmaca i sl.) dovodi do umjetnog povećavanja transparentnosti tržišta na strani ponude što rezultira eliminacijom neizvjesnosti koja je ključna motivirajuća snaga na konkurentnim tržištima. Tako Sud zauzima stajalište da su sporazumi o razmjenjivanju podataka protivni pravilima tržišnog natjecanja ako smanjuju ili uklanjaju neizvjesnost glede funkcioniranja tržišta zbog čega dolazi do ograničavanja tržišnog natjecanja između poduzetnika.⁴⁶⁰

457 Predmet C-238/05 *Asnef-Equifax, Servicios de Información sobre Solvencia y Crédito, SL i Administración del Estado protiv Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)* [2006] ZSP I-11125, § 49. Vidi i predmete C-250/92 *Gøttrup-Klim e.a. Grovvarforeninger protiv Dansk Landbrugs Grovvarereselskab AmbA* [1994] ZSP I-5641, § 31.; C-399/93 *H. G. Oude Luttikhuis i drugi protiv Verenigde Coöperatieve Melkindustrie Coberco BA* [1995] ZSP I-4515, § 10.; C-306/96 *Javico protiv Yves Saint Laurent* [1998] ZSP I-1983, § 22.

458 Predmet C-238/05 *Asnef-Equifax, Servicios de Información sobre Solvencia y Crédito, SL i Administración del Estado protiv Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)* [2006] ZSP I-11125, § 50. Vidi i predmete C-5/69 *Franz Völk protiv S.P.R.L. Ets J. Vervaecke* [1969] ZSP 295, § 7.; C-7/95P *John Deere Ltd protiv Komisije* [1998] ZSP I-3111, § 77.; C-215/96, etc. *Bagnasco i dr. protiv Banca Popolare di Novara* [1999] ZSP I-135, § 34.

459 Predmet C-238/05 *Asnef-Equifax, Servicios de Información sobre Solvencia y Crédito, SL i Administración del Estado protiv Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)* [2006] ZSP I-11125, § 54.

460 Predmet C-238/05 *Asnef-Equifax, Servicios de Información sobre Solvencia y Crédito, SL i Administración del Estado protiv Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)* [2006] ZSP I-11125, § 51. Vidi i predmete C-7/95P *John Deere Ltd protiv Komisije* [1998] ZSP I-3111, § 90.; C-194/99P *Thyssen Stahl AG protiv Komisije* [2003] ZSP I-10821, § 81.

Međutim, smatra se da je u nekim situacijama transparentnost tržišta pozitivna, odnosno da vodi intenziviranju tržišnog natjecanja. Riječ je o tzv. „javnom razmjenjivanju podataka“ (podaci su dostupni konkurentima, ali i trećim osobama), odnosno situaciji kada od tržišne transparentnosti imaju koristi svi tržišni igrači, uključujući i potrošače, odnosno osobe koje kupuju od poduzetnika aktivnih na mjerodavnom tržištu. Suprotno tome, tzv. „privatno razmjenjivanje podataka“ (podaci su dostupni samo konkurentima) povećava transparentnost samo na strani ponude i time ograničavajuće djeluje na tržišno natjecanje.⁴⁶¹ Treba zaključiti da je potrebno od slučaja do slučaja analizirati je li došlo do povrede članka 101. stavka 1. uvažavajući ekonomski kontekst u kojem dolazi do razmjenjivanja podataka.

Iz rane prakse Komisije u predmetima u kojima se odlučivalo o razmjenjivanju podataka među konkurentima kao samostalnoj povredi članka 101. možemo spomenuti predmet *Re Copelba* u kojem je bila sporna praksa nizozemskih i belgijskih udruženja proizvođača papira koji su razmjenjivali detaljne statističke i opće podatke, međusobno se obavještavali o cijenama, uvjetima prodaje, nabave i plaćanja, što je rezultiralo uzajamnim poštovanjem distribucijskih kanala u Belgiji i Nizozemskoj.⁴⁶² Komisija je zauzela stajalište da je prikupljanje statističkih podataka od strane gospodarskih udruženja, koje omogućuje uvid u podatke o proizvodnji i prodaji u određenoj grani industrije, dopušteno, osim ako ne omogućuje identificiranje pojedinih poduzetnika. U konkretnom slučaju poduzetnici su dogovorili razmjenu detaljnih mjesečnih podataka o proizvodnji i prodaji, i to prema vrsti papira i državi isporuke, čime su „prešli granicu“ između dopuštenog razmjenjivanja podataka i usklađenog djelovanja.⁴⁶³ Zbog toga je zaključeno da je jedino moguće objašnjenje za obavještavanje o cijenama i poštovanje postojećih kanala distribucije bilo usklađivanje tržišnog ponašanja i umjetno ograničavanje prodaje stranih proizvođača na belgijskom i nizozemskom tržištu.⁴⁶⁴ Odatle se može zaključiti da je razmjenjivanje podataka o individualnoj cjenovnoj politici i uvjetima poslovanja (kao što su uvjeti prodaje robe, popusti, bonusi itd.) dokaz o koluzivnom postupanju u smislu članka 81. stavka 1. UEZ-a i predstavlja ograničavanje tržišnog natjecanja.⁴⁶⁵ Naime, neizvjesnost glede buduće poli-

⁴⁶¹ Više o tome vidi Kühn, K. U., Vives, X., *Information Exchanges Among Firms and Their Impact on Competition*, Luxembourg: Office of the Official Publications of the European Community, 1995. Vidi spojene predmete C-89/85, etc. A. *Ahlström Osakeyhtiö i dr. protiv Komisije* (Celuloza II) [1993] ZSP I-1307 (javno davanje podataka o budućim cijenama nije samo po sebi dokaz o usklađenom djelovanju, § 64.).

⁴⁶² Odluka Komisije *Cobelpa/VNP*, SL [1977] L 242/10.

⁴⁶³ *Ibid.*, § 26.-27.

⁴⁶⁴ Odluka Komisije *Cobelpa/VNP*, SL [1977] L 242/10, § 29.-32.

⁴⁶⁵ Vidi i odluku Komisije *Vegetable Parchment*, SL [1978] L 70/54, § 63.-64., a u kontekstu vertikalnih sporazuma vidi odluku Komisije *Hasselblad*, SL [1982] L 161/18, § 49.-50.

tike cijena pojedinih poduzetnika predstavlja glavni poticaj tržišnom natjecanju, a smanjivanje te neizvjesnosti smatra se praksom koja utječe na tržišno natjecanje.⁴⁶⁶ Dakle, prikupljanje podataka od strane udruženja poduzetnika u načelu je dopušteno, ali ne i ono koje omogućuje identifikaciju pojedinih poduzetnika i njihovih konkretnih cjenovnih politika i drugih podataka. U predmetu *Re Vegetable Parchment* Komisija je upozorila da poduzetnici mogu očekivati povećanu pozornost Komisije u slučajevima kada su opći statistički podaci tako precizno razrađeni da se mogu identificirati pojedini poduzetnici. Povećana pozornost Komisije naročito se očekuje na oligopolnim tržištima, gdje je još lakše postići umjetnu transparentnost tržišta.⁴⁶⁷

20

Sm

se

po

ali

ma

no

rac

po

raz

de

ko

ma

ma

no

na

no

466 Vidi spojeni predmeti T-202/98, etc. *Tate & Lyle plc i dr. protiv Komisije* [2001] ZSP II-2035, § 46.

467 Albors-Llorens, A., *Horizontal Agreements and Concerted Practices in EC Competition Law: Unlawful and Legitimate Contacts Between Competitors*, *Anitrust Bulletin*, 2006., 51 (4), 837-876, str. 861.

468 Smjernice o horizontalnoj suradnji (2011).

469 *Ibid.*, § 73.

470 *Ibid.*, § 76. Vidi i odluku Komisije *UK Agricultural Tractor Registration Exchange, SL* [1992] L 68/19; predmete T-34/92 *Fiatagri UK Ltd i New Holland Ford protiv Komisije* [1994] ZSP II-905 i T-35/92 *John Deere Ltd protiv Komisije* [1994] ZSP II-957; predmete C-7/95P *John Deere Ltd protiv Komisije* [1998] ZSP I-3111 i C-8/95 *New Holland Ford Ltd protiv Komisije* [1998] ZSP I-3175; predmet C-238/05 *Asnef-Equifax. Servicios de Información sobre Solvencia y Crédito, SL i Administración del Estado protiv Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)* [2006] ZSP I -11125, § 54.

471 § 77. Smjernica o horizontalnoj suradnji (2011).

4.2.2. Konkurrensrätt

1.6. Horisontella samarbetsavtal

1.6.1. Inledning

Horisontella samarbetsavtal är avtal mellan företag som är verksamma i samma tillverknings- eller försäljningsled i leveranskedjan från tillverkare till kunder, t.ex. företag som är aktiva på tillverkningsnivån. Det gäller avtal som träffas mellan faktiska eller potentiella konkurrenter. Inom fri marknadskonkurrensdoktrin anses horisontella samarbetsavtal principiellt som skadligare för den fria marknaden än de vertikala samarbetsavtalen. Det beror på att horisontella samarbetsavtal gäller samarbete mellan företag som konkurrerar på den behöriga marknaden, och genom deras samarbete upphör konkurrensen och därmed även den fria marknadskonkurrensen. Särskilt skadliga anses avtal mellan konkurrenter som gäller prissamarbete, begränsningar av produktion, marknads- och kundkretsuppdelning (karteller). Målet med kartellavtal är att begränsa den fria marknadskonkurrensen och man behöver inte analysera dessas effekt närmare när det gäller att väga de positiva och negativa effekterna mot varandra på den fria marknadskonkurrensen. Horisontella samarbetsavtal, som inte syftar till att begränsa den fria marknadskonkurrensen även om detta möjligen blir deras effekt (t.ex. horisontella avtal), undersöks noggrant för att fastställa deras effekter på den fria marknadskonkurrensen, framför allt vad gäller avtalens natur och omständigheterna på marknaden.

1.6.2. Kartellbegränsningar på den fria marknadskonkurrensen

En av konkurrensrättens grundpremissar är att alla ekonomiska aktörer på marknaden på egen hand bör besluta om sitt beteende på marknaden, dvs. sin företagspolicy. Samarbete mellan företag minskar eller undanröjer dock ovisshet rörande konkurrenters framtida beteende och leder till att konkurrensen försvinner från marknaden. Just kartellavtal leder till sådana avvikelser på marknaden eftersom konkurrenter då uttryckligen samordnar sina företagspolicyer. De vanligaste formerna av karteller är prissamarbete, marknadsuppdelning och överenskommelser om att lämna in offerter. Att konkurrenter utbyter uppgifter, t.ex. i en företagsförening, kan

också vara ett sätt att bedriva en bred kartellpraktik. I verkligheten handlar det ofta om flera former av ovannämnda kartellöverenskommelser.

1.6.2.1. Prissamarbete

Gemensamma överenskommelser om försäljnings- och återförsäljningsprissättning (*price-fixing agreement*) är det tydligaste exemplet på kartellavtal. Andra avtalsformer mellan konkurrenter som gäller priser anses som karteller om de rör prissättning, t.ex. överenskommelser om målpriser och lägsta priser, cirkapriser, prishöjningar, prissättning till konkurrenter som köper in råvaror till vidare tillverkning, och rabattbegränsningar (och realisation).

1.6.2.2. Marknadsuppdelning

Avtal som delar upp marknaden är förbjudna enligt reglerna om konkurrenspolitik. Sådan antikonkurrens strider i praktiken mot avsikten att integrera Europas inre marknad. Marknadsuppdelningen kan t.ex. vara inriktad på ett geografiskt försäljningsområde som konkurrenterna är aktiva på, men också på överenskommelser som delar upp särskilda kund- eller varukategorier till särskilda budgivare, liksom överenskommelser där konkurrenter förhandlar om att begränsa produktionsvolymerna. En specifik marknadsuppdelningsform är konkurrenters överenskommelser om att lämna in offerter, så att konkurrenterna på förhand vet vem som kommer att vinna upphandlingen.

1.6.2.3. Gemensam bojkott

Det handlar om situationer där konkurrenter gemensamt nekar till att göra affärer med en kund, kundgrupp eller en konkurrent som inte deltar i överenskommelsen. Syftet med gemensamma bojkotter är att straffa kunden, leverantören, eller konkurrenten på grund av deras beteende som är skadligt för kartellen (defensiv bojkott) eller tvinga företaget att bete sig på ett visst sätt (plundringsbojkott).

1.6.2.4. Uppgiftsutbyte mellan konkurrenter

Uppgiftsutbyte mellan konkurrenter kan ske på två olika sätt: som en del av en bredare kartellöverenskommelse i praktiken, och särskilt som praxis som kan vara ett självständigt brott mot artikel 101.1 i Lissabonfördraget. Uppgiftsutbyte kan också

vara ett tecken på att det finns samordnade förfaranden. Man kan se i EU-kommissionens beslut att en analys av uppgiftsutbyte mellan konkurrenter i en bredare maskopi med varandra är ganska enkelt, och sådana praxis utvärderas inom en bredare kartellkontext den visar sig i. Analys av uppgiftsutbyte mellan konkurrenter är mer komplex som oavhängigt brott å andra sidan, eftersom att förbjuda sådana praxis medför en presumtion om olaglig maskopi utan andra bevis på den och på vilka artikel 101.1 tillämpas.

Systemet med uppgiftsutbyte mellan konkurrenter respektive ett avtal mellan dem är inte förbjudet *per se*. För att fastställa om det är ett brott mot artikel 101.1 måste man analysera den behöriga marknaden och ta hänsyn till de typer av uppgifter som har utbytts. Som bekant måste man i en analys av avtalseffekter eller samordnat förfarande ur tidigare rättspraxis ta hänsyn till den verkliga kontexten, och framför allt vilken ekonomisk kontext och rättskontext företagen gör affärer i, vilken typ av varor eller tjänster det rör sig om och den faktiska strukturen och vilka villkor som råder på marknaden. Förutom de faktiska effekterna måste man även ta hänsyn till de möjliga effekterna på konkurrensen, och artikel 101 ska inte tillämpas på ett avtal respektive ett samordnat förfarande om deras effekter inte är betydliga. Det samma gäller avtal om uppgiftsutbyte mellan konkurrenter. Så det genomförs inte en överensstämmelse analys av uppgiftsutbytesystem med regler om konkurrens på ett abstrakt sätt, utan man måste ta hänsyn till de ekonomiska villkoren på den behöriga marknaden och systemets särdrag, som t.ex. systemets syfte, villkor för tillgång och deltagande, liksom vilken typ av uppgifter som har utbytts.

Under vissa omständigheter bör uppgiftsutbyte mellan företag anses som brott mot artikel 101.1. EU-kommissionen och EU-domstolens nyare praxis som gäller uppgiftsutbyte mellan företag har som utgångspunkt att det måste anses att utbyte av viktiga konkurrentuppgifter (om priser, volymer, marknadsandelar, konkurrentstrategier osv.) leder till en artificiell ökning av marknadstransparens på utbudssidan, vilken medför att den ovisshet som är nyckeldrivkraften för konkurrensmarknaderna elimineras. Därför är EU-domstolens ståndpunkt att uppgiftsutbytesavtal bryter mot marknadskonkurrensreglerna om de minskar eller eliminerar ovissheten i marknadsverksamheter, och på grund av det medför konkurrensbegränsningar mellan företag.

Det anses dock att transparens är positivt i några situationer, dvs. att den förstärker konkurrensen. Det handlar om det s.k. offentliga uppgiftsutbytet (uppgifter är tillgängliga för konkurrenter, men också för tredje parter), en situation när transparens är till nytta för alla aktörer på marknaden, inklusive kunderna, dvs. personer som köper från aktiva företag på konkurrensmarknaden. Tvärt emot detta, ökar det s.k. privata uppgiftsutbytet (uppgifterna är bara tillgängliga bara för konkurrenter) transparensen bara på utbudssidan och begränsar därmed marknadskonkurrensen. Slutsatsen är att det är nödvändigt att undersöka varje enskilt fall om det föreligger brott mot artikel 101.1 och ta hänsyn till den ekonomiska kontext där uppgiftsutbytet sker.

Från EU-kommissionens tidiga praxis som gällde uppgiftsutbyte mellan konkurrenter som oavhängigt brott mot artikel 101, kan man nämna fallet *Re Copelba* som rörde nederländska och belgiska förening av papperstillverkare och deras tvistiga praxis – de utbytte detaljerad statistik och allmänna uppgifter, meddelade priser, inköps-, försäljnings- och betalningsvillkor till varandra, vilket förde fram till ömsesidig respekt av distributionskanaler i Belgien och Nederländerna. EU-kommissionens ståndpunkt var att man inom ekonomiska föreningar får insamla statistiska uppgifter som möjliggör tillgång till uppgifter om tillverkning och försäljning inom en viss bransch, såvida den inte innebär enskild företagsidentifiering. I det aktuella fallet kom företagen överens om detaljerat uppgiftsutbyte om tillverkning och försäljning varje månad, grundad på papperstyper och leveransland, som de tog ”över gränsen” för tillåtet uppgiftsutbyte och samordnat förfarande. Därför blev slutsatsen att den enda möjliga förklaringen till prisinformation och att de höll fast i deras gällande distributionskedjor var att samordna beteendet på marknaden och artificiell begränsning av utländska tillverkares försäljning på den belgiska och den nederländska marknaden. Ur detta kan man dra slutsatsen att uppgiftsutbyte om en enskild prispolicy och affärsvillkor (som t.ex. varuförsäljningsvillkor, rabatter, bonus osv.) är bevis på maskopi enligt artikel 81.1 i EEG-fördraget och därmed utgör konkurrensbegränsning. Ovisshet om enskilda företags prispolicy i framtiden utgör nämligen ett huvudincitament för marknadskonkurrensen, och minskad ovisshet anses som praxis som påverkar marknadskonkurrensen. Man får således inom en företagsförening i princip insamla uppgifter, men inte de som innebär identifiering av enskilda företag, deras prispolicyer och andra uppgifter. I fallet *Re Vegetable*

Parchment varnade EU-kommissionen för att företag kunde förvänta sig kommissionens ökade uppmärksamhet i fall när allmänna statistiska uppgifter är så exakt genomarbetade att man kan identifiera enskilda företag. EU-kommissionens ökade uppmärksamhet förväntas framför allt på oligopoliska marknader, där man även lättare kan uppnå en artificiell marknadstransparens.

4.3. Glazba i ironični seksizam⁵

4.3.1. Glazba i ironični seksizam

„Mislim da mnogo ljudi oklijeva prozvati seksizam u glazbi jer im ga je lakše ignorirati i to me stvarno deprimira. Ljudi ne misle da je toliko važno govoriti o tome jer se žene u glazbi ne shvaća ozbiljno. A čak i kad prozovem ljude zbog seksističkih sranja koje naprave ili kažu, uplašim se jer se žene uči da ne uzrujavaju muškarce, i netko će vam sigurno reći da radite dramu od nečega što ni ne postoji. Ljudi će uvijek invalidirati vaše osjećaje i iskustva i protiv toga se vrlo teško stalno boriti. Ali to je uvijek bio problem s glazbom, i nisam sigurna je li sad posebno gore ili bolje nego što je bilo prije. Mislim da ljudi samo pronalaze nove načine da budu seksisti, čini se da je to jedina stvara koja se mijenja.“

Ovo je citat iz intervjuja koji je za Drowned in Sound prošli mjesec dala Alanna McArdle, pjevačica grupe Joanna Gruesome. O seksizmu u glazbi proteklih su tjedana govorile i Neko Case, Jen Calleja iz grupe Feature te razne glazbenice u tekstu Allison Crutchfield.

⁵ <http://muf.com.hr/2014/06/06/glazba-i-ironicni-seksizam/>

Nikad se nisam bavila glazbom, niti planiram jer nisam sadist, ali od pubertetskih godina do danas provela sam vjerojatno tjedne stojeći u publici pred različitim glazbenicama i glazbenicima. Koliko god volim ići na koncerte, koliko god radosti u njima pronalazim i koliko god prostore u kojima ih slušam i gledam doživljam kao svoje, savršeno razumijem o čemu McArdle i ostale govore. Razumijem to jer sam više puta stajala pred pozornicom i slušala šaljiva muška dobacivanja izvođačicama na stejdžu („Skinu se!“), kao i rasprave o tome koju bi od dvije ili više njih radije barili nakon koncerta. Razumijem jer se glazbenice prije zagrebačkih koncerata prečesto najavljuju kao da pripadaju nekom vrlo specifičnom, vrlo egzotičnom žanru. Razumijem, na kraju, jer izvještaji s tih koncerata nerijetko počinju ovako:

*Da ne okolišamo bespotrebno i previše, muškarac naprosto voli vidjeti zgodnu ženu, što je pravilo koje ne ovisi ni o kakvim promjenama konteksta osim onih seksualne preferencije. Muzika nije nikakva iznimka, dapače, iako jest barem malčice ironično kako se i u tome sigurnom okrilju, u koje smo kao njonjavi tinejdžeri i pobjegli da bismo se pjesmama koje nas razumiju tješili od problema izazvanih curama i njihovim postojanjem, volimo razveseliti zanosnim ženama. Ženski bend nekako uvijek prati i pitanje koliko su njegove članice lake na oku – naravno, nismo baš toliko površni da bismo muziku koja nam se sviđa otpisali zato što je stvaraju djevojke koje nam se ne sviđaju, ali uvijek je ljepše paketu dodati i plusove članstva koje bismo gledali i da ih ne želimo slušati. **Dum Dum Girls**, koje su preksinoć u Purgeraju odsvirale vrlo sladak koncert, neporecivo spadaju u ovu drugu skupinu zgodnih cura koje sviraju zgodnu muziku, odnedavno još pojačane i novom basisticom **Malijom James**, koja se u svoje slobodno vrijeme, kako kaže internet, bavi manekenstvom. Vidiš ti šta je Amerika, ja uopće ne mogu ni zamisliti hrvatsku manekenku koja bi makar samo i znala za neke opskurne grupe tipa **The Ramones** ili **The Supremes**, a kamoli zasvirala u nezavisnom rock'n'roll bendu. Dobro, mogu. Ovo prvo.*

Autor izvještaja, relativno mladi doajen hrvatskog glazbenog novinarstva, nije vidio problem u ovim rečenicama. To je zato što nikad nije morao brinuti o tome hoće li čitatelji imati problema s perspektivom koju predstavlja u tekstu – podrazumijeva se da će je razumjeti jer se podrazumijeva da su muškarci. Ako nisu muškarci, onda su bar žene koje razumiju da je sve to samo kompliment i malo dobre stare *boys will be*

boys zabave. U tekstovima o glazbenicama ipak je ključno ustanoviti kolike su šanse da se recenzent u njih zaljubi.

Takvi se tekstovi ne obraćaju meni, ali uvijek me podsjećaju koje je moje mjesto i koliko se u malom svemiru ovdašnje glazbene scene neki osjećaju ugodnije, više doma od drugih.

Slično se osjećam i kad pijani momak iz publike glazbenici viče što sve treba raditi s njegovim penisom iako je vidno uznemirena i uplašena, a kasnije se to prepričava kao šaljiva anegdota.

Slično se osjećam kad dođem doma nakon koncerta na kojem sam u prvom redu s mnogo drugih djevojaka umirala od sreće i na internetu pročitam ovakve komentare:

To su tek dva svježija primjera iz zagrebačkih klubova, igrom slučaja s koncerta rodno najosviještenijeg organizatora. Ovaj s Facebooka, gdje je u nastavku rasprave komentatore kritizirao drugi izvođač te večeri, da bi ga se onda ismijavalo jer ne razumije humor, savršeno ilustrira suvremeni ironični seksizam.

Za razliku od običnih seksista koji imaju neskriveno rudimentarne poglede na rodove i njihove uloge, ironični seksisti njeguju imidž intelektualizma s primjesama sirovosti. Ta se sirovost manifestira u obliku seksističkih „šala“ ili govora (žene = kurve, pičke, drolje, itd.) koji govornicima daje štih kula i buntovništva. Jer je svijet pretolerantno, presretno i previše politički korektno mjesto pa ga treba prodrmati ironičnim omalovažavanjem žena.

Postoji jedna stvar o humoru koju mrzitelji političke korektnosti često zaboravljaju: humor ne nastaje u vakuumu. Humor nije nešto sveto i nedodirljivo. Humor je konstrukt koji izrasta iz kulture i uz kulturu i neprestano evoluira. Kao i sve drugo, humor je izraz moći, ili nemoći. Subverzivni i zaista efektni humor uvijek je onaj koji se iz pozicije nemoći ruga moćnome, nikada obrnuto.

Ironični seksizam ili seksistička ironija dvaput pokazuje svoje sljepilo na vlastitu moć, odnosno vlastitu neduhovitost. Prvi put kad se seksistička ili mizogina šala priča – jer ne prepoznaje da je patrijarhat tu ironiju odavno kooptirao, da je pokvarena i da u njoj nema nikakvog subverzivnog naboja, pa tako ni humora. Drugi put kad se one koje se ne smiju uvjerava da ne razumiju šalu, odnosno da ne razumiju da je šala šala, i upravo one, a ne oni koji se loše šale, postaju problem i ubojice zabave. Jer se podrazumijeva da kao žena moram naučiti čitati sve u tuđem šaljivom/seksističkom kodu. Štoviše, podrazumijeva se da to već znam, i odbijam samo zato što želim raditi probleme.

Istina je da znam, a odbijam zato što sam umorna od toga da empatično, nenaporno, nezlonamjerno i u njihovom kodu čitam postupke ljudi kojima nikad ne pada na pamet gledati svijet iz moje perspektive. Zlo mi je od toga da me kultura i društvo sustavno uvjeravaju da moja perspektiva zaista jest sporedna. I vrlo mi se nemetaforički povraća od smiješenja i imanja razumijevanja za neduhovite, nemaštovite ljude.

Odbijam opravdavati gore spomenuta muška ponašanja alkoholom i humorom, ali vjerujem da svi oni imaju prijateljice (i prijatelje) koje se smiju iz pristojnosti, koje ih ne prozivaju iz pristojnosti i koje ne žele gnjaviti svoje inače tako drage frendove. I potpuno ih razumijem. Mnogo je lakše kritizirati strance nego prijatelje. Feministički smisao za humor nije praktičan. Ako želimo biti voljene, moramo biti kul; moramo kužiti šalu. Ako želimo uspjeti, moramo se smijati zajedno s dečkima.

Osobno sam završila s tim. Objesila sam osmijeh o klin. Više mi se ne da smijati, ni smiješiti, ni šutjeti. Jer nije smiješno. 2014. je, više nikako ne može biti smiješno – radi se o najstarijoj i najdosadnijoj šali na svijetu.

4.3.2. Musik och ironisk sexism

”Jag tror att många människor tvekar inför att tackla sexism i musiken därför att det är enklare att ignorera den, och det gör mig verkligen deppad. De tycker inte att det är viktigt att säga någonting om det, eftersom kvinnor i musiken inte tas på allvar. Även när jag konfronterar människor med sexistiska skit de gör eller säger, är jag rädd, eftersom jag som kvinna har fått lära mig att inte oroa män, och någon kommer säkert säga till mig att jag skapar problem där det inte finns några. De kommer alltid att försöka ogiltigförklara kvinnors känslor och erfarenheter och det är jättesvårt att kämpa emot detta nonstop. Men det var alltid problem med musiken, och jag är inte säker på om det är särskilt mycket värre eller bättre nu än förr. Jag tror att människor bara hittar på nya sätt att uttrycka sexism, det verkar vara den enda saken som förändras.”

Citatet kommer ur intervjun som *Drowned in Sound* hade med Alanna McArdle, sångerska i bandet Joanna Gruesome, i maj 2014. Neko Case, Jen Calleja från Feature, och olika kvinnliga musiker i Allison Crutchfields artikel pratade också om sexismen i musiken veckorna efter det.

Jag har aldrig sysslat med musik, och jag tänker inte heller göra det eftersom jag inte är sadist, men sedan mina tonår har jag förmodligen tillbringat veckor stående i publiken framför olika musiker. Hur mycket jag än gillar att gå på konserter, hur mycket glädje jag än finner där och hur jag än känner mig och anser att de klubbar där jag lyssnar på konserterna är mina, så förstår jag exakt vad McArdle och de andra snackar om. Jag förstår, eftersom jag så många gånger har stått och hört män häckla kvinnliga musiker på scenen (”Klä av dig!”), samt diskussioner om vilken av de två eller fler tjejerna i bandet de helst skulle vilja förföra efter konserten. Jag förstår, eftersom det innan deras konserter i Zagreb görs reklam om dem som om de tillhörde en mycket specifik, jätteexotisk genre. Slutligen förstår jag eftersom artiklar om dessa konserter inte så sällan inleds så här:

”Vi bör inte gå som katten kring het gröt; en man tycker helt enkelt om att se en vacker kvinna, och det är regeln som aldrig beror på sammanhangsbytet förutom det som gäller sexuella preferenser. Musik är inte ett undantag, tvärtom, även om det är lite ironiskt hur vi finner glädje i detta skydd, som vi flydde till som vemodiga tonåringar för att trösta oss med att det fanns tjejer och mildra våra tjejproblem med

låtar som förstod oss, med hänförande kvinnor. Med ett kvinnoband följer alltid frågan om hur mycket bandets medlemmar är en fröjd för ögat – men naturligtvis är vi inte så ytliga att vi skulle avfärda musik vi tycker om bara för att den skapas av tjejer som vi inte tycker om, men det är alltid snyggare att lägga till plus till hela paketet med bandmedlemmar som vi gillar att titta på även om vi inte vill lyssna på dem. Dum Dum Girls, som spelade en ganska söt konsert i Purgeraj för två nätter sedan, är en del av den andra gruppen med snygga tjejer som spelar snygga musik, nyligen förstärkt med den nya basisten Malia James, som enligt internet på sin fritid jobbar som modell. Kan du se vad betyder Amerika? Jag kan inte föreställa mig en kroatisk modell som bara känner några obskyra band som The Ramones eller The Supremes, för att inte tala om att hon kanske spelar i något oberoende rock band. OK, det kan jag. Det första.”

Artikelns författare, en relativt ung kroatisk musikjournalistikens nestor, såg inget problem med sina åsikter. Detta eftersom han aldrig behöver bry sig om läsarna skulle ha problem med det perspektiv han beskriver i en artikel – det antas att läsarna ska förstå eftersom de antas vara män. Om de inte är män, så är de i alla fall kvinnor som förstår att allt bara är en komplimang och lite gamla *boys will be boys*-skämt. I artiklar om kvinnliga musiker är det av yttersta vikt att bestämma chansen att journalisten blir kär i dem.

Sådana artiklar vänder sig inte till mig, men de påminner mig om min plats och om att några i den lokala musikscenens lilla rymd mår bättre än andra, och är mer hemma än de andra.

Jag kände mig på liknande sätt när en full kille i publiken ropade till en kvinnlig musiker vad hon skulle göra med hans penis. Hon blev synligt upprörd och rädd, men detta återberättas senare som en rolig historia.

Samt när jag kommer hem efter en konsert där jag stått längst fram och dött av glädje tillsammans med många andra tjejer och läser sådana här kommentarer på nätet:

Person 1: *Manmachine åt upp Molly.*⁶

Person 2: *Arrogans åt upp Molly, nån borde ge henne en örfil.*

---

⁶ Manmachine spelade som förband för Molly Nilsson i Močvara i Zagreb.

Person 3: *Jävla hora!*

Det är bara två färska exempel från Zagrebs klubbar, och av en slump hände båda på den samma, mest genusmedvetna, organisatörens konserter. Det sista exemplet kommer från Facebook, där Manmachine kom senare och kritiserade dem som kommenterade och blev hånad för att han inte förstod skoj, vilket är en perfekt illustration av den nutida ironiska sexismen.

Till skillnad från vanliga sexister som har ohöljda och rudimentära åsikter om kön och könsroller, odlar ironiska sexister en image som intellektuella med inblandad råhet. Råheten visar sig i form av sexistiska "skämt" eller uttalanden (kvinnor = horor, fittor, slampor) som ger talarna en nypa kul skärpa och upprorisk natur. Eftersom världen är en för tolerant, för lycklig och för politisk korrekt plats, måste man ruska om den med ironisk kvinnoförnedring.

Det finns en sak om humor som de som hatar politisk korrekthet ofta glömmer: humor skapas inte i vakuum. Humor är inte någon helig eller oberörbar sak. Humor är ett begrepp som växer ur kultur och bredvid kulturen, och ständigt utvecklas. Som allt annat är humor ett uttryck för både makt och vanmakt. Den subversiva och verkligen effektiva humorn är alltid den som hånar makten ur en vanmäktig position, aldrig tvärtom.

Ironisk sexism eller sexistisk ironi har sina blinda fläckar när det gäller sin egen makt och att sådana skämt inte är särskilt roliga två gånger. Den första gången är när ett sexistiskt eller misogynt skämt berättas – eftersom man inte känner till att patriarkatet absorberade den typ av ironi för länge sedan, att den är trasig och att det inte finns någon subversiv laddning och inte heller humor. Den andra gången är när de som inte skrattar övertygas om att de inte förstår skämtet eller att de inte fattar att skämtet är bara ett skämt, och då blir just de som inte skrattar problem och glädjedödare i stället av dem som skämtar dåligt. Eftersom det antas att jag som kvinna måste lära mig att tolka allt i en främmande rolig/sexistisk kod. Det antas att jag ju vet allt detta, och att jag bara vägrar därför att jag vill skapa problem.

Det är sant att jag vet det, men jag vägrar fortsätta läsa om sådana förfaranden med empati, utan påfrestning, utan skadeglädje och i deras kod, handlingar av människor som aldrig kommer att tänka på att se på världen ur min synvinkel, för att jag är trött

på det. Jag mår illa över att kulturen och samhället systematiskt övertygar mig om att min synvinkel verkligen är underordnad. Och jag vill helt ometaforiskt spy för att jag måste le och ha förståelse för ospirituella och ofantasifulla människor.

Jag vägrar rättfärdiga ovannämnda manliga beteenden med ursäkten som alkohol och skämt, men jag tror att de alla har väninnor (och vänner) som skrattar av artighet, som inte konfronterar dem ut av artighet, som inte vill plåga sina, annars helt kära, vänner. Och jag förstår dem fullkomligt. Det är lättare att kritisera obekanta än vänner. Ett feministiskt sinne för humor är inte praktiskt. Om vi vill vara omtyckta, måste vi vara kul; vi måste förstå skämtet. Om vi vill lyckas, måste vi skratta tillsammans med killarna.

Jag själv är färdig med det. Mitt leende har gått i pension. Jag har ingen lust att skratta eller le mer, och inte heller att tiga. Eftersom det inte är roligt. Året är 2014, det är inte roligt alls – det handlar om det äldsta skämtet i världen.

5. Källor

Butorac Malnar, Vlatka, Jasminka Pecotić Kaufman och Siniša Petrović (2013).

Pravo tržišnog natjecanja. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Kolanović, Maša (2008). *Sloboština Barbie*. Zagreb: V.B.Z.

Lindqvist, John Ajvide (2010). *Hanteringen av odöda*. Stockholm: Ordfront.

<http://www.aftonbladet.se/nyheter/article10297506.ab>

<http://fof.se/tidning/2014/1/artikel/unika-fynd-i-motala-stenalderspusslet-vaxer>

<http://muf.com.hr/2014/06/06/glazba-i-ironicni-seksizam/>

<http://www.omboende.se/Global/Bygga/Dokument/Kokochbadrumsvillkor.pdf>

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Paradv%C3%A5ning>